

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

ISSN 2413-7154 (Print)
ISSN 2413-7553 (Online)

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

**Випуск 75
2016**

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 75

Київ-2016

ББК 65.04

- Науковий збірник під назвою «Економічна географія» заснований у січні 1966 р.
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15)
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями «Географічні науки».
- Поновлено у переліку фахових видань Атестаційною колегією МОН України, наказ МОН України № 515 від 16 травня 2016 р.
- Видавець: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Економічна та соціальна географія / [Ред. кол.: Я.Б.Олійник (відп. ред.) та ін.] – 2016. – Вип. 75. – 90 с.

Науковий журнал “Економічна та соціальна географія” висвітлює актуальні питання теорії, методології й методики суспільної географії, а також прикладні здобутки у цій галузі. Журнал вміщує також інформацію про видатних учених та педагогів, історичні пам’ятні дати, огляди та рецензії, хроніку подій. Місія журналу: сприяння поширенню географічних знань та географічного мислення, створення платформи для обміну знаннями, результатами досліджень, теоріями та поглядами серед науковців-географів.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Олійник Я. Б., член-кор. НАПН України, д-р екон. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Заступник головного редактора: Мезенцев К. В., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Відповідальний секретар: Гнатюк О. М., к-т геогр. наук; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Вітчизняна редакційна колегія:

Бейдик О. О., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Запотоцький С. П., д-р геогр. наук, доцент; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Любіцева О. О., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Масляк П. О., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Мельничук А. Л., к-т геогр. наук, доц.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Пістун М. Д., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Степаненко А. В., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Шищенко П. Г., член-кор. НАПН України, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Яценко Б. П., д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Міжнародна редакційна колегія:

Антіпова К. А., д-р геогр. наук, проф; *Білоруський державний університет, м. Мінськ, Білорусь*

Арслан М., д-р геогр. наук, проф; *Казахський національний університет імені аль-Фарабі, Алмати, Казахстан*

Бартошевич Б., д-р геогр. наук, проф; *Лодзький університет, Польща*

Бурнейка Д., д-р геогр. наук; проф.; *Вільнюський університет, Литовський центр соціальних досліджень, Інститут суспільної географії та демографії, м. Вільнюс, Литва*

Даниленко А., д-р геогр. наук, проф.; *Університет Пейс, США*

Карачоні Д., д-р геогр. наук; *Угорська академія наук, м. Будапешт, Угорщина*

Кріс’яне З., д-р геогр. наук, проф.; *Латвійський університет, м. Рига, Латвія*

Стебельський І., д-р геогр. наук, проф.; *Віндзорський університет, Канада*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2, Київський національний факультет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії, тел. 521-32-04, 521-32-24

Офіційний веб-сайт: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016

Ярослав ОЛІЙНИК

член-кор. НАПН України, д.е.н., професор,
декан географічного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
головний редактор журналу
«Економічна та соціальна географія»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

17-20 травня 2016 року на базі природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського відбувся XII з'їзд Українського географічного товариства під гаслом «Українська географія: сучасні виклики». На з'їзді затверджено нову редакцію Статуту Товариства, обрані члени Вченої ради, Президії Товариства, обрано Президента Українського географічного товариства. У роботі з'їзду взяли участь 230 делегатів та учасників провідних географів з наукових установ, вишів, середніх та інших освітніх закладів, проектних, вишукувальних, експертних установ та організацій з усіх регіонів України. Програма з'їзду включала пленарне та засідання секцій. Важливе місце посіла секція: «Методологічні проблеми географічної науки». Вчені України значну увагу присвятили сучасним завданням розвитку географічної науки.

Л. Руденко зазначив, що для України, як і для інших держав світу, сьогодні є три основні глобальні виклики, що пов'язані з: обмеженістю ресурсів розвитку, критичним екологічним станом природного середовища та глобальною зміною клімату, з міжцивілізаційними та релігійними зіткненнями. Усвідомлення суспільством безперспективності антропоцентричного розвитку і сприйняття нової парадигми збалансованого розвитку, до якого першими долучились науковці, змушує опрацьовувати нові підходи в географічних дослідженнях, що було підтверджено на останньому економічному форумі в Давосі. Він підкреслює, що в географічних дослідженнях потрібно:

- зосередити зусилля на практичній діяльності в регіонах (стратегії розвитку регіонів, різні види територіального планування та ін.) щодо механізмів реалізації принципів збалансованого розвитку в напрямку досягнень цілей, що уже означені;
- посилити напрацювання наукових географічних шкіл для формування інноваційно-орієнтованої економіки;
- взяти участь у стратегічному аналізі стану навколишнього середовища (аналіз об'єктів щодо можливих витоків надзвичайних ситуацій, оцінювання екологічного стану компонентів природи і природно-ресурсного потенціалу, впровадження в регіонах CEO та ін.).

О. Топчієв сформулював постулатами сучасного визначення предметної області географічної науки:

- об'єктом досліджень для всієї системи географічних наук є ландшафтна оболонка Землі;
- і природнича (фізична) географія, і суспільна (соціально-економічна) географія як дві головні віті географічної науки вивчають ландшафтну оболонку Землі в цілому, а не окремі її компоненти і геосфери;
- галузеві географічні науки досліджують окремі компоненти ландшафтної оболонки – природні, соціально-економічні, природно-господарські, соціо-природні та відповідні компонентні геосфери;
- ландшафтна оболонка Землі як цілісний об'єкт географічних досліджень потребує дослідження геопросторових (територіальних) закономірностей взаємодії та комплексування (накладання) природних і соціально-економічних компонентів та геосфер;
- у складі географічних наук поряд з двома традиційними вітями – природничою (фізичною) та суспільною (соціально-економічною) географією необхідно формувати новий науковий напрям – розроблення теоретико-методологічних засад функціонування ландшафтної оболонки Землі як цілісної та складної соціо-господарсько-природної системи.

П. Масляк стверджує, що новим завданням у другій половині ХХІ століття для географії стане не тільки, і не стільки дослідження Землі, яка буде безперервно змінюватися, і чим далі, тим швидше, але в першу чергу, моделювання території у відповідності з науковими географічними уявленнями про її гармонійний і ефективний розвиток. Цей напрямок трансформації географії буде все більше утверджувати єдність різних гілок географічної науки. Відбуватиметься безперервне зростання єдності фізико- і економіко географічних об'єктів на територіях різного таксономічного рангу.

В. Олещенко обґрунтовує невідкладні кроки щодо забезпечення утвердження суспільної значущості географії та розвитку її теоретичних засад. З метою забезпечення дальшого розвитку в Україні географії, підвищення рівня її фундаментальності, з тим, щоб привернути увагу науковців до досліджень у сфері подальшого розвитку її теоретичних основ, перспектив зростання її ролі у розв'язанні актуальних проблем, враховуючи досвід розвитку інших наук, переважна більшість з яких мають окрему спеціальність з теорії відповідної науки, серед найбільш невідкладних кроків для географічної спільноти він пропонує визначити запровадження в установленому порядку нової спеціальності з підготовки дисертацій на здобуття наукових ступенів - «теорія географії».

Ю. Шуйський відзначає, що сьогодні маємо: а) зниження фінансування географічних факультетів, відділень та кафедр; б) недостатнє фінансування навчальних та виробничих практик з географічних наук; в) волонтаристське введення механічного набору кількох «Наук про Землю», що не відповідає закономірностям розвитку і суті географії; г) необґрунтоване визначення кількості фундаментальних географічних дисциплін для підготовки бакалаврів; д) зниження мотивації викладачів-географів за рахунок непомірно низького забезпечення прожиткового мінімуму; є) бюрократизацію навчального процесу, що ускладнює самостійну роботу викладачів (написання підручників, методичної літератури, текстів лекцій, підготовку магістрів та аспірантів тощо); е) лавинне перманентне надходження всіляких новацій, модернізацій, змін, напрямків тощо, що робить сьогодні «періодом змін».

С. Бортник, Т. Лаврук, О. Помазан визначили першочергове завдання українських географів – поглиблено розвивати нові науково-прикладні напрямки, використовуючи світовий та європейський досвід просторового розвитку, геопланування, ландшафтного розвитку території та моделювання у системі багаторівневого управління.

І. Мельник розкрила роль географії у вирішенні проблем регіонального розвитку. Вона підкреслила, що державне управління розвитком регіонів в сучасній Україні є досить складною і актуальною проблемою, на дослідження якої спрямовують зусилля представники різних наук, зокрема, географії. Децентралізація влади шляхом перерозподілу функцій між державою та органами місцевого самоврядування на користь останніх ставить на повістку дня

чималу кількість завдань, розв'язання яких лежить у межах компетенції географів, зокрема актуальними завданнями, які мають вирішуватися із залученням географів, є обґрунтування стратегій розвитку регіонів; визначення територіальних і галузевих «точок зростання»; ефективного використання переваг ЕГП, природно-ресурсного та трудового потенціалу; оптимізації логістики; оптимальний розподіл функцій між поселеннями у складі оновленої громади та ін.

І. Винниченко вказує, що сьогодні однією з найменш досліджених тем вітчизняної та української зарубіжної географії є т. зв. Східна діаспора (український етнос на теренах пострадянських – окрім України – держав). Регіони розселення (у тому й вплив на цей процес історичних, соціально-економічних і ландшафтних умов), динаміка чисельності, форми самоорганізації та взаємодія з країнами оселення та матірньою країною (зокрема, в історичний ретроспективі), державна політика України щодо своїх закордонних співвітчизників, проблеми їхньої самоідентифікації тощо – ці та інші аспекти зазначеної теми не були і не є, на жаль, об'єктом належної уваги як органів влади України, так і її наукових та освітніх закладів.

І. Вишневський розкрив співвідношення понять «геометрія», «географія», «геополітика». Він вважає, що будь-яка держава має певну територію, розмір і розташування якої впливають на діяльність її громадян, розвиток економіки, політичну вагу в сучасному світі. Деяку роль відіграє й форма території, порізаність берегів країни, наявність країн-сусідів.

М. Влах зазначає, що науковий феномен географічної метафори, зокрема її гносеологічну сутність і прикладне значення розглядає гуманістична географія – наука, що вивчає геопростір на філософських засадах феноменалізму, екзистенціалізму з активним використанням принципів перцепційності, герменевтики тощо

Г. Балабанов, О. Любіцева, М. Мальська, Л. Зеленська обґрунтовують географію туризму як важливу складову української географії. Вони вказують, що роль і авторитет географії в життєдіяльності українського суспільства залежать від наявного попиту на результати географічних досліджень та їхньої якості, участі дипломованих фахівців-географів у роботі центральних і місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, наукових і проектних установ, господарюючих суб'єктів, закладів освіти.

Значною є роль українських географів у створенні наукової картини туризму і рекреації. Зокрема, за роки незалежності України близько 70 дисертаційних робіт або 15,2% всіх дисертаційних досліджень з туризму і рекреації було підготовлено саме представниками географічних наук. Провідні позиції у створенні наукових уявлень про сучасну географію туризму належать фахівцям у галузі економічної та соціальної географії, а також конструктивної географії і раціонального використання природних ресурсів.

А. Гудзевич зазначає, що стрижнем усієї географії по праву вважається просторово-часовий підхід. Він пронизує всю історію географії: з античної епохи і до сьогодення. Змістове наповнення просторово-часової методології розглянуто крізь призму відповідних концепцій та парадигм, які змінювали одна одну на різних етапах розвитку географічної науки: стихійно-землеописовий (допарадигмальний або накопичувальний) етап (з давніх часів до XVII ст.); просторової центрованості (з XVII ст. до першої половини XIX ст.) ; просторово-територіальної індивідуалізації та ідеалізації (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.); інтеграційно-конструктивістський етап (друга половина XX ст. – початок XXI ст.). Означені концептуальні напрями сучасної географічної науки, на його думку, ведуть до закріплення уяви про Землю як єдину глобальну систему, де все взаємопов'язано. Перспективними для її дослідження можуть виявитися висновки про розбудову географії як науки про єдину планетарну систему, з centruванням на геопростір і геосередовище (як об'єкта і предмета дослідження). Це спонукатиме посиленню тенденцій диференціації та інтеграції географічного знання з формуванням цілісної географічної картини Світу, з можливостями виходу до побудови нових концептуальних положень і подальшому підвищенню уваги до просторово-часової парадигми як однієї з основних методологічних основ для усієї географії.

Л. Зеленська відзначає, що сучасна географія зіткнулась з новими проблемами в умовах цивілізаційної кризи, коли необхідно осмислити цілісність природи та людини на підставі поєднання: об'єктивних (природних, фізичних) та суб'єктивних (соціальних) законів їх співіснування. Для вирішення окреслених питань пропонує використати окремі сучасні нетрадиційні в географічній науці методологічні підходи, які запропоновані в зарубіжній науці як трансдисциплінарні: 1. Гетеротопологія (гетеротопія) французького філософа Мішеля Фуко (1967, 1984 pp.); 2. «Місця пам'яті» французького дослідника П'єра Нора; 3. Ідея Е.Тюффлера наголошує про прискорені переміни в технологіях, про те, як нові знання видозмінюють старі, про витискання старих образів, в тому числі географічних.

В. Пащенко вказує про те, що наявні вади вербального означення наукових знань створюють складну міждисциплінарну проблему. Вона полягає в тому, що орфографічно й синтаксично правильні географічні та інші наукові, науково-освітні, навчальні, практично-ділові, юридично-законодавчі, тематичні інформаційні тексти часто містять характерні змістовно помилкові – жаргонні висловлювання. Вони непадконтрольні вузьким фахівцям-науковцям, філологам і мовознавцям, ревнителю правопису мов окремих народів – і не залежать від того, мовою якого етносу написані тексти. Це багатоскладова семантична проблема. Для її вирішення потрібні цільові наукознавчі обґрунтування. В результаті їх застосувань відбувається збагачення наук та освітніх дисциплін семантично коректними змістами, позбавленими помилкових висловів і формулювань.

Ю. Кисельов розкриває значення географії, поряд із біологією, як теоретичної бази для аграрної науки і практики. Визнання такої ролі географії в організації сільськогосподарської діяльності об'єктивно підтверджує (у гносеологічному аспекті) діалектичну єдність організму (виду) та середовища його мешкання.

ADMINISTRATIVE TERRITORIAL REFORM – WHAT CHANGES DO VILLAGE COMMUNITIES NEED

¹Olha FILONENKO, ²Yuriy FILONENKO

¹Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

²Nizhyn Mykola Hohol State University, Ukraine

¹urij_filonenko@mail.ru

Abstract: A lot of European countries have already implemented a reform of administrative-territorial structure. Our country is also facing this problem: being a part of the former USSR, its administrative-territorial structure has been repeatedly changing (some administrative-territorial units disappeared, the new ones appeared; boundaries of regions and districts changed as well as their number). Inefficiency of administration in Ukrainian regions is so obvious, that immediate and decisive actions are required. The question is how reformation will be conducted and how effective it will be from the point of view of state and regional management and social-economic life of communities.

Certainly, the country's leadership insists on "voluntary" radical changes. To make these changes there are a necessary legislative framework, agreement on financing, the orders of the government and regional administrations, etc. But there is another way, for example, to eliminate regions, to enlarge districts, to create counties, to shorten the apparatus in rural councils and to keep only the heads of these councils. Those persons, who apply for the position of the head of the council, should be at the same time registered as candidates for deputies of the county council. In the case of election, they would lead the community and represent them at the district level. In addition, all the resources which belong to now existing rural communities, but are not controlled by them because of different reasons, should be immediately transmitted to their disposal. It will create conditions for their financial independence.

An effective implementation of administrative functions by the leadership of the newly formed communities and counties for ensuring their socio-economic and cultural development has to become the main result of administrative-territorial reform.

Key words: administrative-territorial reform, management, community, village council, innovation, financial state, infrastructure.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.7-11>

UDC: 911.3

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА – ЯКІ ЗМІНИ ПОТРІБНІ СІЛЬСЬКИМ ГРОМАДАМ

¹Ольга ФІЛОНЕНКО, ²Юрій ФІЛОНЕНКО

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

²Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

¹urij_filonenko@mail.ru

Анотація: Багато країн Європи вже провели реформу адміністративно-територіального устрою. Перед цією проблемою стоїть і наша країна, яка, перебуваючи у складі колишнього СРСР, неодноразово зазнавала змін адміністративно-територіального устрою (зникли одні адміністративно-територіальні одиниці та з'явилися інші, змінювалися межі областей та районів, а також їх кількість). Неефективність управління регіонами в Україні нині настільки очевидна, що вимагає негайних і рішучих дій. Питання полягає лише в тому, яким чином здійснюватиметься реформування і наскільки воно буде ефективним з точки зору державного та регіонального управління і соціально-економічного життя громад.

Зрозуміло, що керівництво держави наполягає на «добровільних» радикальних змінах. Для цього вже є необхідна законодавча база, угода про фінансування, розпорядження уряду та обласних адміністрацій тощо. Але можна піти й іншим шляхом. Наприклад, ліквідувати області й, укрупнивши райони, створити округи (повіти), а також скоротити апарат працюючих у сільських радах, залишивши лише голів (старост). Осіб, які будуть претендувати на посади голів, варто одночасно реєструвати й кандидатами у повітові депутати. У разі обрання, вони будуть і очолювати громади, і представляти їх на районному рівні. Крім того, у розпорядження нині існуючим сільським громадам необхідно негайно передати ресурси, які їм же й належать, але, в силу різних причин, ними не контролюються. Це вже зараз створить умови для їх фінансової незалежності.

Головним результатом адміністративно-територіальної реформи має стати ефективне здійснення управлінських функцій керівництвом новостворених громад та повітів для забезпечення їх соціально-економічного та культурного розвитку.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, управління, громада, сільська рада, нововведення, фінансовий стан, інфраструктура.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.7-11>

УДК: 911.3

Вступ. Постановка проблеми. В умовах переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки у невеликих населених пунктах відбулося значне скорочення виробництва або повна зупинка наявних промислових підприємств. Наслідком цього стало різке зменшення надходження коштів до місцевих бюджетів, тотальне безробіття та значне скорочення населення. В таких умовах саме життя диктує необхідність змін, і питання ефективного управління адміністративно-територіальними одиницями та збереження їх інфраструктури набуває важливого значення. Найголовнішим є визначення того, які саме зміни потрібні і яке покращення в житті громад вони здатні забезпечити у короткочасній перспективі. Чи варто зробити радикальні зміни передбачені новим законодавством [8, 9, 10], чи лише ліквідувати області й, укрупнивши райони, створити округи (повіти) одночасно ліквідувавши ОДА (обласні державні адміністрації) та РДА (районні державні адміністрації), чи може надати можливість нині існуючим сільським громадам розпоряджатися ресурсами, які їм же й належать, але, в силу різних причин, ними не контролюються. На нашу думку, реформування адміністративно-територіального устрою має враховувати природні, економічні, історичні, етнічні, культурні, соціальні та інші чинники, які нині впливають на соціально-економічний розвиток існуючих громад, а в майбутньому серйозно впливатимуть на соціально-економічне життя новоутворених об'єднань громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей проведення адміністративно-територіальної реформи нашої держави присвячені роботи багатьох фахівців у галузі державного управління, соціально-економічної географії, регіональної економіки тощо. Так, зокрема, Р. Безсмертний наголошує на тому, що територіальна реформа є базовою, але має проводитися разом із зміною чи перерозподілом повноважень, бюджетною та фіскальною реформами [4]. О. Кучабський обґрунтовує доцільність реалізації реформи адміністративно-територіального устрою в державі після досягнення конкретних результатів реформ соціально-економічного характеру та реорганізації системи управління [13]. Ф. Панасюк відзначає, що адміністративно-територіальна, податкова та бюджетна реформи мають відбуватися одночасно, а їх найважливішим компонентом повинна стати реформа міжбюджетних відносин, яка здатна створити умови для прозорого і прогнозованого розподілу матеріальних та фінансових ресурсів [15]. С. Пирожков та А. Павлюк наголошують, що адміністративно-територіальна реформа повинна проводитися у тісному взаємозв'язку з бюджетним, податковим та муніципальним реформуванням, а також реформуванням усього комплексу галузей сфери послуг [16]. Н. Сорокіна аналізує проблеми, що гальмують проведення ефективних соціально-економічних перетворень [21]. А. Черемис та М. Лесечко вважають, що одночасно з адміністративною реформою мають відбуватися, або навіть випереджати її, реформи освіти, охорони здоров'я,

соціального забезпечення та судової системи [22]. Ця ж тематика висвітлюється і в роботах В. Яцуби, В. Яцюка, О. Матвіїшина, М. Барановського, Ю. Ганущака, Б. Данилишина, А. Павлюка, М. Пухтинського [1, 2, 3, 5, 6, 14, 20].

Опрацювання зазначених публікацій показує, що багато проблем пов'язаних з проведення реформи залишаються недостатньо дослідженими, і це питання ще тривалий час буде вкрай актуальним для влади, науковців та громадян України.

Формування цілей. Постановка завдання. Метою даного дослідження є висвітлення окремих особливостей та проблем адміністративно-територіальної реформи в Україні. Мета пов'язана із виконанням таких завдань: виявлення та аналіз найбільш прийнятних для громадян та держави умов формування громад; вивчення можливостей отримання громадами матеріальних та фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Питання проведення реформ – це завжди питання грошей. У випадку з реформою адміністративно-територіального устрою – це питання кількості грошей, які виділяються з державного бюджету на утримання управлінського апарату на регіональному рівні, закладів освіти, культури, охорони здоров'я тощо. Зрозуміло, що цих коштів немає у достатній кількості і держава мусить економити. Тим більше, що існує об'єктивний процес скорочення сільського населення, через який проходили у свій час всі країни світу, що стали на рейки ринкової економіки.

Без сумніву, при наявності сучасних засобів виробництва, сільське господарство не потребує значної кількості робочої сили. Саме тому, навіть за великого відсотку людей літнього віку та при малій людності населених пунктів, у сільській місцевості практично по всій країні спостерігається надлишок робочих рук. Це змушує працездатних громадян шукати кращої долі у містах та за кордоном. Очевидно, що кількість сільського населення і надалі буде зменшуватися, а самі населені пункти зникатимуть з карти України. На жаль, цей процес є незворотнім. Питання лише в тому, наскільки швидко і з якими особливостями, матеріальними та психологічними наслідками для селян він буде відбуватися.

Виходячи з цього, зрозуміло, що адміністративно-територіальна реформа в Україні давно назріла і її потрібно проводити. Необхідні закони прийнято [8, 9, 10], угоду про фінансування («Контракт для України з розбудови держави») цього загальнодержавного заходу підписано [7, 11, 12], розпорядження уряду та обласних адміністрацій для втілення реформи в життя зроблено [18, 19]. Але при ознайомленні з пропонованим варіантом адміністративно-територіальної реформи виникає ряд питань, пов'язаних з втіленням її в життя і з тим, чи обов'язково саме такого варіанту реформи дотримуватися.

Як показують результати опитування мешканців сіл, отримані нами під час сільських сходів, більшість селян вважає реформу важкою з психологічної та матеріальної точки зору. Людям складно сприймати той факт, що за звичайною довідкою треба буде йти

не до своєї сілради, а їхати в інший населений пункт, витрачаючи при цьому певну суму коштів.

Особливо негативне ставлення до можливих змін серед осіб літнього віку, які є домінуючою віковою групою населення у сільській місцевості. Серед них поширена «колгоспна ностальгія», засудження сучасного стану речей і несприйняття пропонованої адміністративно-територіальної реформи.

За часів колишнього СРСР мешканці сіл, обираючи голів населених пунктів і депутатів сільських рад, чітко усвідомлювали, що вони не є реальною владою на селі. Селяни розуміли, що насправді реальна влада була в того, хто володів матеріальними та фінансовими ресурсами. А це були керівники колгоспів, радгоспів, селекційно-дослідних станцій тощо. Селянин знав, що фінансову та матеріальну допомогу (виписати паливо, транспорт, зерно, будівельні матеріали) можна отримати, звернувшись саме до них. Саме від керівників господарств, а не від голів селищних чи сільських рад, залежало, чи будуть очищені від снігу дороги, чи нормально функціонуватиме вуличне освітлення, яким буде харчування дітей у школах та дитсадках, як будуть облаштовуватися сільські стадіони й спортивні майданчики тощо.

З розпадом колективних господарств проблеми сіл та їх мешканців вирішувати стало нікому. Підприємства, які зараз діють у сільській місцевості і мають певні матеріальні ресурси та фінансові можливості (агрохолдинги, птахофабрики, агролісництва та ін.), інколи допомагають сільським громадам, але вони намагаються уникнути додаткових витрат. Пріоритетною для них є власна господарська діяльність, а не вирішення різноманітних питань, пов'язаних із забезпеченням нормального функціонування нинішніх сільських громад.

У більшості населених пунктів усі проблеми і труднощі лягли на плечі самих громадян. Виняток становлять лише окремі сільські ради, які очолюють ініціативні керівники. На жаль, люди вже звикли до такого стану речей і розраховують лише на самих себе. Коли ж з'явилася інформація про адміністративно-територіальну реформу, то, не дивлячися на труднощі сучасного життя, сама ідея можливих радикальних змін викликала в мешканців сільських громад тривогу і занепокоєння. Люди скептично ставляться до самої ідеї «добровільності» об'єднання. Їх хвилює, що являтиме собою громада та повіт. До кого потрібно звертатися для оформлення різноманітних документів, коли не буде сільської ради? Яка буде ситуація з транспортом, освітленням вулиць, ремонтом доріг тощо? Хто буде утримувати в робочому стані меліоративні системи – Держводагентство, новоутворена громада, повіт чи орендаторі паїв? Це дуже короткий перелік питань, які ставлять громадяни перед нинішніми очільниками областей, районів та населених пунктів.

Попри заявлені можливості отримання фінансів громадами в розмірі 5% акцизного податку, 60% податку на доходи фізичних осіб, 100% на прибуток підприємств комунальної форми власності, 25% екологічного податку, 100% єдиного податку, а

також державне мито, туристичний збір, оренда за використання водойм, рента за користування надрами тощо – все це поки що не переконує громадян у доцільності нових об'єднань. Вони бачать у адмінреформі зміну свого і без того не легкого життя не в кращий бік

Для пом'якшення сприйняття нововведень мешканцями сіл потрібно, на нашу думку, формуючи межі майбутніх повітів не приєднувати їх механічно в існуючих межах, а максимально врахувати наявність природних географічних меж – річок, гірських хребтів тощо. Це потрібно для уникнення появи «відрізаних» населених пунктів, які мали місце, зокрема у Чернігівській області, коли основна частина району розташовується на одному березі Десни, а одне чи кілька сіл – на протилежному. Також дуже важливим, якщо не найголовнішим, є врахування роками усталеного транспортного сполучення (головним чином, автобусних маршрутів).

Щодо формування громад, то, на наш погляд, на нинішньому етапі розвитку України, доцільно буде відмовитися від об'єднання населених пунктів у нові громади і прирівняти до громад населені пункти, що мають сільські ради. Беручи до уваги той факт, що суть реформи, щоб там не прописувалося у законах, полягає не у міфічних можливостях для людей, а однозначно в скороченні бюджетних витрат на адмінпарат, сільських освітян, медиків тощо, то варто було б автоматично прирівняти посаду сільського голови до старости й ліквідувати посади секретарів та бухгалтерів. Паперові роботи в селах не так багато і одна людина з цим повністю впоралася б. До того ж, і самі приміщення сільських рад, на утримання яких також витрачаються кошти (освітлення, опалення тощо) можна або продати, або здавати в оренду, отримуючи кошти для громади.

Старости сіл (громад) мають виконувати подвійну функцію – очолювати населений пункт і одночасно представляти його на районному (повітовому) рівні. Тобто люди в особі старости повинні обрати і голову села (громади) і депутата районної (повітової) ради. Досвід останніх виборів показав, що у більшості районних рад кількість депутатів близька до кількості сільських рад. Це необхідно закріпити законодавчо. Таким чином, буде встановлено прямий зв'язок між сільськими громадами й районними радами.

До речі, не має значення, як буде називатися посада керівника району (повіту) – голова РДА, Голова райради чи префект [14]. Головне, щоб він перебував на своєму місці, контролював ситуацію та відлучався лише на сесії й у справах громади, а більшість поточних питань вирішував через сучасні засоби комунікації.

Наділення голови (старости) повноваженнями районного (повітового) депутата створить умови, коли мешканці сіл сприйматимуть депутата, як свого представника на районному рівні. Це буде справжній очільник і представник громади, що живе і працює поряд з іншими її членами, а не «дистанційно» виконує свої обов'язки. Зрозуміло, що це не врятує ні школу, ні фельдшерсько-акушерський пункт, ні клуб від закриття, але люди хоча би матимуть відчуття,

що вони в своєму селі не покинуті й не забуті. У них буде обраний ними очільник, який до того ж представляє інтереси села на рівні району (повіту).

Крім того, селяни постійно піднімають питання про ліквідацію таких утворень, як райагролісництва і про повернення лісів, посаджених самими селянами на колишніх колгоспних землях, що нині лише номінально перебувають у розпорядженні сільських рад. Фактично сільські ради розпоряджаються лише землями в межах населених пунктів, а поза їх межами землями нинішніх громад розпоряджаються РДА, що є справжнім нонсенсом. Селяни також наголошують на необхідності негайного встановлення певних сум відрахувань до бюджету громад за експлуатацію наявних кар'єрів та використання сільських доріг агрохолдингами і промисловими підприємствами, а також на перереєстрації підприємств, що розміщені й діють на території сільських рад, але мають інше місце реєстрації і, відповідно, не сплачують усіх можливих податків.

Важливим є й питання екологічного збору. Мешканці сільських громад вимагають узгодження з ними використання на полях пестицидів, гербіцидів та засобів росту рослин і створення спеціальних екологічних рахунків (або навіть фондів) для сільських рад. Кошти з цих рахунків можна буде використати на очищення наявних водойм, поглиблення колодязів, будівництво водогонів, створення нових та оновлення існуючих лісосмуг, облаштування сміттєзвалищ (особливо міських на території сільських громад) або утилізацію сміття тощо.

Такі кроки вже зараз, без втілення реформи в життя, дозволять багатьом селам отримати необхідні матеріальні та фінансові ресурси для покращення транспортної інфраструктури, соціальної сфери тощо. Це може створити умови, коли багато навіть маленьких сіл стане самодостатніми. Вони вже не будуть вимагати бюджетних грошей і їх не треба буде добровільно-примусово «заганяти» у великі громади.

Щодо шкіл, лікарень, дитячих садків, бібліотек і клубів, то вони, на жаль, будуть закриватися незалежно від того, якого розміру громада, оскільки жодна громада і жодна країна світу не може собі дозволити утримання школи, де вчителів працює більше, ніж навчається дітей і лікарні, де медперсоналу більше, ніж хворих. Тому вони будуть поступово закриватися

і перед людьми поставатиме питання, яким чином дістатися до школи чи лікарні. Вирішення цього питання залежатиме не від того в малій чи великій громаді проживають люди, а від матеріального забезпечення їх родин. Хтось зможе кожного дня возити дитину до школи, хтось обере інтернатний спосіб навчання, а хтось змушений буде заради дітей змінити місце проживання.

Це значною мірою стосуватиметься й лікарень, адже найвнимливішим буде вважати, що люди у переважній більшості будуть лікуватися в існуючих чи новостворених лікарнях громад. Вони навряд чи ламатимуть свої нинішні звички і продовжать традиційно орієнтуватися на районні (повітові) та обласні медичні заклади, а дехто й на окремих лікарів.

Необхідно також чітко усвідомлювати, що адміністративно-територіальна реформа має відбуватися синхронно з іншими реформами (судовою, податковою, правоохоронних органів тощо), оскільки в процесі втілення її в життя буде багато проблем і конфліктів (майнових, фінансових тощо), які потребуватимуть оперативного вирішення. Затягування з вирішенням можливих проблем постійно створюватиме напруженість у житті громад.

Висновки і перспективи подальших розробок.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновок, що головна проблема полягає не в тому, якими є або будуть за площею та складом адміністративно-територіальні одиниці, а в тому, наскільки ефективно буде здійснюватися управління громадами та повітами і організована їх економічна діяльність. Є всі підстави стверджувати, що за умови скорочення апарату працюючих у сільських радах, наділення голів (старост) ще й повноваженнями районних (повітових) депутатів та передачі реальних джерел отримання фінансів у руки громади можна вже зараз, ще до повноцінного втілення адміністративно-територіальної реформи, суттєво покращити фінансовий стан існуючих сільських громад. Подальші дослідження з даної тематики є важливими, оскільки дозволять більш детально проаналізувати особливості проведення адміністративно-територіальної реформи в нашій державі та розробити прогноз соціально-економічного розвитку, як існуючих, так і новоутворених громад.

References:

1. Âcuba V. G., Âcûk V. A., Matvîšin O. Â. et al. *Administrativno-teritorial'nij ustrîj Ukraïni: šlâhi reformuvannâ* [Administrative-territorial structure of Ukraine: ways to reform]. Kyiv, 2007, 365 p. (In Ukrainian).
2. Baranovs'kij M.O. *Administrativno-teritorial'na reforma na Černigîvšini. Šo bude – rozkvît či zanepad?* [Administrative-territorial reform in Chernihiv region. What will happen: flowering or decline?]. Access mode: <http://www.mynizhyn.com/news/misto-i-region/2224-administrativno-teritorialna-reforma-na-černigivshini-sho-bude-rozkvit-chi-zanepad.html>. (In Ukrainian).
3. Bezsmertnij R.P. Problemi reformuvannâ administrativno-teritorial'nogo ustroû [The problems of reforming of administrative-territorial structure]. In: *Problemi reformuvannâ publîčnoï vladi: zbîrnik materialîv i dokumentiv* [Problems of public power reforming: a collection of materials and documents], Ed: Bezsmertnij R., Puhtins'kij M. Kyiv, 2009, pp. 141–152. (In Ukrainian).
4. Bezsmertnij R. P. Osnovni zasady administrativno-teritorial'noï reformi v Ukraïni [The main principles of administrative-territorial reform in Ukraine]. In: *Reforma dlâ lûdini: zbîrnik materialîv pro šlâhi realizacii*

administrativno-teritorial'noi reformi v Ukraïni [Reform for the people: collection of materials on ways of implementing administrative-territorial reform in Ukraine] Ed: Bezsmertnij R. Kyiv, 2005, pp. 76–129. (In Ukrainian).

5. Ganušak Ŭ. *Reforma teritorial'noi organizacii vladi* [The reform of territorial organization of power]. Kyiv, DESPRO, 2013, 160 p. (In Ukrainian).

6. Danilišin B.M. *Decentralizaciâ upravlinnâ v Ukraïni: z čogo počati* [Decentralization in Ukraine: how to start]. Access mode: <http://kontrakty.ua/category/238>. (In Ukrainian).

7. ÊS vidilâe 250 mil'joniv êvro bezpovorotnoi dopomogi v ramach Kontraktu dlâ Ukraïni z rozbudovi deržavi [EU grants 250 million euros of irrevocable aid to Ukraine in the framework of the Contract for the State Development]. Delegation of the European Union to Ukraine: Official website. Access mode: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_06_13_01_uk.htm. (In Ukrainian).

8. The Law of Ukraine “On Principles of the State Regional Policy” dated February 3, 2015 N 156-VIII. Access mode: [zakon.rada.gov.ua/go/156-19](http://zakon4.rada.gov.ua/go/156-19). (In Ukrainian).

9. The Law of Ukraine “On voluntary consolidation of territorial communities” dated February 5, 2015 N 157-VIII. Access mode: [zakon.rada.gov.ua/go/157-19](http://zakon4.rada.gov.ua/go/157-19). (In Ukrainian).

10. The Law of Ukraine “On cooperation of territorial communities” dated 17.06.2014 N 1508-VII. Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>. (In Ukrainian).

11. State Building Contract for Ukraine. Access mode: [zakon.rada.gov.ua/go/452-2014-p](http://zakon4.rada.gov.ua/go/452-2014-p). (In Ukrainian).

12. State Building Contract for Ukraine Part 2. Access mode: <http://www.cpsa.org.ua/novyny/kontrakt-z-rozbudovy-derzhavy-ch-2/>. (In Ukrainian).

13. Kučabs'kij O. G. Administrativno-teritorial'na reforma v sistemî suspil'nih reform Ukraïni [Administrative-territorial reform in the system of social reforms of Ukraine]. *Visnik Nacional'noi akademii deržavnogo upravlinnâ pri Prezidentovi Ukraïni* [Bulletin of the Ukrainian Academy of Public Administration], 2009, N. 9, pp. 168–175. (In Ukrainian).

14. Pavlûk A. P. Reformuvannâ administrativno-teritorial'nogo ustroû âk činnik regional'nogo rozvitku v Ukraïni [Reform of the administrative-territorial system as a factor of regional development in Ukraine]. In: *Deržavna regional'na politika Ukraïni: osoblivosti ta strategični prîoriteti* [State Regional Policy of Ukraine: features and strategic priorities], Ed: Varnalij Z. Kyiv, 2007, pp. 328–330. (In Ukrainian).

15. Panasûk F. Zmist i zavdannâ sistemnogo uporâdkuvannâ deržavnogo regulûvannâ rozvitku teritorij [The content and objectives of system ordering of the state regulation of territorial development]. *Visnik Nacional'noi akademii deržavnogo upravlinnâ pri Prezidentovi Ukraïni* [Bulletin of the Ukrainian Academy of Public Administration], 2001, N. 2, P. 1, pp. 32–43. (In Ukrainian).

16. Pirožkov S., Pavlûk A. Administrativno-teritorial'na reforma v Ukraïni: aktual'ni pitannâ metodologii ta praktiki [Administrative-territorial reform in Ukraine: issues of methodology and practice]. *Ekonomika Ukraïni* [Economy of Ukraine], 2005, Vol. 7, pp. 4–14. (In Ukrainian).

17. Workplan of the Office of Reforms in Kyiv Region. Access mode: www.kyiv-obl.gov.ua/plan_roboti_ofisu_reform. (In Ukrainian).

18. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the State Strategy of Regional Development up to 2020» dated August 6, 2014 N 385. Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF/>. (In Ukrainian).

19. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the plan of measures on realization of the Concept of reforming the local self-government and territorial organization of power in Ukraine» dated June 18, 2014, N 591-r. Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/591-2014-%D1%80>. (In Ukrainian).

20. Puhtins'kij M. O. Konceptual'ni ta prikladni aspekti zdïysnennâ administrativnoi reformi v Ukraïni [Conceptual and practical aspects of implementation of administrative reform in Ukraine]. In: *Administrativna reforma v Ukraïni: šlâh do Êvropejs'koi integracii* [Administrative reform in Ukraine: the path to European integration]. Kyiv, 2003, pp. 33–35. (In Ukrainian).

21. Sorokina N. G. Reformuvannâ administrativno-teritorial'nogo ustroû Ukraïni: problemi ta perspektivi [Reform of the administrative-territorial system of Ukraine: problems and prospects]. *Publîčne administruvannâ: teoriâ ta praktika* [Public administration: theory and practice], 2010, Vol. 1(3). Access mode: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10sngupp.pdf>. (In Ukrainian).

22. Čemeris A. O. Sistemnij pidhid do problemi reformuvannâ deržavnogo upravlinnâ [Systematic approach to public administration reform]. *Visnik Nacional'noi akademii deržavnogo upravlinnâ pri Prezidentovi Ukraïni* [Bulletin of the Ukrainian Academy of Public Administration], 2001, N. 3, pp. 12–21. (In Ukrainian).

IMPROVEMENT OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL SYSTEM FROM THE STANDPOINT OF HUMAN GEOGRAPHY (THE CASE OF KORETS DISTRICT, RIVNE REGION)

¹Iryna OSIPCHUK, ²Pavlo CHERNYAK, ³Vitaliy BRYZH

^{1,2,3}*International University of Economics and Humanities named after academician Stepan Demianchuk, Rivne, Ukraine*

¹osipchukira@ukr.net

Abstract: The article describes the international experience of the administrative-territorial reform, particularly in the post-Soviet countries such as Estonia, Latvia, Georgia and the post-communist Czech Republic. The paper reflects the history, the main approaches and principles of administrative-territorial reforms have been applied in these countries, as well as the challenges that countries have faced in the process of the reform. The authors made an attempt to analyze administrative-territorial division of the listed countries at the present stage and in Soviet times, considered transition are described.

We also considered modern structure of the administrative-territorial division of Ukraine at all levels and performed the analysis of perspective plan of changing the administrative-territorial division in Korets District of Rivne Region by combining the twenty five rural and one urban council in the two enlarged territorial communities with the elimination of the district level, considering the modern structure of the area in the view of main geographic parameters. The main parameters of this analysis are community population, land area and own financial resources. Also, we built map-chart of contemporary and future division of the district depicting the basic elements of the administrative-territorial division. According to the figures it was concluded that enlarged communities, proposed by the perspective plan, are comparable and suggested division is rational.

Key words: administrative-territorial reform, municipality, community, Korets district, Rivne Region.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.12-20>

UDC: 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ НА ПРИКЛАДІ КОРЕЦЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

¹Ірина ОСІПЧУК, ²Павло ЧЕРНЯК, ³Віталій БРИЖ

^{1,2,3}*Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, Рівне, Україна*

¹osipchukira@ukr.net

Анотація: У статті розглянуто зарубіжний досвід проведення адміністративно-територіальних реформ, зокрема у таких пострадянських країнах як Естонія, Латвія, Грузія та посткомуністична Чехія. Висвітлено історію, основні підходи та принципи проведення адміністративно-територіальних реформ, які були застосовані у цих країнах, а також проблеми, з якими країнам довелося зіткнутися у процесі такого реформування. Описано структуру адміністративно-територіального поділу цих країн на сучасному етапі та за радянських часів, розглянуто перехідні етапи.

Також розглянуто сучасну структуру адміністративно-територіального поділу України на всіх рівнях. Здійснено аналіз перспективного плану зміни адміністративно-територіального поділу Корецького району Рівненської області шляхом об'єднання двадцяти п'яти сільських та однієї міської рад у дві укрупнені територіальні громади із ліквідацією районного рівня та його сучасну структуру за основними суспільно-географічними параметрами. Основними параметрами такого аналізу є кількість населення, територія та власні фінансові ресурси, якими володіє громада. Побудовано картосхему сучасного та перспективного поділу райони на первинні елементи адміністративно-територіального поділу. Зроблено висновок, що за даними показниками запропоновані у перспективному плані укрупнені громади є пропорційно співставними і такий поділ є доцільним.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, муніципалітет, громада, Корецький район, Рівненська область.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.12-20>

УДК: 911.3

Вступ. Постановка проблеми. Реформування та вдосконалення адміністративно-територіального устрою на сучасному етапі суспільно-політичних змін, що насамперед, пов'язані із процесами децентралізації влади, є чи не найважливішими серед низки суспільно-географічних проблематик.

Система діючого адміністративно-територіального устрою України успадкована від радянської системи, для якої пріоритетними були питання жорсткого централізованого управління та ефективності планово-розподільчої економіки. На сьогодні акценти мають бути зміщені у бік розвитку базових елементів адміністративно-територіального устрою з урахуванням наявності у кожній конкретній громаді ресурсів для ефективного господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед науковців зазначену проблематику частково досліджували Р. Безсмертний, А. Доценко, В. Кравченко, І. Кресіна, А. Коваленко, В. Олуйко, С. Телешун та інші. За участю науковців напрацьовано низку концепцій адміністративно-територіальної реформи та вдосконалення системи територіальної організації влади в Україні, зокрема: проект концепції реформи місцевого самоврядування, Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України, яка визначає основні засади організації адміністративно-територіального устрою та формування адміністративно-територіальних утворень, їхню типологію; організацію публічної влади на відповідних рівнях; законодавче забезпечення та етапи проведення адміністративно-територіальної реформи. Водночас зазначених концепцій досі не реалізовано, що свідчить про недостатнє наукове обґрунтування їх та не дає можливості усунути недоліки в системі адміністративно-територіального устрою України.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є здійснити суспільно-географічний аналіз діючої та перспективної схем адміністративно-територіального поділу Корецького району Рівненської області; розглянути досвід проведення адміністративно-територіальних реформ у інших пострадянських країнах.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб зрозуміти, які можливі ускладнення чекають Україну у процесі адміністративно-територіального реформування, розглянемо у загальних рисах європейський досвід.

З 1960-х років у європейських країнах простежується тенденція до укрупнення територіальних одиниць. Майже кожна країна північно-західної частини Європи зменшувала кількість територіальних одиниць найнижчого рівня – за останні 50 років їх кількість скоротилася у 4 рази. У деяких країнах це було викликано необхідністю підвищення ефективності надання комунальних послуг та розподілу державних інвестицій, у інших це стало результатом проведення загальнодержавних реформ, а деякі країни відмовилися від такого реформування, розширивши співпрацю між місцевими громадами. Більшість досліджень, що зосереджені на питаннях розміру та ефективності місцевих органів влади розглядають громаду як базовий елемент АТУ, оскільки обсяги бюджетних витрат тісно пов'язані з рівнем місцевих доходів, а, відповідно, і кількістю платників податків. Площа території муніципалітету, густота населення та поселенської мережі також впливає на ефективність місцевих органів влади, але слабше, як кількісні та якісні показники населення.

В залежності від традицій, географічних умов, політичних інтересів та інших важливих чинників середня людність місцевої громади у 27 країнах ЄС коливається від 1,5 тис осіб (Кіпр) до понад 150 тис (Великобританія), а середня величина – від 5 км² (Мальта) до 1552 км² (Швеція). Середня людність місцевих громад становить 5530 осіб. Це

дещо перевищує показник оптимальної людності для забезпечення ефективності та зменшення затрат, що складає 5 тис осіб (запропонований на основі обчислень всіх 91316 муніципалітетів 27 країн ЄС). Однорівнева система адміністративно-територіального устрою була застосована у країнах, де на місцеві громади покладаються значні обсяги затрат на комунальні послуги (невеликі країни та Фінляндія). Більшість країн визнала необхідність вищих рівнів органів влади, що забезпечують надання послуг, які є недоступними на найнижчому рівні. Таким чином, в 11 країнах є дворівнева система місцевих органів влади, в той час як в більшості великих країн сформувалася федеральна або квазіфедеральна структура. За попередні 20 років спільна тенденція в країнах-членах ЄС щодо вищих рівнів управління, спиралася на посилення або поновлення регіонального рівня з одночасним розширенням повноважень регіональних органів управлінь. Зрозуміло, що складно знайти загальні підходи щодо АТУ країн ЄС, оскільки методика, застосована для однієї країни, має бути всебічно переглянута у випадку іншої країни. Навіть в межах однієї країни чинники, що сприяють чи перешкоджають консолідації, можуть сильно відрізнятися і мають свої особливості.

Вирішення територіальних проблем завжди є дуже важливими для країни. Географічні, економічні, політичні фактори, такі як розмір і конфігурація території країни, етнічна структура, спеціалізація (сільськогосподарська, індустріальна, сфери послуг) та структура системи державного управління завжди спричиняють вплив на адміністративно-територіальний поділ. Проте, дослідження наслідків адміністративно-територіальної реформи в певній країні може продемонструвати можливі проблеми та типові помилки, яких можна оминати [1, с.11 – 13].

Для порівняння розглянемо Чехію, Естонію, Грузію та Латвію.

Чехія. Територія Чехії має сильно розчленований рельєф, що значною мірою впливає на її територіальний поділ. Високий розвиток промисловості та сфери послуг у післявоєнний період сприяли концентрації населення у містах – рівень урбанізації тут становить 71 %. Відповідно, система територіального управління базується на містах, яких налічується 593. Проте, через високий рівень роздробленості адміністративно-територіальних одиниць, майже 9 % АТО найнижчого рівня (муніципалітетів) приурочені до міст та містечок. Чехія має одну із найбільш роздроблених систем АТУ у Європі. Із середнім розміром міських населених пунктів близько 1600 жителів і площею 13км² та 80 % місцевих громад із населенням до 1 тис осіб, вона має досить сильну схожість із французькою системою. Під час комуністичного режиму відбувся ряд послідовних вимушених реформ щодо зменшення кількості муніципалітетів в три рази, приблизно від 11500 в 1950 році до близько 4120.

За часів незалежності місцеві цінності демократії були розглянуті як право будь-якої громади

мати свій орган влади, і кількість громад знову зросла (до 6250). Оскільки не було чітких критеріїв для поділу, таких як мінімальна кількість населення, збільшилась кількість громад із населенням 50-500 жителів, що складало 60 % їх загальної кількості. Це призвело до обмеження доходів місцевих бюджетів і, як результат, більшу залежність від державних дотацій. Оскільки можливість об'єднання була виключена через загальне сприйняття як згадки про тоталітарний режим, спричинявся тиск на місцеву та центральну владу для пошуку альтернативного рішення.

Спроби зупинити чи, принаймні, стабілізувати процес подальшого дроблення були невдалими. Громади висували аргументи щодо місцевої автономії і посилалися на приклади примусового об'єднання громад при комуністичному режимі. Подальший процес роздроблення вдалося зупинити лише у 2000 році із прийняттям мінімальної чисельності новоствореної громади, що складала 1000 жителів. Також для зменшення наслідків високої роздробленості було запроваджено ряд заходів:

1. За законом добровільне об'єднання громад заохочувалось, але це не призвело до значної кількості об'єднань. Централізоване втілення процесу об'єднання практично не можливе, оскільки Чеська Конституція забезпечує гарантії місцевого самоврядування. Було прийнято альтернативне рішення про збільшення податкових надходжень на одну особу в залежності від розміру громади. Проте, це не сприяло процесу злиття громад, скоріше через те, що невеликі громади мають невеликі бази для оподаткування, а об'єднання не призвело б до значних збільшень податкових надходжень;

2. Підтримувалась кооперація між громадами щодо надання послуг населенню;

3. В централізовано розробленій програмі громади із обмеженими можливостями щодо забезпечення певних послуг делегували ці повноваження більшим міським громадам.

Іншим важливим аспектом територіальної реформи на початку 90-х було скасування другого рівня місцевого управління. Регіональний рівень, що сприймався як інструмент колишньої комуністичної влади для партійного контролю, повинен був зникнути. Натомість з'явилися «окружні офіси», що підпорядковувалися центральній владі і взяли на себе обов'язки регіональних управлінь.

Чеська Конституція передбачає дворівневу систему адміністративного управління. Відповідно у 1997 році було затверджено два напрямки тиску щодо створення вищого рівня регіонального управління. Перший, функціональний, вказував на необхідність існування регіональних органів влади для підтримки слабких громад, делегування деяких повноважень від центральних органів влади. Інша форма впливу була зовнішньою і прийшла з ЄС і була спрямована на відновлення регіональних рівнів для реалізації їх регіональної політики. Дана поправка вступила в силу у 2000 році, коли були проведені перші вибори до регіональних рад.

Протягом останніх десятиліть дана система залишається діючою. З точки зору повноважень, місцеві громади мають унікальний набір власних обов'язків, що фінансуються їх власними доходами – початкові школи, дитячі садки, газота електропостачання, збір та утилізація відходів, громадський транспорт та місцеві автошляхи, соціальне житло, театри, бібліотеки та музеї, зони відпочинку, водопостачання, вуличне освітлення, пожежні частини, кладовища тощо. Делеговані державою повноваження залежали від певних критеріїв, таких як кількість населення, централізованість і за цими критеріями всі громади поділяються на три типи:

Тип I – охоплює майже 93 % громад, повноваження яких пов'язані з власною адміністративною територією та інколи основні делеговані повноваження (напр. управління при надзвичайних ситуаціях);

Тип II – 388 громад із власним місцевим офісом;

Тип III – 205 громад із розширеними повноваженнями.

Другий та третій тип варто розглядати як центри обслуговування для прилеглих територій, а не як одиниці вищого рівня [1, с. 18–23].

Естонія. Дія фізико-географічних умов на територіальний поділ країни є подвійною. В Естонії добре розвинене сільське господарство, в той час як за СРСР був розвинутий промисловий сектор (енергетика і хімія). Радянська система планувала створити і підтримати малі адміністративні одиниці. Відносно високий рівень урбанізації (≈ 70 %) спричинив формування великої кількості міських громад (47 % міст). Майже 15 % естонських адміністративних одиниць першого рівня – муніципалітетів – організовані навколо міст.

Естонія була першою країною східного блоку, яка прийняла закон про місцеве управління в 1989 році. В Естонії за попередні 30 років визначилися сільські муніципалітети і міста як головні одиниці місцевої влади. З 1 січня 2010 року адміністративний округ Естонії включає 15 округів та 277 адміністративних одиниць з місцевими органами влади, включаючи 33 міста, 193 сільських муніципалітетів і 14 міст без муніципалітетів.

Середнє число населення Естонських муніципалітетів близько 5904 осіб. Є також велика кількість муніципалітетів (80 %) у яких проживає менше ніж 5 тис. осіб, близько 37 % муніципалітетів мають менше 1500 тис жителів. Густота населення Естонії низька. Оскільки в Естонії сільські муніципалітети і міста були доволі таки слабкими, щоб приймати певні обов'язки, панувала дворівнева система, яка була прийнята в 1989-1993 роках, тоді всі колишні сільські і міські ради отримали статус місцевої одиниці самоуправління. Щоб отримати такий статус, вони повинні були підготувати соціально-економічний план розвитку і винести його на розгляд парламентської комісії з адміністративної реформи.

Відносний успіх місцевого самоврядування в Естонії може пояснюватися раннім прийняттям

конституційних положень про самоуправління. Зокрема, 14 глав щодо «Місцевих органів влади» гарантують незалежний місцевий бюджет і право накладати податки. Згідно із законом про місцеве самоврядування, у місцевих органах влади є певні організаційні функції в сільських муніципалітетах чи містах щодо соціальної допомоги і послуг, роботи для молоді, послуг житла, води і каналізації, надання комунальних послуг, послуг громадського транспорту, обслуговування сільських доріг муніципалітету і міських вулиць. Місцеві органи влади також відповідальні за організацію і обслуговування перелічених нижче установ за умови, що вони знаходяться у власності муніципалітету: це середні і професійно-технічні школи, бібліотеки, музеї, спортивні комплекси, будинки соціального обслуговування, заклади охорони здоров'я тощо.

Фінансова автономія місцевих органів влади в Естонії більш широка, ніж в інших країнах ЄС. Закон про місцеві податки дозволяє місцевим радам накладати податки з продажу; рекламний податок; податок з автотранспорту; податок на тварин (однак деякі з них ніколи не використовувалися жодним органом влади). Сільський муніципалітет і міське управління являються податковими органами в межах їх адміністративної території, які формують перелік місцевих податків. Місцеві органи влади незалежні у своєму формуванні бюджету. В Естонії місцеві органи влади отримують дотації із фонду державної підтримки, що створений в межах державного бюджету з метою згладити відмінності у рівні доходів [1, с.23–29].

Латвія. Для Латвії характерними є переважно рівнинний рельєф, який не створює значних ускладнень для адміністративно-територіального поділу, та відносно несприятливі умови для ведення сільського господарства. За радянських часів тут розвивалась обробна промисловість, що сприяло прискореній урбанізації. Радянська планово-розподільча система вимагала утворення та підтримки відносно маленьких адміністративних одиниць для полегшення управління та наближення

влади до населення. Притаманний високий рівень урбанізації (70 %) обумовив базування місцевого управління на міських громадах (77 міст). Близько 65 % адміністративних одиниць найнижчого рівня тяжіють до міст.

Відразу ж після здобуття незалежності Латвія мала дворівневу систему місцевого управління. Перший рівень громад представлений містами державного значення, містечка, села та різні об'єднання останніх двох. Другий рівень був раніше відомий як райони, успадковані від радянської влади. У Конституції Латвії 1992 року не прописані принципові позиції місцевого управління. Після декількох несистемних спроб територіального об'єднання громад у 1997 році вийшов закон про самоуправління громад, що запроваджував зобов'язання місцевих громад зі слабким розвитком інфраструктури співпрацювати з іншими місцевими органами влади для виконання власних зобов'язань. Хоча багато громад підпадали під цю категорію, процес не набув значного поширення. У 1998 році Латвійський Парламент прийняв Закон про адміністративно-територіальну реформу. Він стосувався мети, термінів, процедури, фінансового стимулу та інституційної координації реформи. У загальних рисах, запланований процес передбачав фінансові стимули для громад, що добровільно об'єднуються, у різних об'ємах за різні терміни.

Друга стадія передбачала адміністративне (вимушене) об'єднання у 2004 році та проведення місцевих виборів у 2005 році. Проте до 2005 року було здійснено лише 26 об'єднань, оскільки реформа зіткнулась із опором місцевих еліт та діючої місцевої влади. До закону було внесено ряд поправок, головною з яких був перехід до однорівневої системи місцевого управління на базі районів. Відміну окружного рівня вважали суттєвою перемогою, оскільки райони були політично, економічно і соціально досить слабкими, щоб справляти вплив на регіональний розвиток. Як і планувалось, об'єднання громад здійснювалось лише після всебічного дослідження ставлення населення, соціально-економічних наслідків такого об'єднання

Таблиця 1

Зміни у адміністративно-територіальному устрою Латвії до та після 2009 року

До:	Після:
26 районів	
525 місцевих громад:	118 місцевих громад
7 міст державного підпорядкування	9 міст державного підпорядкування
50 містечок	
424 сільських громади	109 об'єднаних громад
41 об'єднана громада	
72% місцевих громад мали менш ніж 2000 населення	69% місцевих громад мали більш ніж 5000 населення

і формулювання завдань та умов, які необхідно виконувати у випадку кожного об'єднання для того щоб воно дало позитивні результати.

Відповідно до закону, для того щоб здійснити об'єднання необхідно було взяти до уваги наступні критерії:

- можливість забезпечення довготривалого та збалансованого розвитку території;
- наявність інфраструктури для виконання завдань місцевого управління;
- розмір території;
- кількість постійного населення;
- густота населення;
- доступність послуг, що надають місцеві органи влади;
- економічна, географічна та історична однорідність місцевих громад, що об'єднувалися, враховуючи інтереси сусідніх громад.

Щодо розмірів громад, кінцевий результат продемонстрував, що середній розмір громади, за виключенням Риги, складав 19000 осіб, що наближено до польського, бельгійського та фінського показника. 37 громад мають населення близько 5000 і тут сконцентровано близько 6 % населення Латвії.

Важливими уроками латвійської адміністративно-територіальної реформи можна вважати такі:

- добровільне об'єднання громад доречне, коли є вдосталь часу для вибору оптимального варіанту об'єднання, проте, якби цей процес не носив обов'язковий характер, він би міг затягнутися;
- фінансового заохочення не достатньо для заохочення добровільного об'єднання громад;
- механізм має бути чітко окреслений у загальних рисах у інструкціях і має бути життєздатним, а нова влада не відкидає зобов'язань попередньої;
- можливі виключення мають бути чітко визначені [1, с.35 – 41].

Грузія. Висока розчленованість рельєфу Грузії створює значні труднощі для адміністративно-територіального поділу. Крім того, даний процес сильно залежить від етнічної структури та політичних вподобань населення. З огляду на природні особливості території, історично сформована територіальна структура мало змінювалась як у дорадянський та радянський, так і у пострадянський період. За радянського періоду у Грузії розвивалась сфера послуг та сільське господарство, та з огляду на середній показник урбанізації (53%) та розчленованість рельєфу державна система управління менш приурочена до міст (усього у Грузії налічується 55 міст та 48 смт). Всі адміністративні одиниці першого порядку, на перший погляд, знаходяться під управлінням міста чи селища міського типу, проте через певні особливості останньої адміністративно-територіальної реформи, більшість із них мають значну частку сільського населення і по суті є сільськими громадами. Таким чином, частка міського населення у сільських громадах коливається від 0-3 % до 63 %.

Протягом 90-х років у Грузії зберігалась сильно централізована багаторівнева система місцевого управління. Через внутрішньодержавні конфлікти централізація розглядалась як єдиний інструмент для недопущення розпаду держави. Хоча перший закон про місцеве самоврядування був прийнятий на початку 1991, більш-менш стабільна адміністративно-територіальна система з'явилась у 1994 році і включала 9 регіонів з централізовано призначеними губернаторами, 65 районів, 48 міст та містечок та близько тисячі сільських поселень.

На відміну від інших країн, у Конституції 1995 року Грузія не затверджувала АТУ країни: у ст.2 вказано, що такий устрій буде затверджено лише після повного встановлення правових відносин по всій території країни. Закон про місцеве самоврядування 1997 року визначав дворівневу систему місцевого управління. До першого рівня належали 1033 елементи – села, об'єднані села, містечка (смт) та міста, а до другого – 65 районів. На передодні «Трояндової революції» Грузія мала 4-рівневу систему управління, яка складалася з автономних республік, які у певних випадках мали власну внутрішню територіальну організацію. Перша великомасштабна територіальна реформа розпочалась у 2005 році, коли Парламент прийняв новий закон про місцеве самоврядування. На найнижчому рівні тут дозволялося об'єднати 1033 громади у 64 укрупнених місцевих органи влади (злиття сільських та міських громад), що базувалися на основі районів. Також 5 найбільшим містам, включаючи Тбілісі, було надано спеціальний статус. Здавалося, що рішення про створення органів місцевої влади на основі районів було прийнято із розрахунку, що реформа пройде швидко і не викличе значних протиріч. Крім того, у цьому випадку не було необхідності шукати складні критерії об'єднання громад.

На вищому рівні 12 регіонів у період після реформи 2005-го не могли розглядатися як проміжні рівні місцевого управління, оскільки вони не мали виборних рад і регіональні губернатори призначалися Президентом. Два автономних регіони можна було розглядати як додатковий рівень місцевого управління, який поширюється виключно на їхню територію.

У Грузії є лише дві громади, що налічують менше ніж 5000 жителів. Якщо не враховувати показники Тбілісі та інших міст спеціального статусу, середній розмір громади складає близько 44000 жителів. Такі показники характерні для Данії, Литви та Ірландії, які входять до п'ятірки країн ЄС із найвищими показниками щільності населення. Проте для місцевих органів влади великих громад географічні чинники в Грузії (високогірний ландшафт та погана якість автошляхів) створюють проблеми для якісного та ефективного обслуговування населення. Досягнення суттєвих змін у кількості та розмірах місцевих громад не принесло очікуваної децентралізації влади та фінансів. Викликана внутрішніми конфліктами та війною 2008 року централізація 90-х років залишалася актуальною. Відомо, що європейська

система місцевого самоврядування була ратифікована Грузинським Парламентом наприкінці 2004 року і лише впливала на функціональний розподіл влади між місцевими та центральними органами. У 2005 році під час реформи було виділено три групи місцевих громад: з виключними, делегованими та добровільними повноваженнями. Проте це не принесло суттєвих змін у функціональні обов'язки громад.

Також діяв централізований підхід до формування місцевих бюджетів та збору місцевих податків. Відповідно до закону про місцеве самоврядування повноваження місцевих органів можна розділити на обслуговуючі та функціональні. Сектор функціональних повноважень залишав широку сферу впливу для центральних органів влади через міністерства чи регіональні органи влади. Повноваження громад у сфері обслуговування зводилися до організації діяльності закладів дошкільної освіти, будівництва, обслуговування місцевих автошляхів, визначення місць автостоянок, прибирання та освітлення вулиць, водопостачання, каналізації, утилізації твердих відходів, обслуговування кладовищ; виконання соціальної та культурної діяльності включаючи підтримку діяльності відповідних об'єктів (архіви, бібліотеки, музеї, освітні та дитячі заклади) місцевого значення; видача будівельних ліцензій [1, с.30 – 35].

Україна. Сучасний адміністративно-територіальний поділ України успадкований від радянської системи управління і, відповідно, є багаторівневим та складним. Найвищим рівнем управління в Україні є загальнодержавний. На другому рівні територіального управління територія країни поділяється на 24 області, одну автономну республіку та два міста республіканського значення. Третім рівнем поділу в Україні є райони (всього 490) та міста обласного підпорядкування (187). Їм, в свою чергу, підпорядковуються:

- 271 міська рада, що формуються навколо міст районного значення;
- 781 селищна рада, що формуються навколо селищ міського типу;
- 9665 сільських рад, що формуються із одного чи декількох сіл;
- райони у містах із поділом на райони – 25 міст, на які разом припадає 111 районів.

Всього в Україні налічується 460 міст, 885 селищ міського типу, 10279 сільських рад та 27208 сільських населених пунктів [2].

У 2015 році в Україні стартувала адміністративно-територіальна реформа, результатом якої має бути утворення 1500 – 2000 спроможних територіальних громад замість понад 11 тисяч місцевих рад. Так, 5 лютого 2015 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [3], відповідно до якого сусідні міські, селищні, сільські ради можуть об'єднатися в одну громаду, яка матиме один спільний орган місцевого самоврядування. Добровільне об'єднання територіальних громад здійснюється з дотриманням таких умов:

- у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;

- територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;

- об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області;

- при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

- якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання.

Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт, який має розвинуту інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території об'єднаної територіальної громади. Найменування об'єднаної територіальної громади, як правило, є похідним від найменування населеного пункту (села, селища, міста), визначеного її адміністративним центром.

Добровільне об'єднання територіальних громад не призводить до зміни статусу населених пунктів як сільської чи міської місцевості.

8 квітня 2015 року Кабінет Міністрів України затвердив Методику формування спроможних територіальних громад [4]. У цій методиці вводиться термін «спроможна територіальна громада» – територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Розглянемо варіант укрупнення територіальних громад на прикладі одного із адміністративних районів Рівненської області, а саме – Корецького.

Наразі на території Корецького району сформовано 25 сільських та одна міська громади. Всього у районі налічується 49 сіл, що означає, що у середньому до складу сільської ради входить по два села. Як видно на рисунку 1, жодна із сільських рад району за кількістю населення не наближається до обґрунтованого європейськими дослідженнями рівня, що становить 5 тис осіб. Натомість, дві сільські ради мають населення до 500 осіб, ще десять – від 500 до 1000 осіб, ще одинадцять – від 1 тис до 2 тис осіб і лише одна – понад 3 тис осіб.

На рис. 1 також видно, що населення по території сконцентровано нерівномірно – у північних заліс-

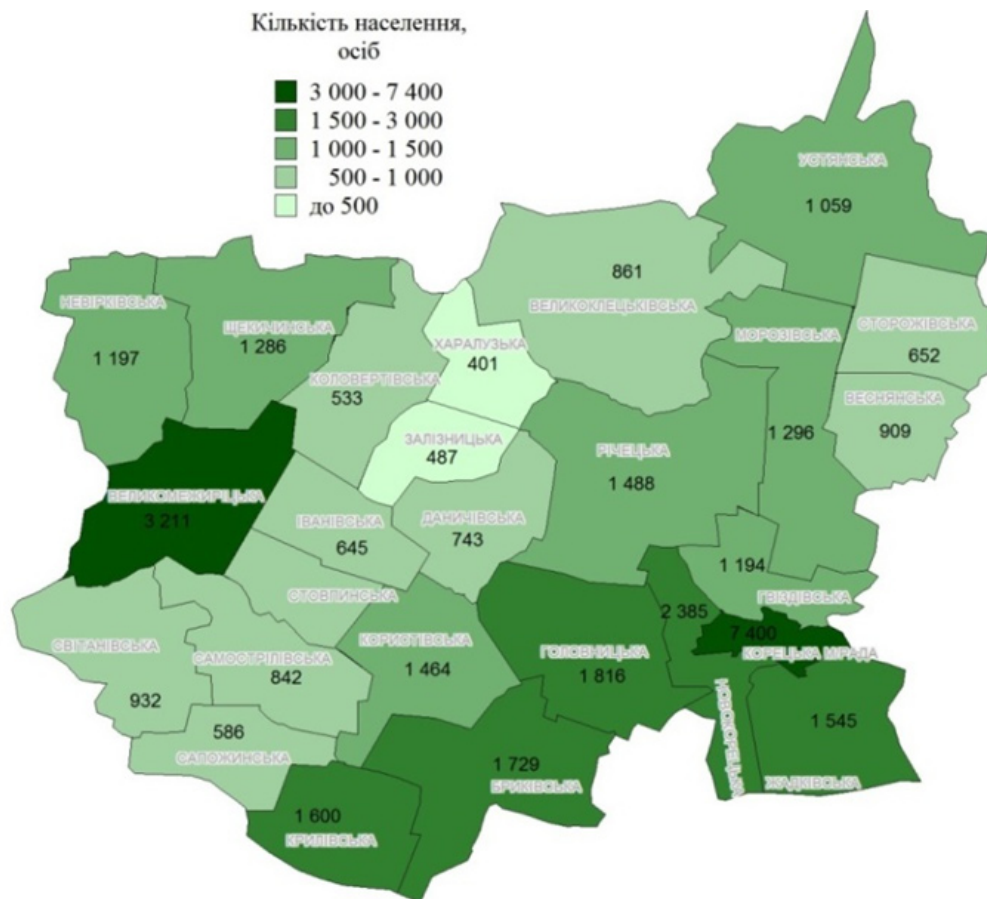

Рис. 1. Населення Корецького району Рівненської області у розрізі територіальних громад.

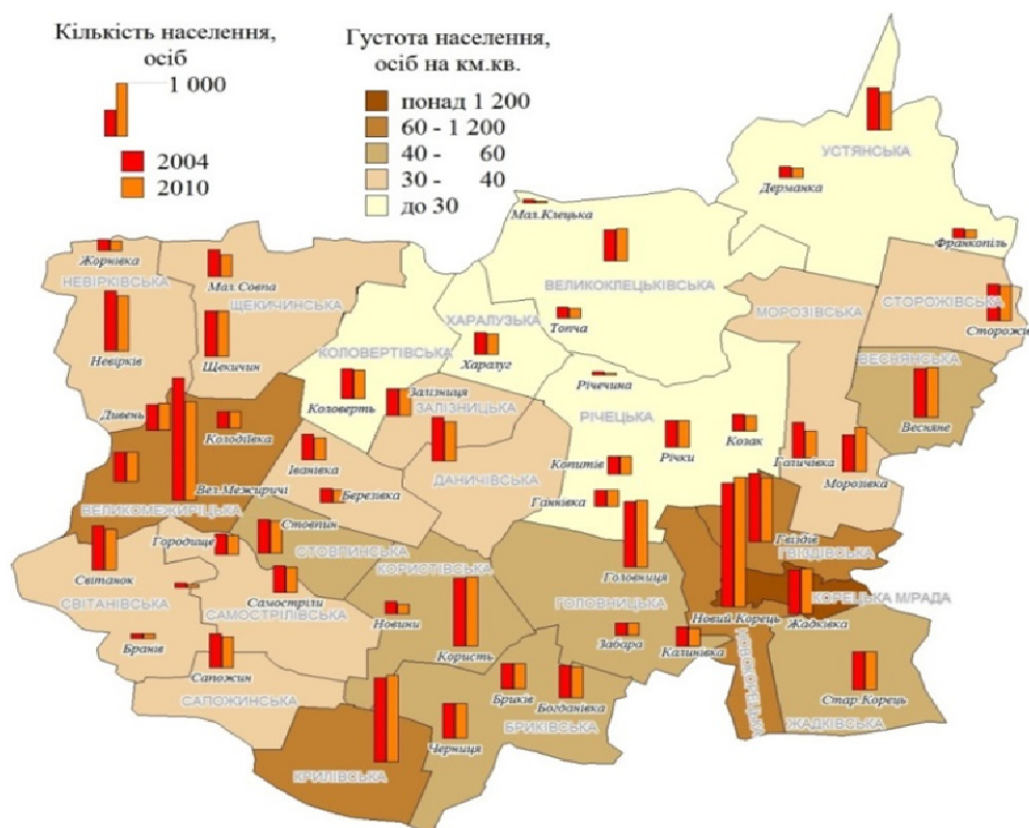

Рис. 2. Сільське населення Корецького району Рівненської області.

нених територіях району густота населення є найменшою, а найбільшою вона є навколо районного центру – міста Корця і навколо села Великі Межиричі, що раніше теж мав статус районного центру.

За площею території сільські ради району також значно відрізняються. Дані рис. 2 демонструють значні відмінності даного показника – від 14 км² до 60 км². Більшими за площею території є також північні сільські ради району.

Проте найважливішим показником в умовах анонсованої децентралізації влади залишаються власні фінанси територіальних громад. Як видно на рис.3, вони коливаються від 70 до 610 грн на одну особу за 9 місяців 2014 року. Можна зробити висновок, що після передачі повноважень на місця більшість сільських рад району не зможуть забезпечити власні потреби для ефективного функціонування.

Для того, щоб запропонувати певний варіант об'єднання територіальних громад, окрім аналізу показників населення, території та фінансів, варто проаналізувати фактичне тяжіння населення до того чи іншого населеного пункту, розвиток транспортної інфраструктури, етнічний склад населення та інші.

Відповідно до схеми формування територіальних громад Рівненської області [5] запропоновано на території Корецького району сформувати дві територіальні громади – Корецьку та Великомежирицьку. Як видно на рис. 4, за

пропорційним відношенням основних показників – кількість населення, територія, власні фінансові доходи – дані громади є майже рівнозначними. За такого поділу територіальні диспропорції соціально-економічного розвитку території району мають знівелюватися.

Утворені громади мають об'єднатися навколо діючого районного центру – міста Корець, та села Великі Межиричі. Такий поділ є доцільним з точки зору тяжіння населення, особливостей будови транспортної системи та історичної зумовленості, адже с. Великі Межиричі мало статус селища міського типу і також було районним центром. Таким чином, населення новоутвореної Корецької громади становитиме близько 28,5 тис осіб та Великомежирицької – 8,5 тис осіб.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

За підходом до територіально-адміністративного реформування Україна обрала варіант, близький до грузинського і, очевидно, що в процесі реформування доведеться зіткнутися із тими ж проблемами, що і в Грузії та інших країнах. Варто зауважити, що в Україні ця реформа збігається у часі із складними політичними, соціальними та фінансовими процесами, що тривають вже декілька років, що також створює значні ускладнення для швидкого та ефективного проведення адміністративно-територіальної реформи. Відповідно, дана проблематика потребує подальшого вивчення, особливо фахівцями у галузі суспільної географії.

References:

1. Osoian I., Sorodoev I., Veveriță E., Prohni'chi V. *Analytical Study on Optimal Administrative-Territorial Structure for Republic of Moldova*. Chi'inău, 2010, 145 p.
2. Regioni Ukraïni ta ïh sklad [Regions of Ukraine and their composition]. Verkhovna Rada of Ukraine. Access mode: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/a002>. (In Ukrainian).
3. The Law of Ukraine "On voluntary consolidation of territorial communities" dated February 5, 2015 N 157-VIII. Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. (In Ukrainian).
4. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the procedure used to create capable territorial communities" dated April 8, 2015 N 214. Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п>. (In Ukrainian).
5. Shema formuvannâ teritorial'nih gromad Rîvnens'koï oblasti [Scheme of formation of communities in Rivne Region]. Access mode: http://infoflight.org.ua/sites/default/files/maps/adminref/gromady_v2.htm#10.00/50.6178/26.9768. (In Ukrainian).

TO THE QUESTION OF STUDYING TERRITORIAL DEMOGRAPHIC POTENTIAL

Kateryna SEHIDA

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
kateryna.sehida@gmail.com

Abstract: Territorial resource potential acts as a basis of economic activity; therefore its rational and efficient use is one of the important directions of social and economic development of countries and regions. The demographic potential, which turned from costly factor of social development into productive one, acts as the one of the main components of the territory integral capacity. Modern scholars use different terms related to the demographic potential: human capital, human potential, human development, life potential, reproductive potential, etc. and interpret them in different ways. From the point of human geography the demographic potential is understood as a component of the territorial integral potential and human potential including features, properties and possibilities of population for permanent recovery.

There are different ways to calculate demographic potential. In our opinion, in the first approximation it must consider the characteristics of population structure and its movement. We offer to define the demographic potential as the product of a decimal logarithm of the population structure (applying weights for major age groups) and half the sum of ratios from birth and death rates and all directions migration. The proposed version of the territorial demographic potential calculation has been tested while working out the Kharkiv Region Development Strategy 2020, in particular the demographic potential of Ukrainian regions, cities and districts of Kharkiv region has been calculated.

Keywords: population, demographic potential, human potential, demographic processes, population structure.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.21-27>

UDC: 911.3

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЙ

Катерина СЕГІДА

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна
kateryna.sehida@gmail.com

Анотація: Ресурсний потенціал території виступає основою господарської діяльності, тому його раціональне та ефективне використання є одним із важливих напрямів соціально-економічного розвитку країн та регіонів. Одним із основних компонентів інтегрального потенціалу території виступає демографічний потенціал, який із витратного перетворився в продуктивний фактор суспільного розвитку. Сучасні науковці використовують різні споріднені до демографічного потенціалу поняття – людський капітал, людський потенціал, людський розвиток, життєвий потенціал, репродуктивний потенціал тощо та по-різному їх інтерпретують. З позицій суспільної географії під демографічним потенціалом розуміють складову інтегрального потенціалу території та людського потенціалу, яка включає особливості, властивості та можливості населення для постійного відновлення.

Існують різні способи обчислення демографічного потенціалу. На нашу думку, в першому приближенні він має враховувати характеристики структури населення та його руху. Демографічний потенціал пропонуємо визначати як добуток десятичного логарифму структури населення (із ваговими коефіцієнтами основних вікових груп) та напівсуми відношень народжуваності та смертності й міграції всіх напрямів. Запропонований варіант обчислення демографічного потенціалу територій було апробовано при розробці Стратегії розвитку Харківської області до 2020 року, зокрема обчислено демографічний потенціал регіонів України та міст й районів Харківської області.

Ключові слова: населення, демографічний потенціал, людський потенціал, демографічні процеси, структура населення.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.76.21-27>

УДК: 911.3

Вступ. Ресурсний потенціал території виступає основою господарської діяльності, тому його раціональне та ефективне використання є одним із важливих напрямів соціально-економічного розвитку країн та регіонів. За умов обмеженості фінансових засобів, зниження дієвості макроекономічних регуляторів головним ресурсом розвитку регіонів стає використання внутрішнього потенціалу території в цілому [14] та окремих його

складових, зокрема демографічного потенціалу, який із витратного перетворився в продуктивний фактор суспільного розвитку. Розуміння значення демографічного чинника суспільного розвитку обумовлює системний та комплексний підхід при розробці стратегій регіонального розвитку, локальних і місцевих програм соціально-економічного розвитку [16]. Сформульоване таким чином питання має принциповий характер і вимагає аналізу та виявлення методики вивчення демографічного потенціалу території. Важливість

дослідження обумовлює і той факт, що внутрішній потенціал України та її регіонів на сьогоднішній день є недостатньо дослідженим, і регіони часто не в повному обсязі використовують його переваги та можливості.

Теоретико-методологічні основи дослідження.

В математичних, економічних, соціальних, природничих науках значного поширення набуло поняття «потенціалу». У сучасній науковій літературі немає усталеного визначення поняття «демографічний потенціал». Сучасні наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених в даному напрямі охоплюють дослідження демографічного потенціалу, трудових ресурсів потенціалу, людського потенціалу, людського капіталу, людського розвитку, життєвого потенціалу, репродуктивного потенціалу тощо. Демографічний потенціал території є типовим об'єктом суспільно-географічних досліджень, тому за мету в статті поставлено визначення сутності демографічного потенціалу території та особливостей його обчислення з позиції суспільної географії. Реалізація зазначеної мети зводиться до виконання наступних **завдань**: аналіз попередніх досліджень демографічного потенціалу та споріднених понять: людського капіталу, людського потенціалу, людського розвитку, життєвого потенціалу, репродуктивного потенціалу тощо, визначення сутності та складових демографічного потенціалу території, огляд підходів до його обчислення, обґрунтування методики обчислення демографічного потенціалу та апробація її на матеріалах районів та міст обласного підпорядкування Харківської області.

Опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних. Активний розвиток економічних досліджень зумовив виокремлення та вивчення людського (демографічного) чинника. Поняття «людський капітал» було запропоноване Т. Шульцем як нагромаджені в країні затрати на відтворення робочої сили, результатом яких є накопичення здатності людей до праці, їх утворююча діяльність в суспільстві, підтримання життя й здоров'я людей [23]. В подальшому, було розроблено та обґрунтовано теоретичну модель людського капіталу Г. Беккером, в якій відзначалось, що диференціація у ставках заробітної плати обумовлена відмінностями у індивідуальних капіталовкладеннях у робочу силу [2]. В подальшому окрім індивідуальних капіталовкладень було запропоновано враховувати індивідуальну здатність до навчання та вже існуючий рівень людського капіталу.

Дослідження людського капіталу, людського потенціалу та людського розвитку набули значної актуальності на теренах пострадянського простору. Враховуючи демографічну кризу в Україні та вичерпність демографічного потенціалу України, колективом співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України під керівництвом провідного демографа Е. Лібанової здебільшого вивчається людський розвиток та його компоненти, чинники тощо [12]. Н. Римашевська зазначає, що саме людський потенціал є сукупними можливостями суспільства і держави, які визначають могутність

країни в минулому, сучасному та майбутньому; людський потенціал є складною соціально-економічною системою, його стан характеризується сукупністю показників, які доповнюють один одного: життєвий потенціал населення, інвестування у формування та нагромадження людського потенціалу, науковий потенціал суспільства, потенціал зайнятості, освітній потенціал; потенціал здоров'я; культурний потенціал. Людський потенціал являє собою, в першу чергу, можливості людського вибору, а не обсяги виробництва і відповідний рівень доходу [21]. Ключовою характеристикою демографічного потенціалу є чисельність населення певної території, що, на думку К. Антипової, дозволяє у першому наближенні визначити потенціал населення певної території [1]. Іноді демографічний потенціал ототожнюють з людським потенціалом, тобто, розглядають кількість населення, частку працездатного населення, вікові та статеві характеристики, динаміку руху населення тощо [25].

Сучасні дослідження людського потенціалу та людського капіталу вітчизняних вчених включають показники демографічного потенціалу та трудового потенціалу. З позиції економістів, демографічний (демоєкономічний) потенціал являє собою «сумарний додатковий продукт (різниця між обсягами вироблених і спожитих матеріальних благ та платних послуг), що буде створений усіма сучасними жителями держави протягом усього їх життя...» [13, с. 160]. Значення демографічного потенціалу та сукупної робочої сили в структурі національного багатства України було обчислено по залишковій вартості за внутрішніми цінами та світовими цінами на 1995 р. під керівництвом С. Дорогунцова [4].

В регіональній економіці, демографічний потенціал характеризуються показниками рівня суспільного розвитку, якості життя, середньої тривалості майбутнього життя, рівнем грамотності дорослого населення, обсягом ВВП на душу населення, тобто включає можливості відтворення населення і розвитку людини. Також, демографічний потенціал розуміють як сукупність знань, навичок, здібностей і мотивацій людини, що мають економічну цінність. Демографічний потенціал збільшується в результаті своєрідного інвестування (народження і виховання дітей, освіти людей, міграції населення та ін.). Демографічний потенціал розглядається в контексті ідеології людського потенціалу народонаселення, кількісний і якісний потенціали його відтворення є умовою, основою і метою розвитку суспільства і держави [6].

Соціально-демографічний потенціал розглядають як наявність та запас ресурсів населення, що здатні до самовідтворення і відзначаються мінливістю, при ефективному використанні яких забезпечується досягнення поставлених цілей, та який формують компоненти здоров'я, моралі, активності, інтелекту, організованості, освіти, професіоналізму та ресурсів робочого часу. Носієм соціально-демографічного потенціалу виступає все населення, а носієм трудового потенціалу – в основному економічно

активне населення [3]. Існує низка дефініцій поняття «демографічний потенціал», в яких відображено вплив різних чинників. Виокремлюються різні потенціали (потенціал зростання населення П. Венсана, інерція демографічного зростання Н. Кейфіца, репродуктивний потенціал Р. Фішера та інші) [9]. Кожен з яких характеризує вплив певного демографічного чинника. Ці окремі потенціали можна представити як компоненти загального демографічного потенціалу. Проте зауважимо, що ці компоненти не є повністю незалежними. Наприклад, репродуктивний потенціал Р. Фішера багато в чому збігається з потенціалом зростання населення П. Венсана і інерцією демографічного зростання Н. Кейфіца [9, 30].

Розвиток демографічних досліджень зумовив необхідність визначення демографічного потенціалу. Зокрема, засновники потенційної демографії Л. Хірш та Е. Фільрозе [8] розуміли демографічний потенціал як життєвий потенціал. Вчені визначали взаємодію відтворення демографічного потенціалу та старіння населення, взаємозв'язок параметрів розвитку населення шляхом поєднання основних характеристики стабільного та реального населення. Життєвий потенціал населення України вперше обчислив С. Пирожков [20], який проаналізував динамічні та структурні зміни населення за майже сторічний період (період з 1897 по 1989 рр.). В подальшому визначення та аналіз життєвого потенціалу населення України, визначення впливу основних чинників на його динаміку проводилось співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України під керівництвом С. Пирожкова [15]. Співробітники Інституту економіки НАН України розуміли життєвий потенціал населення як адитивний показник, що являє собою суму життєвих потенціалів усіх, хто живе [26], а життєвий потенціал особи у певному віці визначався як середня очікувана тривалість життя у цьому віці. Повний життєвий потенціал розуміли як загальну кількість років очікуваного життя, який складається із часткових життєвих потенціалів [26]. Сучасні роботи багатьох економістів присвячені методичним та практичним аспектам оцінки життєвого потенціалу населення територій різних ієрархічних рівнів [18]. Залишаючись важливим поняттям та узагальнюючим показником потенційної демографії, життєвий потенціал, на нашу думку, є складовою демографічного потенціалу.

Демографічний та трудовий потенціал території розрізняє Г. Федоров [7], ототожнює демографічний потенціал з чисельністю населення країни. А. Вишневецький [29] вважає, що характеризують демографічний потенціал такі показники, як чисельність населення і його відтворення (народжуваність, смертність), вікова структура, очікувану тривалість життя, міграційний приріст, прогнози зростання населення, життєвий потенціал населення, демографічне старіння. Т. Ромашова під демографічним потенціалом розуміє показник потенційного зростання населення на основі вже сформованої статеві-вікової структури і динаміки

народжуваності, шлюбності та інших часткових показників [22].

Враховуючи комплексність суспільно-географічних досліджень, демографічний потенціал території розглядають як сукупність людських ресурсів території, як складний демографічний, соціальний, економічний, розселенський, етнічний, екологічний феномен, який відображає сукупну характеристику взаємопов'язаних ознак суспільства. Відповідно, визначають блоки оцінки демографічного потенціалу: демографічний, економіко-демографічний, розселенсько-демографічний, соціально-демографічний, геодемографічний, еколого-демографічний [10].

У роботах С. Сукневої відзначається, що демографічний потенціал характеризує загальну спроможність населення регіону до відтворення, тобто постійного оновлення поколінь в результаті народження, смерті і міграції, особливо підкреслюючи роль безповоротної міграції, що суттєво впливає на структуру населення. Основними компонентами демографічного потенціалу, що знаходяться в тісному взаємозв'язку, виступають загальна чисельність населення регіону, сформовані структури населення і особливості його демографічного поведінки [28].

Математичне обґрунтування концепції демографічного потенціалу належить Д. Едієву, на думку якого, демографічний потенціал – це показник характеристики динаміки відтворення населення, а також його демографічних перспектив на агрегованому рівні. Автор акцентує увагу на демографічних перспективах, тобто, демографічний потенціал відображає не тільки поточну динаміку відтворення населення, але і передбачувану демографічну картину в майбутньому [5]. Зауважимо, що аксіоматичний підхід Д. Едієва до побудови демографічних потенціалів дозволив з загальних позицій підійти до розробки понять потенціалу росту, репродуктивного потенціалу і життєвого потенціалу, не обмежуючись рамками моделей з постійними у часі показниками народжуваності і смертності. Крім того, концепція демографічного потенціалу може бути поширена на моделі відтворення [11]. Демографічний потенціал може бути розрахований як індекс, пропорційний прямолінійній чисельності нащадків населення або його статево-віковими групами [5]. Найбільш важливе для демографічного моделювання населення властивість полягає в тому, що темп зміни сумарного демографічного потенціалу дорівнює рівномірному темпу зростання чисельності населення (істинний коефіцієнт відтворення населення). Найбільш проста реалізація концепції демо-графічного потенціалу – в рамках одностатевої моделі населення з постійними статево-віковими показниками народжуваності і смертності. У цьому випадку обчислення демографічного потенціалу містить у собі показники, зокрема коефіцієнт відтворення населення, народжуваності (інтенсивність народження дітей), показники дожиття (ймовірність того, що немовля доживе

до певного віку) [11]. Чисельність населення не може бути адекватно модельована так само просто, як і демографічний потенціал. Зміни вікової структури і розвитку демографічних процесів роблять подібну модель спрощеною. Однак, те, що, незважаючи на свою узагальнену природу, модель адекватно відображає зміни в статеві-віковій структури населення, відкриває шлях агрегованого моделювання чисельності населення. Усі ці параметри повинні бути оцінені на основі статеві-вікової структури моделюючого населення. Істинний коефіцієнт відтворення і очікувана тривалість життя при народженні повинні бути оцінені окремо (наприклад, як функції деяких економічних змінних). Для відкритого населення додаткові припущення повинні бути зроблені щодо міграції [5, 11]. Таким чином, демографічний потенціал характеризується неперервністю (являється функцією віку населення) та адитивністю (являється сумою потенціалів груп населення). Розроблена концепція спирається на попередні демографічні дослідження та значно підсилює можливості використання математичного апарату в демографічних та географічних дослідженнях.

Суспільно-географічний підхід дозволяє розглядати демографічний потенціал як складову інтегрального потенціалу території, в структурі якого інтегрального потенціалу виділяється низка часткових потенціалів, які пов'язані з наявністю на території певних видів ресурсів та їх груп, провідна роль у складі інтегрального потенціалу належить саме людському потенціалу, який включає демографічний, працересурсний та екістичний [19]. Ми погоджуємось із співробітниками Інституту географії НАН України, що демографічний потенціал виступає важливою складовою людського потенціалу, що включає всі особливості, властивості та можливості населення, необхідні для відновлення поколінь, тобто чисельності населення з його структурою та якісними характеристиками. Запропонована методика обчислення демографічного потенціалу враховує такі показники: динаміка чисельності населення, демографічна структура, демографічні процеси та міграції [19].

Розуміння значущості демографічного потенціалу як основи розвитку території пояснює необхідність врахування його особливостей при створенні програм регіонального розвитку, тим більше, важливим залишається визначення демографічного потенціалу низових адміністративних одиниць, що дасть змогу встановити внутрішньорегіональні особливості та виробляти адаптовані заходи регіональної політики. Адже територіальна диференціація соціально-економічного потенціалу відображає особливості системи розселення. Відповідно, формування програм соціально-економічного розвитку, які безпосередньо орієнтуються на наявний природоресурсний, трудоресурсний, виробничий, інвестиційний та інші види потенціалів, мають враховувати демографічний потенціал, адже зрозуміло, що населення залишається головним

виробником та споживачем всіх матеріальних та нематеріальних товарів й послуг. Тому вироблення конкретних задач соціально-економічного розвитку має проводитись із урахуванням демографічних особливостей, які є результатом і відображенням історико-географічного та соціально-економічного розвитку, а також впливовим чинником суспільного розвитку [16].

Існують різні способи обчислення демографічного потенціалу, на нашу думку, в першому приближенні він має враховувати характеристики структури населення та його руху. Було запропоновано індикатор демографічного розвитку [17, 24], який включав себе інформацію про зміни чисельності населення шляхом природного ті міграційного рухів і визначається як середнє арифметичне співвідношення основних демографічних показників: народжуваності і смертності, прибулих і вибулих в межах області, прибулих і вибулих за її межами:

$$I_{\text{дем.розв.}} = 1/3 \left(\frac{K_{\text{нар.}}}{K_{\text{см.}}} + \frac{K_{\text{вн.пр.}}}{K_{\text{вн.виб.}}} + \frac{K_{\text{зовн.пр.}}}{K_{\text{зовн.виб.}}} \right),$$

де $K_{\text{нар.}}$ – коефіцієнт народжуваності, $K_{\text{см.}}$ – коефіцієнт смертності, $K_{\text{вн.пр.}}$ – коефіцієнт прибулих в межах області, $K_{\text{вн.виб.}}$ – коефіцієнт вибулих в межах області, $K_{\text{зовн.пр.}}$ – коефіцієнт прибулих із-за меж області, $K_{\text{зовн.виб.}}$ – коефіцієнт вибулих за меж області.

Основою демографічного потенціалу виступає структура населення, але зрозуміло, що «вклад» населення старшої та молодшої вікових груп є різним, тому доцільно ввести вагові коефіцієнти, зокрема 0,3 для групи населення до 14 років, 0,5 – для групи населення 15-64, 0,2 – для групи населення старших за 64 роки. Оскільки, конструювання запропонованого індикатора має відповідати вимозі визначення демографічного потенціалу різних територій, чисельність населення яких також є досить різною, варто структуру населення в індикатор вводити через десятковий логарифм. Значення руху населення для демографічного потенціалу є меншим за значення структури, тому вважаємо за потрібне ввести ваговий коефіцієнт 0,5, а показник руху, виходячи із коефіцієнту демографічного розвитку, обчислювати як суму відношень народжуваності та смертності й міграції (всіх напрямів). Таким чином, демографічний потенціал можна представити як:

$$Д.п. = \text{Lg}(0,3 \times K_{0-14} + 0,5 \times K_{15-64} + 0,2 \times K_{65+}) \times 0,5 \left(\frac{K_{\text{нар.}}}{K_{\text{см.}}} + \frac{K_{\text{мігр+}}}{K_{\text{мігр-}}} \right).$$

де K_{0-14} – вікова група до 14 років, K_{15-64} – вікова група 15-64 років, K_{65+} – вікова група старше 65 років, $K_{\text{нар.}}$ – коефіцієнт народжуваності, $K_{\text{см.}}$ – коефіцієнт смертності, $K_{\text{мігр+}}$ – інтенсивність прибуття, $K_{\text{мігр-}}$ – інтенсивність вибуття.

Запропонований варіант обчислення демографічного потенціалу територій було апробовано при розробці Стратегії розвитку Харківської області до 2020 року [27], зокрема обчислено демографічний потенціал регіонів України та міст й районів Харківської області. Для прикладу наведено вихідні дані та розрахований демографічний потенціал районів та міст обласного підпорядкування

Таблиця 1
Демографічний потенціал міст та районів Харківської області

	Кількість осіб у віці 0-14 (осіб)	Кількість осіб у віці 15-64 (осіб)	Кількість осіб у віці 65 і старше (осіб)	Коеф. народжуваності (проміле)	Коеф. смертності (проміле)	Інтенсивність прибуття (проміле)	Інтенсивність вибуття (проміле)	Демографічний потенціал
м.Харків	168048	1055868	207649	9,1	11,7	19,5	16,8	5,61
м.Ізюм	6555	35913	8724	8,3	18,3	14,3	10,8	3,85
м.Куп'янськ	7840	41280	8528	9,4	17	22,2	21,8	3,45
м.Лозова	9189	49574	8961	10	14	10,2	12,8	3,38
м.Люботин	3427	16877	4252	9	18,5	20,5	12,9	4,16
м.Первомайський	4467	22464	4416	10,6	14,5	19,0	17,5	3,75
м.Чугуїв	5048	23411	4434	11	15,2	20,8	13,4	4,73
Балаклійський	11522	58324	13466	10,6	17,4	16,3	15,1	3,84
Барвінківський	3512	15418	4467	11,1	20,6	3,7	19,9	1,44
Близнюківський	3080	13107	3574	12,2	21,1	13,6	25,4	2,18
Богодухівський	5754	27341	6713	11	18,4	17,8	15,2	3,74
Борівський	2591	11806	2983	10,7	16,9	20,5	20,4	3,16
Валківський	4462	22121	5764	10,3	19,3	19,8	13,1	4,22
Великобурлуцький	3522	15649	3890	9,3	18,3	15,3	19,7	2,56
Вовчанський	6651	32240	8511	9,5	19,2	14,3	12,6	3,50
Дворічанський	2705	12336	3236	9,9	19,1	15,8	19,1	2,61
Дергачівський	13310	66875	14981	10,5	16,6	16,7	10,2	5,23
Зачепилівський	2427	10632	2724	10,5	19	9,9	15,6	2,27
Зміївський	10004	48910	13413	10,5	18	14,1	9,7	4,57
Золочівський	3943	17653	5175	12,1	20,2	12,5	10,4	3,64
Ізюмський	2543	12235	3394	9,2	21,2	18,0	16,6	2,94
Кегичівський	3576	14612	3140	11,5	16,5	12,6	17,6	2,80
Коломацький	1149	4528	1621	11,3	19,8	5,4	17,4	1,53
Красноградський	6417	31577	7259	10,5	15,3	20,3	19,4	3,71
Краснокутський	4294	19127	5315	11,3	20,2	17,2	16,0	3,34
Куп'янський	3430	17112	5039	10,2	19,7	21,2	21,6	3,02
Лозівський	4513	20480	5020	11,6	16,8	10,0	13,9	2,89
Нововодолазький	5236	22977	5826	11,4	19,2	11,4	11,5	3,28
Первомайський	2205	10709	3557	9,9	20,6	20,3	22,5	2,65
Печенізький	1367	6804	2177	9,5	19,1	14,5	10,6	3,38
Сахновщинський	3409	14898	3907	11,1	17,6	14,2	17,0	2,91
Харківський	24687	131902	25974	10,8	16	17,6	14,8	4,56
Чугуївський	6569	32479	7957	11,1	16,8	20,0	12,7	4,81
Шевченківський	3170	14199	3499	10,4	16,2	16,9	19,6	2,97

Харківської області (табл. 1). Відповідно до середнього значення демографічного потенціалу було виділено групи міст і районів [27, с.24], що дало змогу встановити територіальну диференціацію демографічного потенціалу в межах області. Найвище значення демографічного потенціалу у м. Харкові, Дергачівському та Чугуївському районах. Вище середнього демографічний потенціал у Харківському, Зміївському та Валківському районах, мм. Люботин та Чугуїв. Харківщина має моноцентричну модель розселення населення, відповідно, і демографічний потенціал їй відповідає: обласний центр концентрує більше половини населення та економічного потенціалу, соціально-економічний розвиток зазначених міст та районів відбувається під впливом м. Харкова завдяки географічному положенню. Найнижчі показники демографічного потенціалу у Коломацькому, Близнюковському та Барвінківському районах, які є периферійними та депресивними.

Оцінка та обговорення результатів, висновки. Демографічний потенціал виступає основою соціально-економічного розвитку, саме тому формування заходів регіональної політики має спиратись на наявний потенціал, враховувати демографічні особливості територій тощо. Розуміння значення демографічного чинника суспільного розвитку обумовило вивчення демографічного потенціалу вченими різних наук. В залежності від об'єктно-предметного поля дослідження науки змішуються акценти в трактуванні демографічного потенціалу. Зокрема, економісти здебільшого вивчають демоекономічний потенціал, трудоресурсний потенціал, людський капітал тощо, тобто з огляду на економічні можливості використання ресурсу населення; демографи здебільшого акцентують увагу на дослідженнях репродуктивних можливостей населення, вивчають життєвий потенціал, потенціал демографічного зростання та відтворення тощо. Дослідження

демографічного потенціалу територій лежить в об'єктно-предметному полі суспільної географії. На нашу думку, саме суспільно-географічний підхід дає змогу комплексного вивчення ресурсних можливостей територій, пошук причин та наслідків територіальної диференціації демографічних процесів та розселення населення, що і обумовлює особливості демографічного потенціалу, які необхідно враховувати при розробці заходів регіональної політики. Існують різні підходи до обчислення демографічного потенціалу. Запропоновано визначення демографічного потенціалу території як добуток десяткового логарифму структури населення (із ваговими коефіцієнтами основних вікових груп) та напівсуми відношень народжуваності та смертності й міграції всіх напрямів. Запропонований варіант обчислення демографічного потенціалу не є

універсальним, проте є зручним інструментом для визначення показника в першому наближенні, що дало змогу наочно відобразити його територіальні відмінності. Запропонований варіант обчислення демографічного потенціалу територій було апробовано при розробці Стратегії розвитку Харківської області до 2020 року, зокрема обчислено демографічний потенціал регіонів України та міст й районів Харківської області, що наведено як приклад в статті. Проте ми розуміємо, що демографічний потенціал є містким поняття, перебуває під впливом ряду процесів та може включати в себе й інші демографічні характеристики, існує потужне математичне обґрунтування його обчислення за умови різних моделей населення та врахування ряду показників, що в подальших дослідженнях буде розглянуто.

References:

1. Antipova E. Opyt ispol'zovaniâ GIS-tehnologij v geografii naseleniâ [Experience of GIS technology use in geography of population]. *Vestnik Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta, Serija 2* [Journal of Belarusian State University. Series 2.], 2007, №2, s. 87–93.
2. Becker G. S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1992, 361 p.
3. Bil' M. M. Īntelektual'na komponenta social'no-demografičnogo potencialu: upravlins'ki pidhodi do efektyvnosti vikoristannâ na makrorivni [The intellectual component of socio-demographic potential: management approaches to efficiency at the macro level]. *Bûleten' Mižnarodnogo Nobelivs'kogo ekonomičnogo forumu* [Bulletin of the International Nobel Economic Forum], 2011, N. 1(4), pp. 51–56 (In Ukrainian).
4. Dorohuntsov S. I. (Ed.) *Nacional'ne bagatstvo Ukraïni* [The national wealth of Ukraine]. Kyiv, 2005, 224 p. (In Ukrainian).
5. Ediev D. M. Application of the demographic potential concept to understanding the Russian population history and prospects: 1897–2100. *Demographic Research*. 2001, Vol. 4, Article 9, pp. 289–336.
6. Fauzer V. G. Demografičeskij potencijal severnyh regionov Rossii kak faktor èkonomičeskogo osvoeniâ Arktiki [The demographic potential of the northern regions of Russia as a factor of economic development of the Arctic]. *Arktika i Sever* [Arctic and North], 2013, N. 10, pp. 1–29. (In Russian).
7. Fedorov G. M. *Geodemografičeskaâ obstanovka: teoretičeskie i metodičeskie osnovy* [Geo-demographic situation: theoretical and methodological foundations]. Leningrad, 1984, 112 p. (In Russian).
8. Fil'roze È. *Očerki potencijal'noj demografii* [Outline of potential demography]. Moscow, 1975, 215 p.
9. Fisher R. A. *The genetical theory of natural selection*. N-Y.: Dover Publications, 1930, 291 p.
10. Gabdrahmanov N. K. Demografičeskij potencijal Respubliki Tatarstan: analiz, ocenka, territorial'nye različiâ [The demographic potential of the Republic of Tatarstan: the analysis, evaluation, territorial differences]. *Vestnik Udmurtskogo Universiteta* [Bulletin of Udmurt University], 2012, 1–6, pp. 145–155. (In Russian).
11. Èdiev D. M. *Koncepciâ demografičeskogo potenciala i ee prilozheniâ* [The concept of demographic potential and its applications]. Access mode: http://www.mathnet.ru/php/archive.phtml?wshow=paper&jrnid=mm&paperid=365&option_lang=rus (In Russian).
12. Libanova E. M. (Ed.) *Lûds'kij rozvitok v Ukraïni: ĩnnovaciĭnij vimir* [Human development in Ukraine: an innovative dimension]. Kyiv, 2008, 383 p. (In Ukrainian).
13. Makarova O. V., Poznâk O. V. Metodika vartisnoi ocinki demoekonomičnogo potencialu [The method of demo-economic potential evaluation]. *Zajnâtist' ta rinok pracj* [Employment and labor market], 1998, Vol. 6, pp. 160–167. (In Ukrainian).
14. Nagirna V. P. Īntegral'nij potencijal teritorii u konteksti gospodars'koj diâl'nosti teritorii [Integral potential of the territory in the context of economic territory]. *Ukraïns'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian Geographical Journal], 2010, Vol. 2, pp. 32–39. (In Ukrainian).
15. *Naselennya Ukrayiny: 2003. Shchorichna analitychna dopovid'* [Ukrainian Population in 2003: Annual analytical report]. Kyiv, 2004, 252 p. (In Ukrainian).
16. Niemets' L., Sehida K., Guseva N. Demographic potential as the basis for social and economic development. *Ekonomičnij časopis – XXI* [Economic Annals-XXI], 2015, N. 3–4, C.93–97.
17. Nyemets' L. M., Sehida K. Yu., Nyemets' K. A. *Demografičnij rozvitok Harkivs'kogo regionu* [Demographic development of the Kharkiv region]. Kharkiv, 2012, 200 p. (In Ukrainian).
18. Pidgornij A. Z., Vitkovs'ka K. V. Deâki metodologični aspekti ocinki žittêvogo potencialu naselennâ na

regional'nomu rìvnì [Some methodological aspects of assessing potential public life at regional level]. *Visnik social'no-ekonomìčnih doslidžen'* [Journal of Social and Economic Research], 2008, Vol. 30, pp. 308-314. (In Ukrainian).

19. Pidgrušnij G. P., Nagìrna V. P., Faševs'kij M. Ì., Kačàêv Û. D., Pašins'ka N. M., Denisenko O. O., Savčuk Ì. G., Šabašova L. Û., Nemčenko M. P., Bondar V. V. Suspil'no-geografičnì osnovi doslidžennâ integral'nogo potencìalu teritorii: teoretiko-metodologičnì pìdhodi ta dosvid ocìнки [Socio-geographical bases of research of integral territorial capacity: theoretical and methodological approaches and assessment experience]. *Ukraìns'kij geografičnij žurnal* [Ukrainian Geographical Journal], 2011, Vol. 3, pp. 42-48. (In Ukrainian).

20. Pirožkov S. I. *Trudovoj potencìal v demografičeskom izmerenii* [Labour potential in the demographic dimension]. Kyiv, 1992, 180 p. (In Russian).

21. Rimaševskaâ N. *Kačestvo čelovečeskogo kapitala v Rossii* [The quality of human capital in Russia], Moscow, 2009, 112 p. (In Russian).

22. Romashova T. V. *Vvedenie v èkonomičeskuû i social'nuû geografiû* [Introduction to the economic and social geography]. Moscow, 2006, 240 p. (In Russian).

23. Schultz T. Investments in Human Capital. *The American Economic Review*, 1961, N. 51 (1), pp. 9–27.

24. Segìda K. Û., Nêmec' L. M., Nêmec' K. A. Kompleksnij ìndikator demografičnogo rozvitku regional'noï sociogeosistemi (na prikladi Harkivs'koï oblasti) [Demographic indicator of regional social geographic system (the case of Kharkiv Region)]. *Zbirnyk naukovykh prats' «Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina: Heolohiya – Heohrafiya – Ekolohiya»* [Collected Works "Bulletin of Kharkiv National University: Geology-Geography-Ecology"], 2011, N. 986, pp. 166–171. (In Ukrainian).

25. Starostenko H. H., Oniško S. V., Posnova T. V. *Natsional'na ekonomika* [National economy]. Kyiv, 2011, 432 p. (In Ukrainian).

26. Stešenko V., Rudnic'kij O., Homra O., Stefanovs'kij A. *Demografičnì perspektivi Ukraìni do 2026 roku* [Demographic prospects for Ukraine in 2026]. Kyiv, 1999, 55 p. (In Ukrainian).

27. *Strategiâ rozvitku Harkivs'koï oblasti na periòd do 2020 roku* [Kharkiv Region development strategy until 2020]. Access mode: kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf (In Ukrainian).

28. Suknêva S. A. *Demografičeskij potencìal vosproizvodstva naseleniâ Severnogo regiona (na primere Respubliki Saha (Âkutiâ))* [The demographic potential of population reproduction of the Northern region (on the example of the Republic of Sakha (Yakutia))]. Abstract from PhD Thesis. Moscow, 2011, 43 p. (In Russian).

29. Višnevskij A. G. *Vosproizvodstvo naseleniâ i obšestvo: Istoriâ, sovremennost', vzglâd v budušee* [The reproduction of the population and society: history, the present, the future.]. Moscow, 1982, 287 p. (In Russian).

30. Wachter K. W. Age group growth rates and population momentum. *Population Studies*. Vol. 42, 1988, p. 487-494.

FERTILITY PROCESSES IN UKRAINE FROM THE STANDPOINT OF HUMAN GEOGRAPHY**Iryna HUDZELYAK***Ivan Franko National University of Lviv
ihudzelyak@gmail.com*

Abstract: In Ukraine, during the twentieth century, the birth rate steadily declined, with the exception of two short-term post-war periods. Since the beginning of XXI century, there is a slow increase in fertility after the low level during the crisis in 2001. Among the factors, along with social and gender characteristics and specific demographic structure, major influence belongs to population policy, while the level of socio-economic development makes controversial and unusual effects on fertility. Reproductive health in Ukraine is unsatisfactory, which is caused by current lifestyle, vital behaviour, spread of abortions, particularly among the youngest age groups. In general, abortion rates are declining; there are very substantial spatial differences. Features of the modern age structure of fertility were revealed, that are important for assessing the stage of demographic transition and defining new models of demographic behaviour. The Western Ukraine has the lowest level of early (except the Transcarpathian Region) and illegitimate births. Typology of Ukrainian regions, conducted based on level, structure and birth tendencies indicators, make possible to highlight ten groups of regions and describe major spatial differences. Most adverse trends in fertility can be observed in Sumy, Chernihiv, Luhansk, Donetsk, Kharkiv, Poltava and Cherkasy regions, while the positive dynamics and almost simple reproduction of generations were noted in Rivne, Transcarpathian and Volyn regions.

Key words: fertility, general fertility coefficient, total fertility rate, early birth, illegitimate births.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.28-34>

UDC: 911.3:314.18(477)

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ НАРОДЖУВАНOSTІ В УКРАЇНІ**Ірина ГУДЗЕЛЯК***Львівський національний університет імені Івана Франка
ihudzelyak@gmail.com*

Анотація: В Україні протягом ХХ ст. народжуваність стабільно знижувалася, за винятком двох короткотривалих повоєнних періодів. З початку ХХІ ст. відбувається повільне зростання народжуваності після кризово низького рівня у 2001 р. Серед чинників, поряд з соціально-гендерними властивостями та специфічною демографічною структурою, найбільше впливає демографічна політика, тоді як рівень соціально-економічного розвитку справляє суперечливий і нетиповий вплив на рівень народжуваності. Стан репродуктивного здоров'я населення України незадовільний, це результат способу життя, вітальної поведінки, поширення абортів, особливо серед наймолодших вікових категорій. Загалом рівень абортів знижується, існують дуже суттєві просторові відмінності. Виявлено сучасні особливості вікової структури народжуваності, які важливі для оцінки стадії демографічного переходу та визначення нової моделі демографічної поведінки. Для Західного регіону характерна найнижча рання, за винятком Закарпатської області, і позашлюбна народжуваність. За показниками рівня, структури і тенденцій народжуваності проведено типологію регіонів України, виділено 10 груп, вказано головні просторові відмінності. Найбільш несприятливі тенденції народжуваності простежуються в Сумській, Чернігівській, Луганській, Донецькій, Харківській, Полтавській та Черкаській областях, позитивна динаміка та близьке до простого відтворення поколінь – у Рівненській, Закарпатській і Волинській областях.

Ключові слова: народжуваність, загальний коефіцієнт народжуваності, сумарний коефіцієнт народжуваності, рання народжуваність, позашлюбна народжуваність.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.28-34>

УДК: 911.3:314.18(477)

Актуальність теми. Народжуваність – це один з елементів процесу відтворення населення, що формується під впливом дуже великої кількості соціально-економічних, політико-історичних, демографічних та психологічних факторів. У сукупності зі смертністю народжуваність зумовлює неперервність процесу відтворення поколінь. Суспільно-географічний аналіз процесів народжуваності в Україні включає детальне вивчення окремих

чинників, що впливають на народжуваність, а також її динаміку та структуру, територіальні відмінності, з'ясування особливостей цих процесів у порівнянні з іншими країнами світу. Ці питання завжди є актуальними, адже величина і якість демографічного потенціалу й сьогодні залишаються вагомими передумовами розвитку окремих країн, тенденції народжуваності важливі з огляду на питання стратегічного планування та прогнозування майбутнього регіонального і державного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, які стосуються аналізу динаміки і структури народжуваності в Україні, головними чином вивчаються економістами, зокрема вченими Інституту демографії та соціальних досліджень під керівництвом Е. М. Лібанової, яка є автором багатьох наукових праць та головним редактором комплексних монографій з проблем демографічного розвитку, у тім числі й народжуваності. Окремі аспекти народжуваності представлені у працях таких вчених: Аксьонова С. Ю. (особливості народжуваності у жінок середнього віку); Герасименко Г. В. (оцінка впливу соціальних програм на динаміку народжуваності в Україні); Крімер Б. О. (демографічні результати запровадження допомоги при народженні дитини); Курило І. О. (статистична оцінка пронаталістських заходів в Україні); Мельничук Д. П. (вплив сучасних тенденцій народжуваності в Україні на перспективи формування та майбутні характеристики людського капіталу); Пальян З. О. (статистичний аналіз чинників та передумов народжуваності в Україні); Шевчук П. Є. (структура народжуваності в Україні на початку ХХІ ст.). Суспільно-географічні праці, присвячені питанню народжуваності, стосуються переважно окремих регіонів (Джаман В. О., Немець Л. М., Романів О. Я., Сеґіда К. Ю., Яворська В. В.) і не охоплюють проблем загальнодержавного рівня.

Метою даного дослідження є визначення типів регіонів України за головними параметрами рівня, структури і динаміки народжуваності, а також чинників, що зумовлюють просторову диференціацію процесів народжуваності.

Виклад основного матеріалу. Природний рух населення, у тім числі народжуваність, залежить від багатьох чинників, які об'єднують у декілька груп: соціально-економічні, культурно-психологічні, демографічні. Їхній вплив на процеси народжуваності має свої особливості у різних типах суспільства і великою мірою залежить від інституційних основ у країнах.

Соціально-економічні чинники відіграють визначальну роль у відтворенні населення, адже впливають на рівень добробуту населення, розвиток охорони здоров'я, суспільні норми, освітній і культурний рівень населення, характер зайнятості та спосіб життя тощо. Із зростанням рівня заробітної плати, коефіцієнт народжуваності знижується. Областям України з середнім рівнем заробітної плати властиві значно вищі показники народжуваності, що пояснюється в першу чергу тим, що вплив рівня добробуту на показники народжуваності відбувається перш за все через культурний рівень населення. Адже із зростанням добробуту в людей розширюється коло інтересів (подорожі, туризм, спорт), зростають витрати на виховання дітей бо вимоги до якості дитячого населення також підвищуються. Окрім того, області України з високою зарплатою – це переважно високо урбанізовані регіони з новою моделлю репродуктивної поведінки.

Фактор зайнятості негативно впливає на зростання народжуваності, адже за умови високої зайнятості

жінок знижується показник народжуваності [3]. Особливо низькою вона є в Україні, де недостатньо розвинена соціальна інфраструктура з обслуговування потреб матерів з дітьми. Зниження зайнятості призводить до зниження доходів населення, тому народжуваність також буде зменшуватись. Однак, в Україні виявлено деякі специфічні риси – в період зростання безробіття у багатьох регіонах народжуваність навпаки підвищується, оскільки для багатьох сімей матеріальна допомога при народженні дитини розглядається як стабільне джерело грошових доходів. А період вимушеного безробіття жінки розглядають як вдалу можливість присвятити материнству.

Значний вплив на процеси народжуваності населення мають міграції. Еміграція зумовлена в основному високим рівнем безробіття, що у свою чергу суттєво впливає на стан демографічної ситуації певного регіону. За результатами досліджень у багатьох розвинених країнах саме безробіття, особливо молоді, безпосередньо визначає низьку народжуваність. В Україні також виявлено певні відхилення від європейських тенденцій: області з найвищою народжуваністю – Рівненська, Закарпатська, Волинська та Житомирська – характеризуються найвищим безробіттям. Це дає підстави говорити про те, що матеріальна допомога, яка виплачується державою при народженні дитини розглядається, і фактично є, єдиним джерелом існування багатьох сімей.

Міграція, зумовлена політичними чинниками, війнами, завжди у наслідку призводить до зниження народжуваності. Вплив цього чинника в Україні можна буде простежити лише тоді, коли буде змога отримати достовірну статистичну інформацію в регіонах, які охоплені конфліктом, а також простежити диференціальну народжуваність у районах масового вселення вимушених мігрантів.

Сучасний стан репродуктивного здоров'я населення України можна визначити як незадовільний. На нього впливають несприятливі соціально-економічні, екологічні чинники, а також стани, зумовлені способом життя окремих соціальних груп, поширенням шкідливих звичок серед молоді, епідемії соціально небезпечних хворіб. Крім чинників, що зумовлюють погіршення здоров'я населення України в цілому, існує ряд факторів, пов'язаних безпосередньо з репродуктивною сферою, передусім – це поширення абортів. Рівень абортів в Україні за період незалежності істотно зменшився: з 82,3 абортів на 1000 жінок репродуктивного віку у 1990 р. до 17,2 в 2014 р. Якщо у всьому світі співвідношення абортів до живонароджених становить 1:7, то в Україні число народжень почало переважати число абортів у 2001 р., проте співвідношення абортів до новонароджених становить 1:4,1 [4].

Регіональні відмінності у рівнях абортів суттєві: максимальний показник (Вінницька область – 15,95 на 1000 жінок фертильного віку) та мінімальний (Рівненська область – 5,72) відрізняються майже втричі [3]. Фахівці вказують на певну недо-

реєстрацію здійснених абортів, передусім в Донецькій і Луганській областях, де ведуться воєнні дії. Позитивною ознакою останніх років є помітне зменшення частоти абортів у дівчат-підлітків.

Узагальнено стан репродуктивного здоров'я населення відображає показник рівня безпліддя: за офіційною статистикою він є невисоким – 3,5–3,9 на 1000 осіб жіночого населення та 0,93 – чоловічого. Водночас, за результатами соціологічних спостережень, рівень безпліддя в Україні становить 6,8% від усіх сімей, або приблизно 1 млн подружніх пар [4].

Одним із найбільш вагомих чинників, які зумовили зростання народжуваності в Україні в останнє десятиліття, є проведення демографічної політики. Найбільш відчутне зростання сумарного показника народжуваності припало на період між запровадженням вагової допомоги при народженні дитини у 2005 році та фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр. У подальшому тенденція зростання сумарного показника народжуваності змінилась його стабілізацією на досягнутому рівні.

За період 2001–2013 р. найбільший приріст рівня народжуваності відбувся в Автономній Республіці Крим (переважно зроста народжуваність в ісламських сім'ях), Київській, Луганській, Донецькій областях, тобто у тих регіонах, де рівень народжуваності знижувався до критичних значень. Тоді як у західних областях темпи приросту рівня народжуваності виявилися найнижчими у країні. Можна припустити, що саме в Західному регіоні України починається перехід до європейської моделі демографічної поведінки, де матеріальні чинники втрачають своє значення, а на сході та півдні України фінансові заходи демографічної політики дали ліпший ефект.

Останнє реформування фінансових заходів демографічної політики в Україні відбулося у березні 2014 р. З метою скорочення бюджетних витрат в умовах економічної кризи було

встановлено фіксований розмір допомоги при народженні дитини – 41280 грн.

У кінці XIX ст. Україна мала чи найвищий рівень народжуваності серед усіх європейських країн – 7,5 дітей у середньому на одну жінку репродуктивного віку, або 49‰ (рис. 1). З кінця XIX ст. народжуваність почала різко знижуватися, особливо у роки першої світової війни. Пізніше – у 1930-их роках, коли колективізація цілком зруйнувала усталений уклад життя у сільській місцевості, відбувалися масові депортації, репресії та голодомор. Дуже коротке компенсаційне зростання народжуваності після другої світової війни швидко змінилося негативними тенденціями. У 1960 р. загальний коефіцієнт народжуваності знизився до 18,5‰ і продовжував падіння до 10,8‰ у 2014 р. [1, 2, 3].

Найбільша кількість народжених була у 1983 р. – це діти повоєнного покоління, їхнє зростання – це також результат посилення державної допомоги сім'ям з дітьми, яка була ухвалена союзним урядом у січні 1981 р. Загалом з 1990 р. спостерігається плавне зменшення народжуваності як в міських поселеннях, так і в сільській місцевості, але швидші темпи зниження припадають саме на міське населення і скорочення становить 46%, а в сільській місцевості 35%. За період з 1990 по 2001 рр. чисельність новонароджених загалом в Україні скоротилася на 43%, середньорічний темп зниження рівня народжуваності становив близько 4%.

Історичний мінімум було зафіксовано 2001 р. – всього 376,4 тис. дітей, або 7,7‰ (1,1 особа на одну жінку фертильного віку). Це найнижчий рівень народжуваності за усю історію демографічних спостережень. Після 2001 р. рівень народжуваності почав підніматися. У 2014 р. сумарний коефіцієнт народжуваності становив 1,498 осіб. Продовжує зберігатись тенденція перевищення сумарного рівня народжуваності в сільській місцевості (1,827 осіб) над міськими поселеннями (1,351 особи) країни.

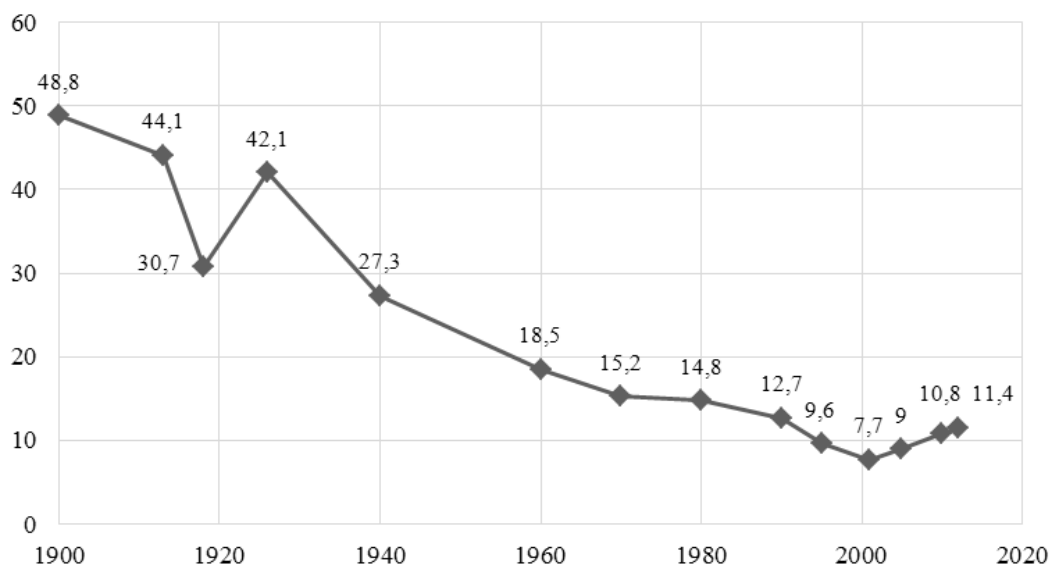

Рис. 1. Динаміка загального коефіцієнта народжуваності в Україні, ‰ (побудовано за [2, 3]).

Найвагомішими змінами народжуваності в Україні є: перехід до малодітності, відбувається трансформація вікової моделі народжуваності, тобто знижується рання народжуваність (це одна з головних ознак появи нової моделі народжуваності, подібної до європейської) і простежується «постаріння» материнства (зараз середній вік матері при народженні дитини становить 27,2 роки), відбуваються зміни у структурі народжуваності за черговістю народження, збільшується частка позашлюбних народжень [2]. Рівень позашлюбної народжуваності в Україні завжди був приблизно на середньоевропейському рівні, а його динаміка синхронна з європейськими тенденціями.

Регіони України помітно відрізняються за рівнем народжуваності. Найвищий коефіцієнт фертильності у 2014 р. був у Рівненській області [3]. Він відрізнявся від середньо українського рівня майже на 37%, а від найнижчого в Україні значення у Сумській області – на 57%. Серед регіонів з високим рівнем народжуваності – Волинська і Закарпатська області. Вище середнього рівня народжуваність у Чернівецькій, Львівській, Івано-Франківській, Одеській, Житомирській і Київській областях. Серед подільських областей найвища народжуваність у Вінницькій області. Північно-східні та південно-східні регіони, а також Черкаська область характеризуються найнижчою народжуваністю (рис. 2).

Спеціальний коефіцієнт народжуваності має певну специфіку у містах та сільській місцевості. Найнижчу народжуваність в міських поселеннях мають усі східні області, а також Черкаська, Тернопільська і Чернівецька, найвища – у Київській,

Волинській і Закарпатській областях. У сільській місцевості найнижча народжуваність спостерігається також у східних областях і Тернопільській області, а найвища – у Рівненській, де відбувається розширене відтворення. Волинська і Закарпатська області відзначаються простим відтворенням населення у сільській місцевості.

Рівень ранньої народжуваності становить 6% від загальної кількості народжених [1]. Найнижчий рівень – у Львівській та Харківській областях. У міських поселеннях рівень ранньої народжуваності – 4,2%, у селах – 9,3%. Найнижча рання народжуваність в Києві – 1,7%, найвища – у Закарпатській області – 10,5%. У сільській місцевості найнижча рання народжуваність у Львівській та Рівненській областях – відповідно 6,7% та 6,9%. Найбільша частка народжених матерями у віці до 20 років у сільській місцевості Кіровоградської (12,9%) та Миколаївської (12,5%) областей, дещо менша в Закарпатській, Херсонській, Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській та Луганській областях (рис. 3).

За сумарним коефіцієнтом народжуваності проаналізовано темп зміни рівня народжуваності в Україні за період 1990–2014 рр. [3]. Найменше спад народжуваності фіксувався у таких областях: Київська (96,7%), Одеська (96%) та Рівненська (95,7%). Що ж стосується найбільшого скорочення рівня народжуваності, то він був у Тернопільській (77,5%), Черкаській (78%), Івано-Франківській (78%), Луганській (78,4%), Сумській (80%) та Херсонській (79,7%) областях (рис. 4).

Для виявлення регіональних відмінностей процесу народжуваності в Україні застосовано

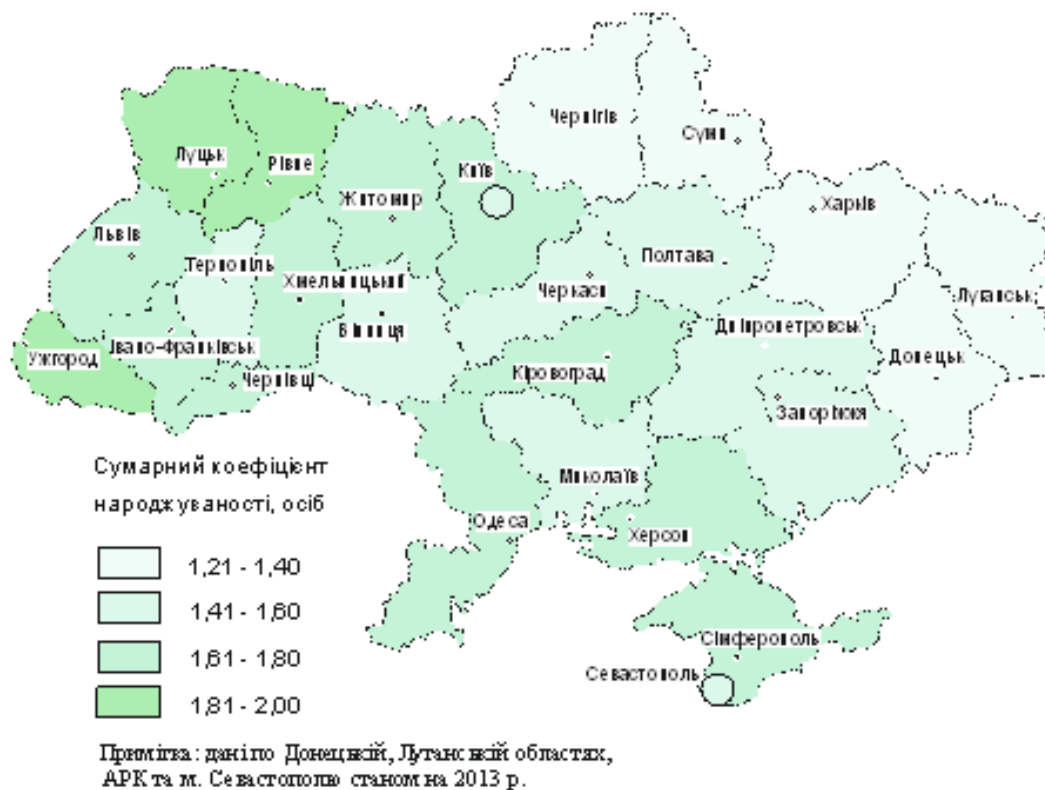

Рис. 2. Сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні у 2014 р. (побудовано за [3]).

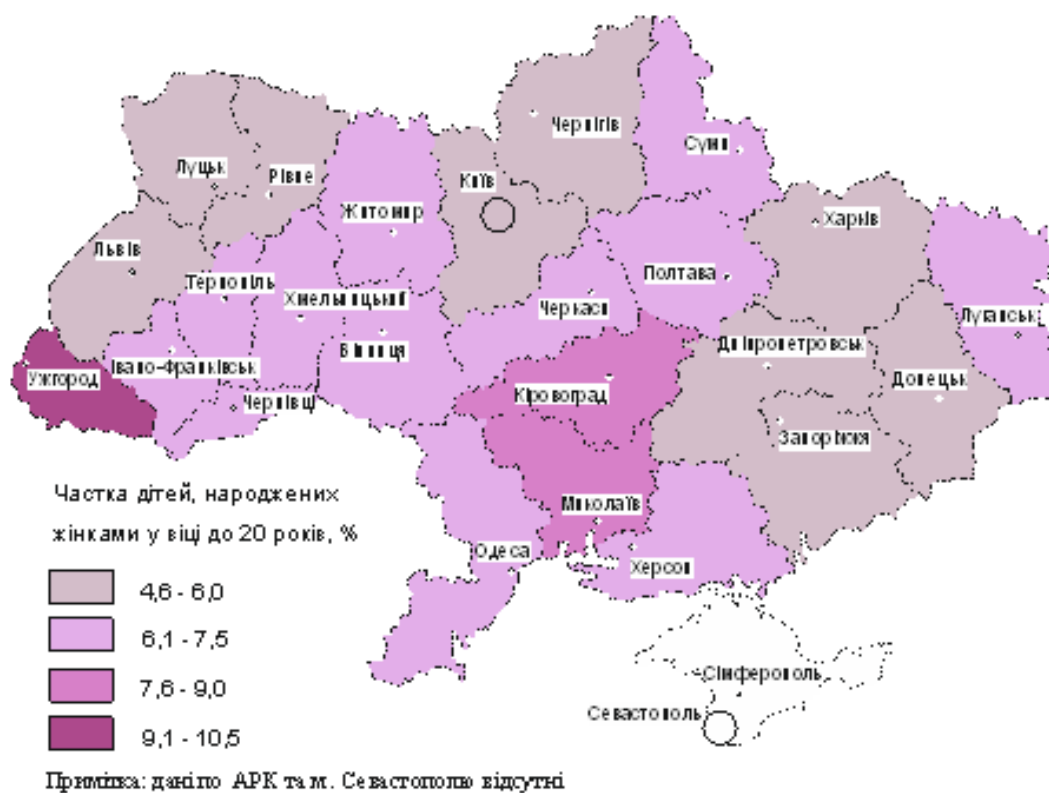

Рис. 3. Рівень ранньої народжуваності в Україні у 2014 р. (побудовано за [1]).

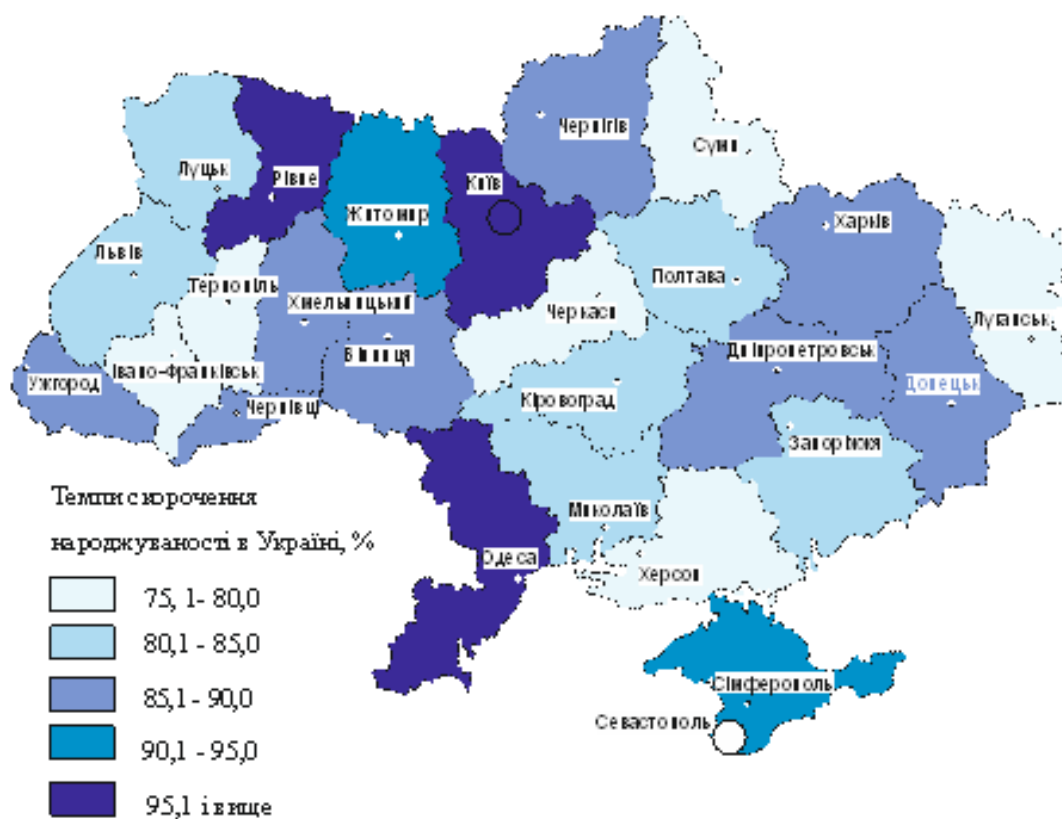

Рис. 4. Темпи зміни рівня народжуваності в Україні, 1990–2014 рр. (побудовано за [3]).

метод багатовимірного аналізу. На основі головних показників, що характеризують рівень, структуру і тенденції народжуваності у містах та сільській місцевості, виділено 10 груп областей [1, 3].

До першого таксону (рис. 5) належить Автономна Республіка Крим, для якої характерне несуттєве скорочення народжуваності за роки незалежності України, високий рівень народжуваності у сільській місцевості та достатньо сприятлива вікова структура народжуваності, висока позашлюбна народжуваність. Це такі риси, які властиві строкатому за типами демографічної поведінки населенню.

Друга група – Київська, Вінницька, Хмельницька і Кіровоградська області характеризуються середньо-державними статистичними показниками рівня і структури народжуваності. Проте існують суттєві відмінності у показниках між міським і сільським населенням. Сільська місцевість (найбільше це виражено в Кіровоградській області) характеризується негативними тенденціями високої ранньої народжуваності та дуже високими показниками позашлюбної народжуваності.

До третього таксону увійшли переважно північно-східні та східні регіони – Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська, Донецька, Луганська, а також Черкаська області. Це регіони з найнижчою народжуваністю.

Четвертий таксон об'єднує Дніпропетровську і Запорізьку області, де рівень народжуваності на середньо державному рівні, а рання і позашлюбна народжуваність, особливо у сільській місцевості – вищі.

Окремим таксоном виступають Миколаївська та Херсонська області, в яких народжуваність вища від середньоукраїнського рівня, у тім числі висока рання і позашлюбна народжуваність у сільській місцевості.

Шостий таксон – Одеська і Житомирська області, які від попередньої групи відрізняються вищою народжуваністю, однак нижчою ранньою та позашлюбною народжуваністю. У сільській місцевості – народжуваність одна з найвищих в Україні, досягає рівня простого заміщення поколінь.

Рівненська та Волинська області належать до сьомого таксону. Вони характеризуються високою народжуваністю, розширеним відтворенням у сільській місцевості, низькою ранньою народжуваністю та найнижчою позашлюбною народжуваністю.

До восьмого таксону належать Івано-Франківська та Чернівецька області. Вони за рівнем і структурою народжуваності дуже подібні до наступної групи – Львівської та Тернопільської областей, проте відрізняються дещо вищою народжуваністю у сільській місцевості, у тім числі ранньою, а також дещо вищим рівнем позашлюбної народжуваності.

Дев'ятий таксон – Львівська і Тернопільська області. Львівська область – з високим рівнем урбанізації і найбільш наближеною до європейської моделлю репродуктивної поведінки: невисока народжуваність, найнижча в Україні рання народжуваність, у тім числі і в селах. Водночас, рівень позашлюбної народжуваності також найнижчий в Україні. Подібні тенденції властиві

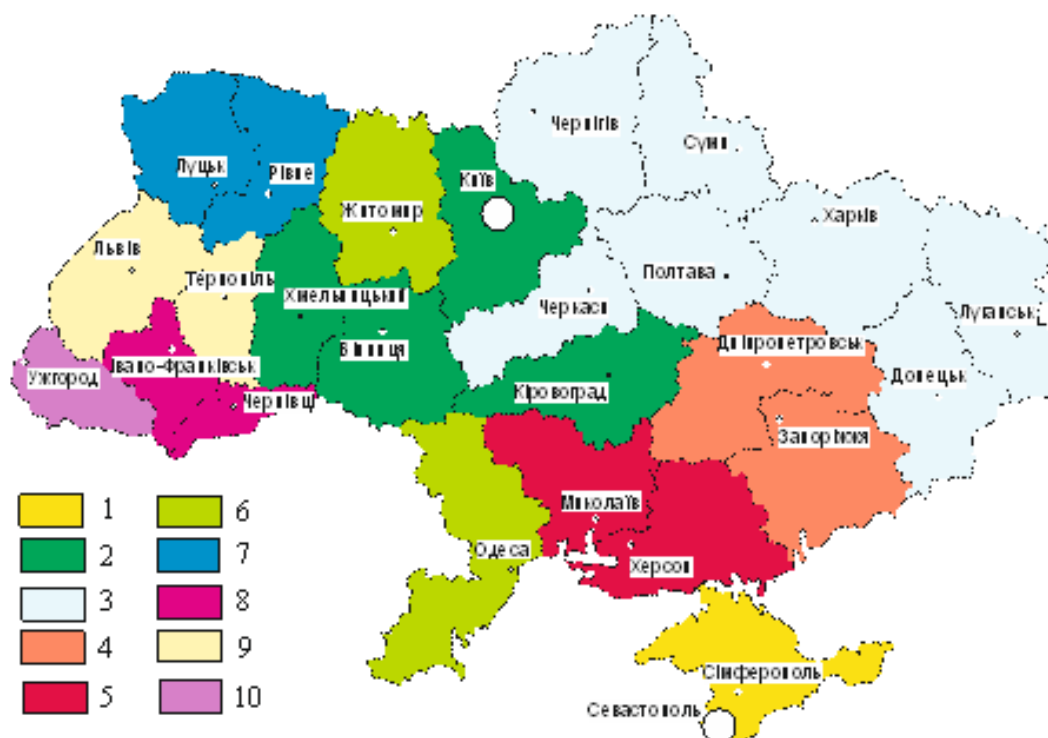

Рис. 5. Групування регіонів України за рівнем та структурою народжуваності, 2014 р.

Тернопільській області, однак тут дещо вищий рівень ранньої народжуваності при дуже низькому загальному рівні народжуваності і в міських, і в сільських поселеннях, а також один з найнижчих рівнів позашлюбної народжуваності. За низьким рівнем народжуваності у сільській місцевості Тернопільська область порівнювана лише з Луганською та Чернігівською областями, де вікова структура населення суттєво деформована, а частка репродуктивних когорт надзвичайно низька.

Десятий таксон – це Закарпатська область, яка виділяється високим рівнем народжуваності і в міських, і в сільських поселеннях, високою ранньою народжуваністю (найвища в Україні), дуже низьким рівнем позашлюбної народжуваності.

Висновки. Найсприятливіша демографічна ситуація спостерігається на Закарпатті, Рівненській та Волинській областях. Характеризується додатним природним приростом, високим сумарним коефіцієнтом народжуваності. Найгіршу демографічну ситуацію було виявлено у Східному районі, у його областях найнижчі показники народжуваності.

Для підвищення рівня народжуваності в Україні слід проводити пронаталістську політику. Однак, як показують дослідження, модель репродуктивної поведінки змінилася. Повернутися до традицій середньодітної сім'ї надзвичайно складно. Тому напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Акценти варто робити не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення. Їхнє вирішення передбачає розробку науково обґрунтованої комплексної програми подолання демографічної кризи, яка б охоплювала не тільки питання простого відтворення населення, але й його розвитку у широкому соціальному контексті.

Вагомим механізмом подолання демографічної кризи повинна стати нова міграційна політика, головною метою якої було б повернення з-за кордону українських мігрантів, кількість яких, за даними Міжнародної Організації Міграцій, становить приблизно 5,8 млн осіб.

References:

1. *Naseleonnâ Ukraïni za 2014 rik. Demografičnij šoričnik*. [Population of Ukraine in 2014. Demographic Yearbook]. Kyiv, 2015, 118 p. (In Ukrainian).
2. *Naseleonnâ Ukraïni. Narodžuvanist' v Ukraïni u kontekstî suspil'no-transformacijnih procesiv*. [The population of Ukraine. The birth rate in Ukraine in the context of social transformation processes]. Kyiv, 2008, 288 p. (In Ukrainian).
3. Official portal of the State Statistics Service of Ukraine. Access mode: <http://ukrstat.gov.ua>
4. *Šorična dopovid' pro stan zdorov'â naseleonnâ Ukraïni, sanitarно-epidemiologičnu situaciû ta rezul'tati diâl'nosti sistemi ohoroni zdorov'â Ukraïni. 2014 rik* [Annual report on the state of health of Ukraine's population, sanitary-epidemiological situation and the results of the health system implementations in Ukraine. 2014]. Ed.: Kvitašvili O. Kyiv, 2015, 460 p. (In Ukrainian).

MODERN TENDENCIES OF URBAN SETTLEMENT TRANSFORMATION IN ZAPORIZHIA REGION**Kseniia NELIPA***Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
nelipka@mail.ua*

Abstract: The system of urban settlement in industrial regions requires special attention in the post-industrial period. Intensive urbanization processes, unsatisfactory demographic situation, economic crisis and geopolitical instability in the region stipulate an uneven distribution of population, especially overpopulation of certain areas within Zaporizhia Region. The aim of this work is to study modern transformation of urban settlement in Zaporizhia Region. To reach the goal, we needed to consider the development of a modern urban settlement system in the region, to analyse population dynamics and to determine the share of urban population in the districts, to determine the influences of the regional capital on the regional urban settlement system, to analyse provision with social institutions in the cities of the region. To perform this study, we applied statistical, bibliographic, cartographic, analytic and synthetic methods, and analyzed the data presented by the Central Statistical Office in Zaporizhia region, as well as legal acts on issues of administrative and territorial division of Ukraine. The article presents the results of population dynamics analysis, compares the share of urban and rural population, and studies the share of urban population in the districts to total urban population in Zaporizhia region. We identified cities and urban villages that recently have moved from one population category of urban settlements to another, and analysed current changes in the provision with social institutions in the cities of the region. Thus, the article lays down the basic functioning and development problems of the urban settlement system in Zaporizhia region.

Key words: transformation, industrial region, city, urban village, inter-district centers.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.35-39>

UDC: [911.3:33]:314(477.64)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ**Ксенія НЕЛІПА***Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
nelipka@mail.ua*

Анотація: В постіндустріальний період особливої уваги потребує система міського розселення індустріальних регіонів. Інтенсивні урбанізаційні процеси, незадовільна демографічна ситуація, економічна криза та геополітична нестабільність в регіоні впливають на нерівномірний розподіл населення та перевантаженість окремих територій Запорізької області. Метою роботи є дослідження трансформації міського розселення Запорізької області. В роботі необхідно розглянути процес становлення сучасної міської системи розселення в регіоні, проаналізувати динаміку чисельності та визначити частку міського населення в районах області, визначити вплив обласного центру на міську систему розселення Запорізької області, проаналізувати забезпеченість міст області закладами соціальної сфери. Були використані статистичні, бібліографічні, картографічні та аналітико-синтетичні методи дослідження. Під час написання роботи було проаналізовано дані Головного управління статистики в Запорізькій області та нормативно-правові акти з питань адміністративно-територіального устрою України. В роботі наведено результати аналізу динаміки чисельності, частки міського населення до сільського та частки міського населення в районах до загальної кількості міського населення в Запорізькій області. Визначені міста та селища міського типу, які перейшли з однієї категорії міських поселень за людністю до іншої. Проаналізовані зміни в забезпеченості міст області закладами соціальної сфери. Таким чином, в статті сформульовані основні проблеми функціонування та розвитку міської системи розселення Запорізької області.

Ключові слова: трансформація, індустріальний регіон, місто, селище міського типу, міжрайонні центри.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.35-39>

УДК: [911.3:33]:314(477.64)

Постановка проблеми. Міські поселення є головними складовими опорного каркасу розселення, від їх розвитку залежить соціально-економічний розвиток регіонів. Для другої половини XX століття було характерним активна індустріалізація та інтенсивне зростання міст, але на поч. XXI століття у зв'язку з економічною нестабільністю, занепадом промислового виробництва та продуктивних сил

спостерігаються негативні тенденції суспільних трансформацій, особливо в індустріальних регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням міської системи розселення займалися Ю. І. Пітюренко, А. І. Доценко, М. Д. Пістун, В. О. Джаман, Л. Б. Заставецька, В. В. Загородній, Г. П. Підгрушний, К. В. Мезенцев, І. В. Гукалова, О. О. Афоніна, Г. М. Заваріка, Е. І. Благова та інші. Їх наукові праці присвячені структурі, формуванню

та функціонуванню міської системи розселення, а також її взаємозв'язку з сільською.

Формулювання цілей та завдань статті.

Метою роботи є дослідження трансформації міського розселення Запорізької області. Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі наукові завдання:

- розглянути процес становлення сучасної міської системи розселення в Запорізькій області;
- проаналізувати динаміку чисельності та визначити частку міського населення в районах області за останні 25 років;
- визначити вплив обласного центру на міську систему розселення Запорізької області;
- сформулювати основні проблеми функціонування та розвитку міської системи розселення регіону.

Виклад основного матеріалу. Формування систем міських поселень прямо залежить від рівня розвитку виробничих сил і особливостей їх розміщення на території країни, від характеру і величини територіально-виробничих комплексів [6]. Міське розселення включає поселення двох категорій – міста і селища міського типу. Особливістю виникнення і функціонування міських поселень є їх зв'язок з несільськогосподарською, головним чином промисловою діяльністю [8].

У структурі регіональної системи розселення Запорізької області переважає міське населення. Характерною її ознакою є середній рівень щільності поселенської мережі, що зумовлено пізнім заселенням території (з XIX ст.), розвитком промислових центрів, нестачею питної води та порівняно посушливими кліматичними умовами в регіоні.

На даний момент міська система розселення Запорізької області налічує 14 міст (з них 5 – обласного значення) та 22 селища міського типу. Перші міста в області почали поступово виникати на початку XIX ст., а вже з середини XX ст. кількість міських поселень стрімко почала зростати. З 1950 р. по 1985 р. в Запорізькій області утворилося нових 6 міст (рис. 1) та 17 селищ міського типу (рис. 2) [4].

Узагальнюючим показником трансформації розселення є кількість населення. Порівнюючи дані чисельності міського населення 2015 року з даними 1990 року, наведеними Є.Благовою [1], можна дійти

висновку, що сучасна система міського розселення Запорізької області за останні 25 років значно трансформувалася. Збільшилася частка міського населення за рахунок відтоку сільських мешканців до міст та селищ міського типу. Найбільше ці процеси спостерігаються у Приазовському (33% міських жителів проти 16% у 1990 р.), Кам'яно-Дніпровському (разом з Великобілозерським районом, оскільки останній був утворений у 1993 році з частини Кам'яно-Дніпровського району [7]: 71,2% проти 52%), Василівському (58% проти 44%) та Якимівському (45,3% проти 32%) районах (рис.3) [5]. Тільки в Бердянському районі спостерігаються тенденції до зменшення міського населення (82% міських жителів проти 92% у 1990 р.).

Найбільша кількість міських жителів припадає на ті райони, в яких знаходяться міста обласного значення (Запорізький, Бердянський, Мелітопольський, Токмацький, Кам'яно-Дніпровський), а найменше – на прибережні райони (Приазовський, Приморський) та райони, які знаходяться на периферії (Розівський, Вільнянський). У Великобілозерському районі взагалі відсутнє міське населення (рис. 4).

При порівнянні міст за людністю виявлені дуже різкі переходи з однієї категорії міст за людністю в іншу. Підтвердженням чого є мала кількість середніх та малих міст (20-50 тис. осіб) в регіональній системі розселення Запорізької області. У 2015 році м. Дніпрорудне та м. Пологи перейшли з групи міст за людністю населення 20-50 тис. осіб до групи міст з кількістю населення менше 20 тис. осіб [5].

В Україні до міст відносять поселення, що мають понад 10 тис. жителів, а також менші за людністю поселення, що історично склалися як міста. В Запорізькій області у м. Молочанськ у 2015 році налічувалось 6781 особа. Тобто людність в поселенні набагато менша, ніж потрібно для отримання статусу міста.

Така сама ситуація існує і з селищами міського типу в області. Указом Президії Верховної Ради УРСР у 1981 році, до категорії селищ міського типу можуть бути віднесені населені пункти при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, а також населені пункти, на території

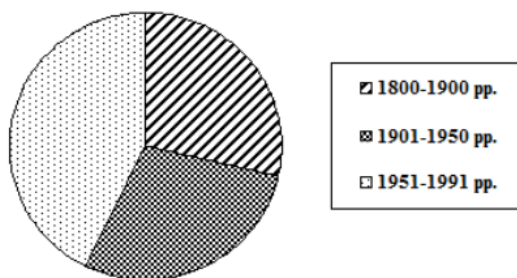

Рис. 1. Співвідношення кількості поселень Запорізької області, які отримали статус міста за період 1800-1991 рр. (складено за матеріалами [4]).

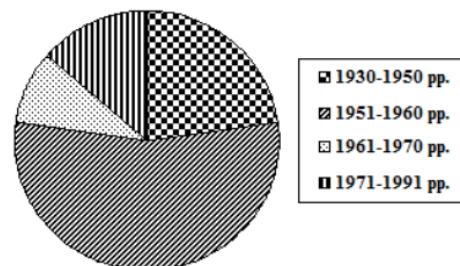

Рис. 2. Співвідношення кількості поселень Запорізької області, які отримали статус міста за період 1930-1991 рр. (складено за матеріалами [4]).

яких містяться вищі та середні спеціальні навчальні заклади, науково-дослідні установи, санаторії та інші стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, які мають державний житловий фонд, з кількістю населення понад 2 тисячі осіб, з яких не менш як дві третини становлять робітники, службовці та члени їх сімей. В Україні прийнято дві ознаки для виділення селищ міського типу: людність та питома вага робітників і службовців, зайнятих у несілськогосподарських галузях господарства [2].

В Запорізькій області за кількістю населення на даний момент не відповідають статусу селища міського типу такі поселення: смт. Залізничне

(Гуляйпільський район), смт. Кам'яне (Вільнянський район) та смт. Тернувате (Новомиколаївський район). Їх частка в загальній кількості селищ міського типу області складає 13,6%. Трохи більше відмітки 2000 осіб знаходяться смт. Комиш-Зоря (Більмацький район) та смт. Нововасилівка (Приазовський район).

Таким чином, необхідно переглянути застарілу класифікацію міських поселень за людністю та розробити нову, яка більш повно могла б охарактеризувати сучасний стан міського розселення регіону та країни в цілому.

Селища міського типу виконують роль місцевих регіональних центрів, які забезпечують

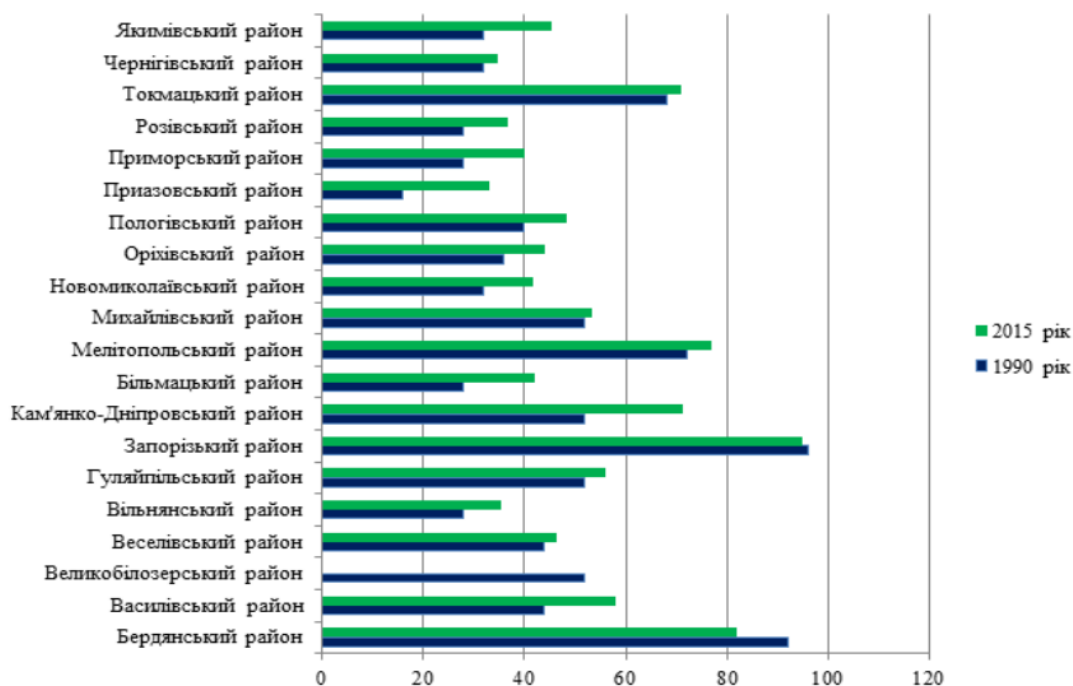

Рис. 3. Кількість міського населення по районах Запорізької області (%) (складено за матеріалами [1, 5]).

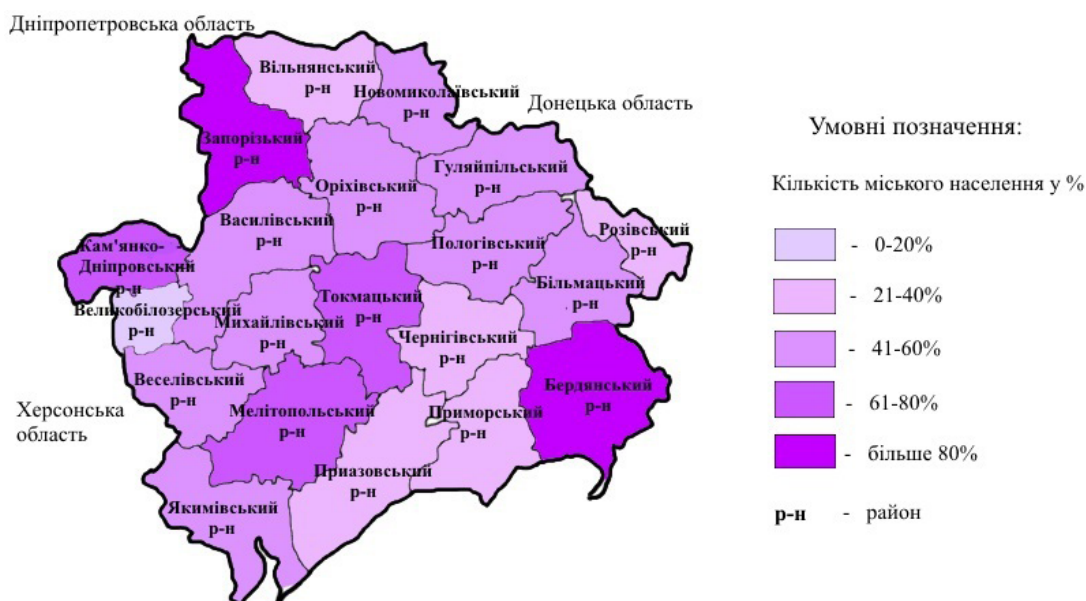

Рис. 4. Кількість міського населення в районах Запорізької області по відношенню до сільського населення у 2015 р. (складено за матеріалами [5])

Таблиця 1.

Частка міського населення районів в загальній кількості міського населення Запорізької області станом на 01.12.2015 р. (Складено за матеріалами [5]).

№	Назва району	Кількість міського населення в районі, осіб	Частка міського населення районів в загальній кількості міського населення області, %
1	Запорізький	779 495	57,25
2	Мелітопольський	159 534	11,72
3	Бердянський	117 924	8,66
4	Кам'янка-Дніпровський	67 767	4,98
5	Токмацький	39 238	2,88
6	Василівський	37 506	2,75
7	Оріхівський	20 406	1,50
8	Пологівський	19 640	1,44
9	Вільнянський	16 930	1,24
10	Михайлівський	15 633	1,15
11	Якимівський	15 410	1,13
12	Гуляйпільський	15 196	1,12
13	Приморський	12 124	0,89
14	Веселівський	10 038	0,74
15	Більмацький	9 482	0,70
16	Приазовський	9 155	0,67
17	Новомиkolaївський	6 819	0,50
18	Чернігівський	6 045	0,44
19	Розівський	3 316	0,24
20	Великобілозерський	0	0

Таблиця 2.

Забезпеченість міст Запорізької області закладами соціальної сфери станом на 01.01.2016 р. (складено за матеріалами [5]).

Місто	ВНЗ	Технікуми, коледжі	ПТУ	Дошкільні заклади	Середні загальноосвітні заклади	Позашкільні заклади	Міські лікарні	Районні лікарні	Міжрайонні спеціалізовані лікарні	Обласні лікарні, обласні санаторії	Музеї, бібліотеки	Театри, будинки культури
Запоріжжя	17	14	16	143	122	64	36	1	-	25	26	18
Мелітополь	7	4	6	26	26	11	4	1	8	-	9	5
Бердянськ	3	3	4	15	21	8	3	-	4	1	9	6
Енергодар	1	-	-	11	10	6	2	-	-	-	7	3
Токмак	-	1	1	8	10	3	-	1	1	-	5	1
Василівка	-	1	-	4	5	2	-	1	1	-	3	2
Вільнянськ	-	-	-	3	4	4	-	1	1	-	2	1
Гуляйполе	-	-	1	5	4	1	-	1	2	-	6	1
Дніпрорудне	-	1	-	5	5	2	1	-	-	-	3	1
Кам'янка-Дніпровська	-	-	-	3	4	3	-	1	-	-	2	1
Молочанськ	-	-	1	2	3	2	-	1	1	-	2	1
Оріхів	-	1	-	4	5	1	-	1	-	-	3	1
Пологи	-	-	1	6	5	2	-	1	-	-	1	2
Приморськ	-	1	-	3	5	3	-	1	-	1	2	1

навколишні сільські поселення первинними формами обслуговування. Важливою особливістю селищ міського типу є сприяння функціонуванню і розвитку міст, насамперед їх виробничої діяльності – забезпечення робочою силою, місцевими сировинними ресурсами, створення умов проживання для працівників зайнятих у містах тощо [8].

Тому потрібно поліпшити систему обліку селищ міського типу та упорядкувати їх структуру. Необхідно відродити історичну форму міських поселень, таких як містечка.

Міста з вигідним географічним положенням та ті, в яких була дуже розвинута промисловість, набули значення центрів субрегіональної системи розселення регіону. Вони відіграють важливу роль в організації економічного і соціального розвитку області. Але найбільший вплив на міське розселення регіону відіграє м. Запоріжжя та прилеглі до нього поселення. Таким чином, 57,2% всього міського населення області зосереджено у м. Запоріжжя та Запорізькому районі (табл.1). В 5 разів менше міського населення в Мелітопольському районі (11,7%), ніж в Запорізькому. В Кам'янко-Дніпровському районі (4,9%) вдвічі менша кількість міського населення, ніж в Бердянському (8,6%). Менше 1% міських жителів в області припадає на 8 районів: Приморський (0,89%), Веселівський (0,74%), Більмацький (0,70%), Приазовський (0,67%), Новомиkolaївський (0,50%), Чернігівський (0,44%), Розівський (0,24%), Великобілозерський (0%). Тобто майже в половині районів області відсутній стійкий опорний каркас міського розселення, в результаті чого райони відстають за своїм соціально-економічним розвитком.

Тому в регіоні доцільно розвивати центри міжрайонного значення, які диверсифікували б функції обласного центру, наблизили б деякі функції до споживачів. Міжрайонні системи розселення формуються на основі об'єднання декількох районних систем навколо центрів, в яких зосереджені об'єкти міжрайонного значення. Міжрайонні центри одночасно виступають центрами районних, куштових та елементарних систем розселення [3]. В Запорізькій області такими центрами є найфункціональніше розвинені міста – Запоріжжя, Мелітополь, Бердянськ, Енергодар, Токмак та Пологи.

До складу Запорізької міжрайонної локальної системи розселення (МЛСР) відносяться населенні пункти Запорізького, Вільнянського, Василівського та Оріхівського районів. Мелітопольська МЛСР складається з Мелітопольського, Веселівського, Якимівського, Приазовського районів. До Бердянської МЛСР відноситься Бердянський та Приморський райони. До невеликих МЛСР, за незначним впливом на навколишні райони, можна віднести Енергодар-Кам'янко-Дніпровську МЛСР, Токмацьку МЛСР та Пологівську МЛСР.

Але не вся територія Запорізької області потрапляє під вплив цих центрів. Перекриття її площі зонами впливу міст є важливим показником рівня соціально-економічної зрілості території.

Створення нових центрів (полісів зростання) як джерел інновацій призведе до створення так званих коридорів розвитку, які даватимуть імпульс до соціально-економічного зростання всієї території регіону [3]. Доцільним буде створення таких центрів в смт. Більмак (Куйбишеве) та смт. Новомиkolaївка, які знаходяться на периферії від головних міжрайонних локальних систем розселення області.

Великі міста виступають в ролі інвестиційних центрів, а малі міста є переважно центрами для обслуговування сільських поселень. В містах Запорізької області, у зв'язку з переходом до ринкової економіки, економічною нестабільністю в країні, необхідні зміни у напрямку відмирання тих виробництв, які є неконкурентними у даному регіоні, диверсифікації структури господарства.

Розвинутість соціальної сфери відіграє роль активного притягувального чинника для населення, стимулу і зростання його кількості в містах. Основними складовими соціальної сфери є діяльність і, відповідно, матеріально-технічні засоби та і організаційні форми її здійснення, що забезпечують – побутове культурне обслуговування населення, задоволення житлових потреб дошкільне виховання й освіти, охорону здоров'я, підготовку кваліфікованих кадрів спеціалістів і робочої сили і тощо. Зосередження цих видів діяльності властиве тільки міським поселенням, тобто є однією із закономірностей їх формування та розвитку [8].

В Запорізькій області найбільша кількість закладів соціальної сфери припадає на Запоріжжя, Мелітополь та Бердянськ (табл. 2), оскільки в них зосереджено 75,9% міського населення області. На даний момент вищі навчальні заклади (ВНЗ) та філії інших вищих навчальних закладів зосереджені в найбільших містах області – Запоріжжі, Мелітополі, Бердянську, Енергодарі. В більшості інших міст області функціонують тільки коледжі, технікуми та професійно-технічні училища (ПТУ). У Вільнянську та Кам'янці-Дніпровській взагалі відсутні заклади вищої та професійно-технічної освіти. Порівнюючи статистичні дані, наведені Є. Благовою [1], за останні 30 років збільшилася кількість ВНЗ у Запоріжжі (з 4 до 17 ВНЗ), Мелітополі (з 2 до 7 ВНЗ) та Бердянську (з 1 до 3 ВНЗ). Кількість технікумів у цих містах не змінилася, а кількість ПТУ, окрім Мелітополя, зменшилася. В Енергодарі за досліджуваний період з'явився перший у місті ВНЗ. У малих містах області простежується негативна динаміка до зменшення та зникнення ПТУ. У Пологах зменшилася кількість ПТУ на 66,6%, а в таких містах, як Василівка, Дніпрорудне, Оріхів, взагалі перестали функціонувати.

Найменше дошкільних та середніх загальноосвітніх закладів припадає на м. Молочанськ. В Мелітополі за 25 років кількість дошкільних закладів зменшилася на 53,6% [5], і на даний момент в місті існує проблема нестачі місць для всіх бажаючих.

В 9 містах області відсутні міські лікарні і функціонують тільки районні. Найбільше

міжрайонних спеціалізованих лікарень різного профілю знаходиться в Мелітополі та Бердянську, що позитивно впливає на їх домінування в МЛСР. В інших містах області знаходяться загалом тільки міжрайонні протитуберкульозні диспансери.

Для визначення рейтингу міст Запорізької області за забезпеченістю закладами соціальної сфери було запропоновано наступну бальну шкалу оцінювання:

- 1). ВНЗ – 1 бал (б), технікуми, коледжі – 0,5 б, ПТУ – 0,25 б;
- 2). Середні загальноосвітні заклади – 1 б, дошкільні заклади – 0,5 б, позашкільні заклади – 0,25 б;
- 3). Обласні лікарні, обласні санаторії – 2 б, міжрайонні спеціалізовані лікарні – 1,5 б, районні лікарні – 1 б, міські лікарні – 0,5 б;
- 4). Музеї, бібліотеки, театри, будинки культури – 0,25 б.

В результаті проведення бального оцінювання міст Запоріжжя отримало 317,5 балів, Мелітополь – 70,75 б, Бердянськ – 49,25 б, Енергодар – 21,5 б, Токмак – 19,5 б. Найменше балів (по 8) отримали міста Молочанськ та Кам'янка-Дніпровська. Це пояснюється тим, що вони знаходяться дуже близько до міст обласного підпорядкування Токмака та Енергодара, в яких зосереджена більшість головних закладів соціальної сфери даних районів.

Отже, міста Запорізької області забезпечені закладами соціальної сфери нерівномірно. Спостерігається тенденція до зменшення таких закладів у малих містах, що нерозривно пов'язано зі зменшенням кількості населення за останні 25 років, та відбувається їх концентрація у великих містах області. Тому необхідно розвивати заклади соціальної сфери у малих містах та селищах міського типу

за для більш рівномірного забезпечення населення області соціальними благами, яке призведе до зменшення відтоку молоді у великі міста.

Висновки. Проаналізувавши зміни в міській системі розселення Запорізької області можна зробити такі висновки:

- сучасна система міського розселення області сформувалася ще за радянський період і характеризувалася інтенсивними урбанізаційними процесами у другій половині XX ст.;
- в результаті відтоку населення з сільських поселень у міста за останні 25 років майже в усіх районах області збільшилася частка міського населення;
- найбільша кількість міських жителів припадає на ті райони, в яких знаходяться міста обласного значення, а найменше – на прибережні райони та райони, які знаходяться на периферії;
- деякі міста та селища міського типу перейшли до іншої категорії міських поселень за людністю, в результаті чого необхідно перевести деякі міста в статус селищ міського типу, ввести до категорії міських поселень таку історичну форму як містечка та вдосконалити класифікацію міських поселень;
- більше половини міського населення області сконцентровано в Запорізькому районі, що призводить до нерівномірного розвитку території регіону та до поляризації поселень;
- простежуються зміни в забезпеченості міст Запорізької області закладами соціальної сфери: збільшується їх кількість у великих та середніх містах, та зменшується – в малих;
- необхідно розвивати центри міжрайонного значення, які диверсифікували б функції обласного центру.

References:

1. Blagova E.I. *Formirovanie sistemy rasseleniâ subregional'nogo urovniâ v usloviâh intensivnogo razvitiâ obšestvennogo proizvodstva (na primere Zaporozhskoj oblasti)* [Formation of sub-regional level of settlement system in terms of public production intense development (on the example of Zaporizhia region). PhD Thesis. Kyiv, 1990, 224 p. (In Russian).
2. Docenko A.Î. *Teritorial'na organizaciâ rozselennâ (teoriâ ta praktika): monografiâ*. [Territorial organization of settlement (Theory and Practice): Monograph]. Kyiv, 2010, 529 p. (In Ukrainian).
3. Zastavec'ka L. B. *Sistemi rozselennâ i geoprostorovi problemi vdoshkonalennâ administrativno-teritorial'nogo ustroïu Ukraïni*. [Settlement systems and geospatial problems of improving the administrative-territorial division in Ukraine]. Ternopil, 2013, 332 p. (In Ukrainian).
4. Official web-portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. Access mode: <http://rada.gov.ua/> (In Ukrainian).
5. Official website of the Central Statistical Office in Zaporizhia region. Access mode: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua> (In Ukrainian).
6. Pitûrenko Ū.Î. *Rozvitok miŝt i miŝ'ke rozselennâ v Ukraïns'kij RSR. (Osoblivosti rozvitku i rozmiŝennâ, tipologiâ, teritorial'ni sistemi i perspektivi)*. [Urban development and urban settlement in the Ukrainian SSR. (Features of development and location, typology, territorial systems and perspectives)]. Kyiv, 1972, 187 p. (In Ukrainian).
7. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On establishment of Velyka Bilozerka district in Zaporizhia region" dated 03 February 1993 N. 2980-XII (In Ukrainian).
8. *Rozselennâ v Ukraïni: problemi i perspektivi*. [Resettlement in Ukraine: problems and perspectives]. Ed.: Danilišin B. M. Kyiv, 2006, 269 p. (In Ukrainian).

SETTLEMENT ASPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN KHARKIV REGION

¹Pavlo VIRCHENKO, ²Kateryna KRAVCHENKO^{1,2} V. N. Karazin Kharkiv National University²kate4465@gmail.com

Abstract: The formation of regional settlement system is defined by the historical process of settling. Kharkiv Region has been populated for a long time both voluntarily and forcibly, which led to development of a special settlement system characterized by a strong monocentric agglomeration and significant development disproportion from the centre to the periphery. Scientific literature has no unified clear concept of the territorial economic development. We propose to understand this term as the complex of settlement processes and the development of interchange in the system "society-nature" in the particular region. Settlement processes we consider to be one among the most important aspects of the territorial economic development. The peculiarities of settlement system in Kharkiv Region are defined by the following factors: profitable physiographical location, favourable climatic conditions, forcible settling of the region, rapid economic development, and directly the proximity to the city of Kharkiv. Modern settlement system in Kharkiv Region is characterized by a large concentration of population in the central part and near the regional capital. Cities play an important role of the population placement in Kharkiv Region. Consequently, the problem of spatial imbalance in the regional development requires the implementation of regional policies aimed an economic development of industrial centres, emphasis on social infrastructure development in the peripheral regions, and development of villages and rural settlement system.

Key words: economic development of the region, settlement of population, settlement processes, agricultural development, industrial development, development imbalance, regional policy.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.41-45>

UDC: 911.3

РОЗСЕЛЕНСЬКІ АСПЕКТИ ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

¹Павло ВІРЧЕНКО, ²Катерина КРАВЧЕНКО^{1,2}Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна²kate4465@gmail.com

Анотація: Формування системи поселень обумовлюється історичним процесом заселення регіону. Харківська область заселялась протягом тривалого часу як добровільно, так і примусово, завдяки чому сформувалась особлива система розселення з потужною моноцентричною агломерацією, значною диспропорцією розвитку «центр-периферія». В науковій літературі не існує чіткого поняття господарського освоєння території, тому під господарським освоєнням території пропонуємо розуміти сукупність розселенських процесів та формування взаємообміну в системі «суспільство – природа» на певній території. Одним з найважливіших аспектів господарського освоєння території є заселенсько-розселенські процеси. Основними чинниками заселення Харківського регіону є: вигідне фізико-географічне положення, сприятливі природно-кліматичні умови, примусове заселення території, стрімкий економічний розвиток регіону та безпосередньо м. Харків. Щодо основних сучасних особливостей розселення населення Харківської області можна зазначити, що значною є концентрація населення в центральних районах області та розміщення населення поблизу обласного центру. Важливу роль у розселенні населення Харківської області відіграють міста. Отже, для вирішення проблеми скошеності розвитку у регіоні необхідно є реалізація регіональної політики, спрямованої на економічний розвиток промислових центрів, акцентуацію на розвитку соціальної інфраструктури периферійних регіонів, розвиток сіл та сільських систем розселення.

Ключові слова: господарське освоєння регіону, розселення населення, заселенсько-розселенські процеси, сільськогосподарське освоєння, промислове освоєння, диспропорція розвитку, регіональна політика.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.41-45>

УДК: 911.3

Актуальність. Історико-географічні особливості господарського освоєння території є передумовою для дослідження сучасного стану його господарства та встановлення пріоритетів її подальшого розвитку. Важливим аспектом господарського освоєння регіону є розселенсько-заселенські процеси.

Формування системи поселень обумовлюється історичним процесом заселення регіону та роз-

селенням населення по його території. Харківська область є однією з економічно розвинених областей України, тут зосереджений потужний природно-ресурсний потенціал, історично сформовані трудові ресурси, потужні ВНЗ тощо. Область заселялась протягом тривалого часу як добровільно, так і примусово, завдяки чому сформувалась особлива система розселення з потужною моноцентричною агломерацією, значною диспропорцією розвитку «центр-периферія».

Аналіз попередніх досліджень. Окремі аспекти господарського освоєння Харківської області розкриваються в працях таких вітчизняних вчених, як А. П. Голиков [3], Л. М. Немець [8-10], К. Ю. Сегіда [13] В. О. Пірко [12] та інші, проте існуючі дослідження мають фрагментарний характер.

Виклад основного матеріалу. Процес господарського освоєння Харківської області привертає увагу науковців в різні часи, а особливо в контексті аналізу соціально-економічних наслідків примусової заселенської політики в регіоні [2]. В науковій літературі не існує чіткого поняття господарського освоєння території, тому під господарським освоєнням території пропонуємо розуміти сукупність розселенських процесів та формування взаємообміну в системі «суспільство – природа» на певній території [10]. Засобом господарського освоєння виступає *праця*, а сам процес має *три рівні* – розселенського, сільськогосподарського та промислового освоєння (рис. 1).

Одним з найважливіших аспектів господарського освоєння території є заселенсько-розселенські процеси, які пропонуємо розуміти як міграційне явище історичного характеру, яке проявляється у переміщенні населення на відповідну територію та розселення по ній з метою постійного проживання та здійснення господарської діяльності.

Розуміння історико-географічних процесів формування розселення дає можливість не тільки розрізняти системи розселення за часом їх формування, але й встановити етапи їх трансформацій та ускладнень [5, 8]. Виходячи з різноманітності часових періодів, які виявлено при

ретроспективному аналізі досліджень особливостей процесів заселення території Харківської області доцільно зупинитися на визначенні їхніх специфічних хронологічних меж:

I. Період первинного освоєння території (X тис. до н.е. – VI ст.).

II. Період осіло-розселенського освоєння території (VI – XVII ст.).

III. Козацько-військовий переселенський період (XVIII – XIX ст.).

IV. Період радянської індустріалізації (XX ст.: 1919–1991 рр.).

V. Період незалежності України (XXI ст.: 1991р. – дотепер).

Розселення населення є закономірним процесом і відбувається під впливом певних чинників, які обумовлюють його особливості. В процесі заселення Харківської області спостерігались три великі хвилі міграції: первинне заселення регіону, примусове заселення на початку XVII ст., трудові міграції на початку XX ст.

Основними факторами заселення Харківського регіону виступали [3,8]:

1). Вигідне фізико-географічне положення регіону у центрі залюдненого континенту.

2). Сприятливі природно-кліматичні умови для господарської діяльності.

3). Забезпеченість регіону водними ресурсами.

4). Орографічні умови території – рівнинний рельєф.

5). Примусове заселення території для захисту кордонів Московії.

6). Надання пільг добровільним мігрантам у XVII ст.

Рис. 1. Рівні господарського освоєння території (побудовано за даними [2, 6, 8]).

7). Стрімкий економічний розвиток регіону та безпосередньо м. Харків.

8). Економіко-політичні реформи уряду у XIX–XX ст.

9). Вигідне транспортно-географічне положення регіону.

Дякуючи сприятливим природним умовам: рівнинній території, м'якому клімату, розгалуженій гідрографічній мережі та родючим ґрунтам Харківщина освоювалась швидко [1]. У часи господарського освоєння території було виявлено значну кількість горючих та неметалевих корисних копалин на території сучасної Харківської області, що з часом стало вагомим стимулом для трудових міграцій в регіон [11,13]. Під впливом розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва (на первинних етапах розвитку сільського господарства, цукрової промисловості, а з часом паливно-енергетичного комплексу) в регіоні сформувалося сприятливе виробничо-економічне середовище, яке зараз дозволяє регіону займати провідні позиції в Україні за рівнем економічного розвитку [3, 29]. Завдяки розвитку невиробничої сфери: освіти, охорони здоров'я, науки, мистецтва та потужній інфраструктурі Харківська область є прикладом сприятливого соціального та культурного середовища, яке позитивно впливає на формування та розвиток особистості. Проте, не можна сказати,

що регіон розвивається комплексно, адже існує різка відмінність між розвитком центральних та периферійних районів області [8].

Отже, розселення населення є показником рівня розвитку території, адже зазвичай населення концентрується у сприятливих для життя та господарської діяльності містах та районах [5].

Щодо основних сучасних особливостей розселення населення Харківської області можна зазначити, що значною є концентрація населення в центральних районах області та розміщення населення поблизу обласного центру [14].

Населення Харківської області розміщене вкрай нерівномірно по її території. Середня густина розселення населення становить 87 осіб/км² з врахуванням великих міст та 32 особи/км² без їх врахування [15].

Найбільш густо заселеними є центральні райони, близькі до м. Харків: Харківський, Дергачівський, Чугуївський, Зміївський та Балаклійський, що свідчить про значний економічний розвиток не тільки міста Харків, а і всієї Харківської агломерації [8].

Важливу роль у розселення населення Харківської області відіграють міста: наявність міста мільйонера – Харкова, яке є обласним центром, та інших міст із значною чисельністю та густотою населення – Зміїв, Чугуїв, Люботин, Ізюм та інші.

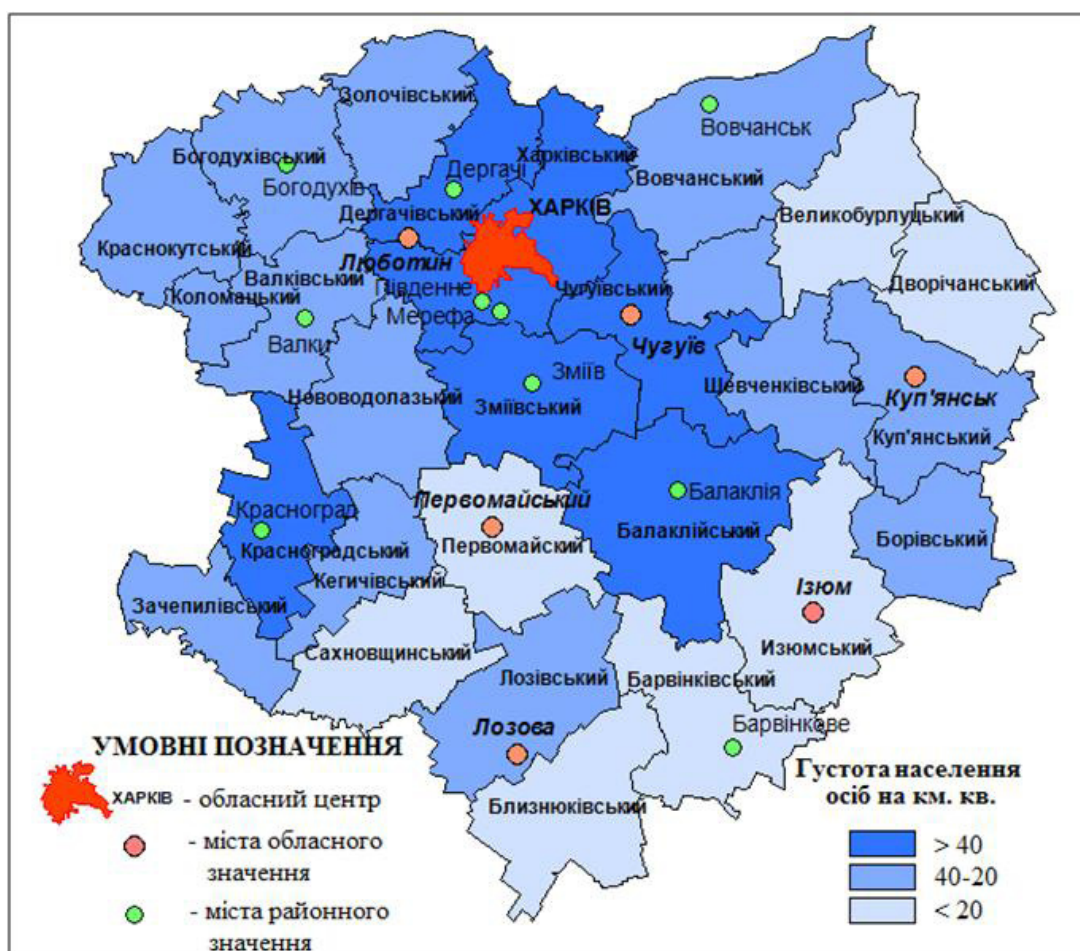

Рис. 2. Розселення населення Харківської області у 2014 р. (побудовано за даними [15]).

Населення Харківщини сконцентроване в центрі області та поблизу обласного центру. Такий розподіл зумовлено рядом причин:

- наявністю значної кількості робочих місць;
- значним розвитком освіти та науки;
- економічним та соціальним розвиток території;
- наявністю та активним функціонуванням культурної сфери;
- забезпеченістю продовольчими запасами та їх різноманітністю [3].

Зазначені та ряд інших факторів обумовили тяжіння населення до обласного центру та його приміських територій. Для вирішення проблеми скошеності розвитку регіону необхідно є реалізація регіональної політики, спрямованої на:

- економічний розвиток міст, які у минулому були промисловими центрами, та зберегли свій ресурсний потенціал (Ізюм, Чугуїв), що передбачає модернізацію вже існуючих, але застарілих фондів підприємств, зайнятість за фактом для трудових ресурсів, які через закриття підприємств втратили роботу, або працевлаштувались не за професією, створення нових робочих місць для молодих спеціалістів, у селах – трудова зайнятість для безробітних, що дозволить прискорити розвиток агропромислового комплексу області.
- акцентуацію на розвитку соціальної інфраструктури периферійних регіонів області, невеликих містечок та сіл, що зробить їх привабливими не тільки для постійного проживання а і для розвитку різноманітних видів туризму у області (агротуризм, діловий туризм, тощо) [3];
- розвиток сіл та сільських систем розселення:

залучення тимчасово безробітних трудових ресурсів у галузі сільського господарства шляхом фінансового стимулювання, що дозволить не тільки знизити рівень безробіття в області, а і розвинути перспективні галузі сільського господарства.

Для оптимізації мережі розселення населення у Харківській області необхідним є залучення інвестицій у перспективні галузі господарства, з урахуванням інвестиційних паспортів міст та районів.

Висновки. Характеристика первинного розселенського освоєння території та аналіз заселенсько-розселенських процесів у регіоні свідчать про те, що він має тривалу специфічну історію формування заселенсько-розселенської мережі, завдячуючи не тільки міграційним процесам, а й примусовому заселенню краю. Визначено, що сільськогосподарське освоєння території, завдяки сприятливим агрокліматичним умовам Харківської області довгий час відіграло провідну роль у освоєнні регіону. Промислове освоєння території переважно пов'язане з процесами індустріалізації. Харківська область вирізняється високим рівнем розвитку соціальної інфраструктури та освіти. На сучасному етапі еволюції особливості розселення населення значною мірою визначають рівень економічного розвитку районів області, тому нагальним завдання регіональної політики сьогодні є подолання цієї диспропорції.

Ефективна регіональна політика, спрямована на розвиток малих міст та депресивних територій сприятиме комплексному розвитку, як системи розселення Харківщини, так і господарства регіону в цілому.

References:

1. Bagalij D. I. *Istoriâ Slobids'koï Ukraïni* [The history of Sloboda Ukraine]. Kharkiv, 1993, 256 p. (In Ukrainian)
2. Brovčenko I. Ū. *Zaselennâ ta gospodars'ke osvoënnâ pîvdenno-shîdnih stepîv Ukraïni v drugîj polovînî XVII – protâgom XVIII st.* [The settlement and economic development of the south-eastern steppes of Ukraine in the second half of the XVII century and during the XVIII century]. PhD Thesis. Kharkiv, 2004, 25 p. (In Ukrainian)
3. Džaman V. O. Do problemi ocînûvannâ vplivu prirodno-resursnih možlivostej teritorîi na regional'ni osoblivosti rozselennâ [The problem of assessing the impact of territorial natural resource opportunities territory on the regional settlement features]. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 2001, Vol. 51, pp. 46–52. (In Ukrainian)
4. Golikov A. P., Sidorenko A. L. *Har'kovskaâ oblast': Priroda, naselenie, hozâjstvo* [Kharkiv region: nature, population, economy]. Kharkiv, 2011, 288 p. (In Russian)
5. Gudzelâk I. I. *Geografiâ naseleonnâ: Navčal'nij posibnik* [Geography of Population: Textbook], L'viv, 2008, 232 p. (In Ukrainian)
6. Kaufman A. A. *Pereselenie i kolonizaciâ* [The resettlement and colonization]. Saint Petersburg, 1905, 81 p. (In Russian)
7. Krul' V. P. *Retrospektivna geografiâ poselen' Zahîdnoï Ukraïni* [Retrospective geography of settlements in Western Ukraine]. Chernivtsi, 2004, 382 p. (In Ukrainian)
8. Nêmec' L. M. *Geografiâ naseleonnâ: ukraïns'ko-rosijs'ko-anglijs'kij slovník terminîv ta ponât'* [Geography of Population: Ukrainian-Russian-English dictionary of terms and concepts]. Kharkiv, 2011, 144 p.
9. Nêmec' L. M., Virčenko P. A., Kravčenko K. O. *Suspil'no-geografični aspekti gospodars'kogo osvoënnâ teritorîi (na prikladî staropromislovogo regionu)* [Territory settlement from the standpoint of human geography (the case of an old industrial region)]. *Časopis social'no-ekonomičnoï geografii: mižregional'nij zbîrnik naukovih prac'* [Journal of Social and Economic Geography], 2014, Vol. 17 (2), pp. 66–71. (In Ukrainian)
10. Nêmec' L. M., Segida K. Ū., Nêmec' K. A. *Demografičnij rozvitok Harkivs'kogo regionu* [Demographic development in Kharkiv region]. Kharkiv, 2012, 200 p. (In Ukrainian)

11. Nêmec' L. M., Segida K. Ŭ., Nêmec' K. A. Retrospektivnij analiz zaselennâ Harkivs'kogo regionu [Settlement in Kharkiv Region: retrospective analysis]. *Časopis social'no-ekonomičnoï geografii* [Journal of Social and Economic Geography], 2008, Vol. 5(2), pp. 171–177. (In Ukrainian).
 12. Pirko V. O. *Zaselennâ i gospodars'ke osvoënnâ Stepovoï Ukraïni v XVI-XVIII st.* [The settlement and economic development of Steppe Ukraine in XVI-XVIII centuries]. Donetsk, 2004, 224 p. (In Ukrainian).
 13. Segida K. Ŭ. Rozselennâ naselennâ Harkivs'koï oblasti: teritorial'nij aspekt [Settling in Kharkiv region: territorial aspect]. *Visnik Harkivs'kogo naciònal'nogo unìversitetu imeni V. N. Karazina. Ser : Geologìâ – Geografìâ – Ekologìâ* [Journal of Kharkiv National University. Series: Geology - Geography - Ecology], 2013, Vol. 38, pp. 165–169. (In Ukrainian).
 14. Segida K.Ŭ. Metodichni osnovi analizu rozselennâ naselennâ region [Methodological basis of analysis of population settlement region]. *Problemi bezperervnoï geografìčnoï osviti i kartografii* [Problems of continuous education and geographical mapping], 2013, Vol. 18, pp. 150–155. (In Ukrainian).
 15. The official website of the State Statistics Service in Kharkiv Region. Access mode: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua>.
-

**KYIV-DNIEPER REGION: CHANGES IN AGRICULTURAL SPECIALIZATION
IN TERMS OF LAND RESOURCES ENVIRONMENTAL SAFETY****Valentyna NAGIRNA***Institute of geography, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
vnagirnyy40@mail.ua*

Abstract: Agricultural specialization of Kyiv-Dnieper region survives large changes, specifically reorientation on the production of highly profitable cultures, exhausting the soil. Sowing of grain (corn, wheat), technical crops (sunflower, rape, soy) increase substantially. Meanwhile, there is a shrink of traditional agricultural branches that carried out an ecological stabilising role, namely forage cultures, leguminous, flax. This was caused by the economic management system, growth of agricultural holdings, and foreign market condition. The decline of stock-raising indirectly increases soil exhaustion; the production of organic fertilizers diminishes, although powerful stock-raising commercial complexes are the pollutants of waters and soils. As a result, the threat of land degradation grows and fertility of soils goes down, especially in Polesian part of the country. Around the capital, the level of the anthropogenic loading on the land resources intensively rises and leads to reinforcement of negative ecological processes. Decision of issues such as rational specialization and ecologically safe husbandry needs combination of economic, ecological and nature protection measures that should maximally take into account local natural and economic features of certain region.

Key words: Kyiv-Dnieper region, specialization of agriculture, land resources, environmental safety.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.46-54>

UDC: 631.95 (477.41)

**КИЇВСЬКЕ ПРИДНІПРОВ'Я: ЗМІНИ У СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
З ПОЗИЦІЙ ЕКОБЕЗПЕКИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ****Валентина НАГІРНА***Інститут географії НАН України, м. Київ
vnagirnyy40@mail.ua*

Анотація: У спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я відбуваються великі зміни – переорієнтація галузей на виробництво високоприбуткових, однак ґрунтовиснажуючих культур. Істотно збільшуються посіви зернових (пшениці, кукурудзи), технічних культур (соняшнику, ріпаку, сої). Значно скорочуються традиційні галузі сільського господарства, що виконували екологічно стабілізуючу роль – вирощування кормових культур, зернобобових, льону. До цього спричинили економічна система господарювання, розвиток агрохолдингів, кон'юнктура зовнішніх ринків. Триває занепад тваринництва, що посилює ґрунтовиснажуючий напрям землеробства, зменшується виробництво органічних добрив, хоча потужні тваринницькі комплекси промислового типу є забруднювачами вод і ґрунтів. В результаті зростає загроза деградації земельних ресурсів, знижується родючість ґрунтів, особливо у поліських районах. Навколо столиці інтенсивно підвищується рівень антропогенного навантаження на земельні ресурси, поглиблюються негативні екологічні процеси. Вирішення проблеми раціональної спеціалізації і екологічно безпечного землегосподарювання потребує поєднання економічних, екологічних та природоохоронних заходів з максимальним урахуванням місцевих природно-господарських особливостей регіону.

Ключові слова: Київське Придніпров'я, спеціалізація сільського господарства, земельні ресурси, екологічна безпека.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.46-54>

УДК: 631.95 (477.41)

Постановка проблеми. Дослідження спеціалізації сільського господарства у контексті екобезпеки земельних ресурсів є надзвичайно важливими й актуальними. Надмірна сільськогосподарська освоєність земель, високий ступінь їх розораності, поширення ґрунтовиснажуючого напрямку землеробства спричиняють до деградації земель, зниження родючості ґрунтів, зменшення продуктивності сільськогосподарських угідь. Економічна

ефективність аграрної галузі дедалі більше залежить від раціональної спеціалізації сільського господарства, характеру і напрямів використання земельних ресурсів, їх екостану.

Проблема раціонального землегосподарювання і екобезпеки сільського господарства суголосна з концепцією «зеленої економіки», що була прийнята на Світовій конференції ООН у Ріо-де-Жанейро (2012 р.). Головну увагу на ній було звернено на сталий розвиток сільського господарства, продовольчого забезпечення людства у зв'язку з деградацією ґрунтового покриву, еколого-економіч-

ну ефективність виробництва, його максимальне зближення з природними біохімічними процесами [8].

Особливо важливими є дослідження спеціалізації сільського господарства та її впливу на екобезпеку земельних ресурсів в регіональному вимірі. Вивчення регіональних особливостей землегосподарювання у нерозривному зв'язку з місцевими природно-географічними умовами, традиційним використанням землі і сучасною спеціалізацією сільського господарства дає змогу визначити їх вплив на екобезпеку земельних ресурсів, продуктивність сільськогосподарських угідь, виявити негативні процеси, що загрожують довкіллю, обґрунтувати напрями ефективного використання землі.

Одним з таких регіонів є Київське Придніпров'я, виділене в результаті проведеного у свій час природно-господарського районування території України¹. За матеріалами досліджень у Відділенні географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН УРСР (нині Інститут географії НАН України) було опубліковане видання «Киевское Приднепровье» [4] як складова частина серії «Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР».

Нині Київське Придніпров'я, що охоплює Житомирську, Київську, Чернігівську і Черкаську області, зберігає свою важливу роль як територіально цілісна частина господарства України, що сформувалася завдяки сприятливому економіко-географічному положенню у сфері впливу столичного міста, використанню різноманітних природних (земельних, водних) ресурсів і особливостям природокористування, а також враховуючи екологічний чинник, зокрема наслідки Чорнобильської катастрофи. Сукупність цих факторів, а також сучасні процеси, що відбуваються в економічній системі господарювання, у тому числі в аграрній ланці, вплив глобалізації, посилення антропогенного навантаження на навколишнє середовище істотно позначилися на режимі землегосподарювання, функціональній визначеності землі як територіального і сільськогосподарського ресурсу [8]. Відстеження змін, що відбуваються у спеціалізації сільського господарства, формах землегосподарювання, виявлення їх наслідків з позицій екобезпеки земельних ресурсів, обґрунтування напрямів їх ефективного використання є головною метою даного дослідження.

Київське Придніпров'я розміщене у басейні р. Дніпра на стикові двох природно-географічних зон – мішаних лісів і лісостепу. Ця особливість значною мірою впливає на характер і напрями використання землі, структуру і спеціалізацію сільськогосподарської діяльності. Серед найважливіших соціально-економічних чинників, що визначають роль Київського Придніпров'я як потужного аграрно-промислового району, є наявність столиці – м. Київ. Це надає йому великі

переваги над іншими регіонами. Вони пов'язані передусім з великою концентрацією міського населення, наявністю масового споживача сільськогосподарської продукції, можливістю використання інвестицій та інноваційних проектів, що найбільше сконцентровані у м. Київ. Зосереджений тут потужний промисловий потенціал, розвинені комунікації, розгалужена мережа шляхів сполучення значною мірою забезпечують виробничі й невиробничі потреби сільського господарства і переробної промисловості. Столичне місто загалом є важливим стимулюючим чинником розвитку сільськогосподарської діяльності не тільки Київської, а й навколишніх областей цього регіону – Житомирської, Черкаської, Чернігівської.

Київське Придніпров'я має доволі сприятливі природні умови для розвитку сільського господарства, особливо у лісостепових районах. Наявність великих масивів чорноземних, сірих лісових і дерново-підзолистих ґрунтів, достатня водо-забезпеченість території, в основному сприятливий погодний режим забезпечують ведення сільського господарства на досить високому рівні. В цьому регіоні вироблялося 20,6 % сільськогосподарської продукції України (2012 р.). Продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах регіону (на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві, грн.) перевищує відповідний показник в Україні в 1,2 разу [16], хоча спостерігаються значні відмінності у віддачі земельних ресурсів через урожайність у лісостепових і поліських районах.

Великий вплив на сільське господарство справляють цінова політика держави, кон'юнктура ринку і відповідно зміна попиту на окремі види сільськогосподарської продукції, її експорт. Окрім традиційного індивідуального сектору господарювання (особисті селянські і фермерські господарства) нині в регіоні набули великого розвитку високотоварні сільськогосподарські підприємства, так звані агрохолдинги. Це бізнесові структури, основна мета яких отримання високоефективної експортоорієнтованої продукції і збільшення прибутків, що негативно позначається на використанні земельних ресурсів [16].

Зміни в організаційно-господарській структурі сільського господарства, цінові деформації у сферах виробництва сировини та її промислового перероблення, надання пріоритетності в отриманні прибутків над екологічно безпечним землегосподарюванням значно вплинули на структуру і спеціалізацію сільського господарства Київського Придніпров'я. Зміни у спеціалізації галузі і напрямках землегосподарювання значною мірою характеризують дані динаміки посівних площ (таблиця 1). Як видно з цієї таблиці, впродовж 2000-2013 рр. значно збільшилися посіви зернових культур, особливо кукурудзи, технічних культур, зокрема соняшнику, ріпаку й сої. Це свідчить про орієнтацію сільського господарства цього регіону на виробництво економічно вигідних культур, що

¹ Схему природно-господарського районування розроблено чл.-кор. НАН України О. М. Мариничем (1982 р.).

дають великі прибутки і потребують відносно менших трудових затрат. Всі вони є ґрунтовиснажуючими, вирощуються переважно без дотримання вимог раціонального землегосподарювання.

Традиційні сільськогосподарські культури, що здавна вирощувалися в даних ґрунтово-кліматичних умовах, такі як пшениця, цукрові буряки (у лісостеповій зоні), жито, льон-довгунець (на Поліссі), зернобобові, гречка, багаторічні й однорічні трави, що виконували екологічно стабілізуючу роль у землегосподарюванні, втратили свої позиції.

Основними галузями спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я є нині зернове господарство, виробництво технічних культур, картоплі й овочів відкритого ґрунту, виробництво кормових культур. У тваринництві виділяються молочно-м'ясне скотарство, свинарство і птахівництво.

Зернове господарство є традиційною галуззю сільського господарства регіону. Воно розвивається завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам, особливо у лісостепових районах. Великий вплив має зростання попиту на зерно і продукцію борошномельно-круп'яної промисловості завдяки наявності столиці і формуванню потужної столичної агломерації, зосередженню масового споживача цієї продукції. Важливу роль відіграють також кон'юнктура внутрішнього і зовнішніх ринків зерна, зростання ролі Київського Придніпров'я, особливо столичного регіону у формуванні аналогічних товарних ринків в інших областях України, а також в експорті зерна.

Виробництво зерна в регіоні з 2000 по 2013 рік збільшилося у 2,5 разу. Особливо велике зростання спостерігалось у Чернігівській (у 3,5 рази) та Київській областях. Питома вага посівів зернових у загальній посівній площі збільшилася з 47 % у 2000 р. до 54,9 % у 2013 році, що є неприпустимим з екологічних позицій, особливо у поліських районах. Великі зміни відбулися у структурі зернових. Якщо раніше переважали пшениця, ячмінь і жито, то впродовж 2000 – 2013 рр. суттєво збільшилися посіви кукурудзи (з 147,1 тис. га до 1184,4 тис. га або у 8 разів). Частка посівів цієї культури у 2013 році становила 27,4% загальної посівної площі (див. табл. 1). Враховуючи те, що кукурудза є надто вибагливою до ґрунтів культурою і дає високі врожаї на чорноземах, це створює великі екологічні проблеми. Значна частина ґрунтів, особливо Полісся, має низьку родючість, тому насичення посівів кукурудзою призводить до великих втрат гумусу з урожаєм, деградації земель, порушення екостійкості ландшафтів.

В регіоні зменшилися посіви вівса, ячменю, а також зернобобових, хоча вони є значно прийнятнішими для земель Київського Придніпров'я і в екологічному, і в економічному плані. Ці культури добре пристосовані до місцевих ґрунтово-кліматичних умов, витримують кислі ґрунти, можуть рости на піщаних і торфоболотних ґрунтах Полісся [9]. Серед важливих круп'яних культур, які колись займали великі площі, є гречка та просо.

Посіви гречки впродовж 2000 – 2013 рр. скоротилися від 147,6 до 35,7 тис. га або більше, ніж у 4 рази, хоча ця культура добре пристосована до ґрунтово-кліматичних умов Полісся, витримує кислі ґрунти, дає високі врожаї на піщаних, торфо-болотних ґрунтах і є цінним медоносом. Нині найбільші площі засівають гречкою у Чернігівській та Київській областях.

Характерною рисою землегосподарювання у Київському Придніпров'ї є істотне збільшення **виробництва технічних культур**, значне підвищення їх частки у структурі посівів (з 7,5 % до 24,4 %) (див. табл. 1). Їх стрімке зростання відбулося у всіх областях регіону, а особливо у Житомирській і Чернігівській областях. Серед технічних культур нині переважають соняшник, соя і ріпак. Це найбільш ґрунтовиснажуючі культури, які займають 896,5 тис. га посівної площі або майже 20 % посівів.

Особливу небезпеку для земельних ресурсів становить стрімке зростання **виробництва соняшнику**, посівні площі якого зросли в 3,9 рази [15]. По суті, в регіоні сформувалася нова галузь спеціалізації сільського господарства. Збільшення виробництва соняшнику зумовлено можливістю отримувати великі прибутки від експорту цієї продукції, а також її реалізації за високими цінами на внутрішньому ринку. Попри велику економічну вигоду вирощування соняшнику в цьому регіоні, особливо на Поліссі, є екологічно небезпечним для земельних ресурсів. Це надто ґрунтовиснажуюча культура. Її біологічні властивості не відповідають природно-кліматичним і ґрунтовим умовам цього краю. Збільшення посівів соняшнику призводить до втрат гумусу, руйнування структури і зменшення агрегованості ґрунтів, посилення еродованості земель, деградації ґрунтового покриву [9,10]. Згубний вплив посівів соняшнику на земельні ресурси не компенсується матеріальною вигодою від реалізації цієї продукції, незначними витратами на підвищення родючості ґрунтів.

Виробництво цукрових буряків – колись одна з основних галузей спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я – нині стало занепадати. Впродовж 2000–2013 рр. посівні площі під цією культурою скоротилися в 3,6 разу і це спостерігається в усіх областях регіону. Слід зазначити, що за рахунок підвищення врожайності, яка є вищою в цьому регіоні, ніж в Україні загалом, а також деякого збільшення попиту виробництво цукрових буряків, починаючи з 2011 року, почало збільшуватися [14]. Однак позиції цієї галузі значно втрачені, порівнюючи, наприклад, з 1995 роком.

Скорочення буряківництва у сільському господарстві Київського Придніпров'я є проявом загальної тенденції розвитку цукрової промисловості в Україні. Це зумовлено передусім економічними причинами: закриттям або за консервуванням цукрових заводів у зв'язку зі збитковістю виробництва цукру, погіршенням кон'юнктури світових ринків; високою енергозатратністю виробництва тощо. Знижується мотивація до виробництва цукрових буряків через низькі ціни на цукро-

Таблиця 1.

Динаміка посівних площ основних сільськогосподарських культур в Київському Придніпров'ї (Житомирська, Київська, Черкаська, Чернігівська області) за 2000–2013 рр.²

Сільськогосподарські культури	2000 рік		2010 рік		2012 рік		2013 рік		2013 р. у % до 2000 р.
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	
Усі посівні площі	4551,8	100,0	4048,3	100,0	4298,0	100,0	4321,4	100,0	94,9
Зернові культури	2140,5	47,0	2294,2	56,7	2400,8	55,9	2373,8	54,9	110,9
пшениця	850,7	18,7	794,9	19,6	686,0	16,0	650,3	15,0	76,4
жито	254,9	5,6	120,6	3,0	138,2	3,2	128,9	3,0	50,6
ячмінь	415,3	9,1	412,4	10,2	290,3	6,8	234,1	5,4	56,4
овес	157,6	3,5	113,4	2,8	89,9	2,1	62,8	1,5	39,8
кукурудза	147,1	3,2	692,5	17,1	1062,5	24,7	1184,4	27,4	805,2
просо	61,0	1,3	11,6	0,3	15,5	0,4	5,2	0,1	8,5
гречка	147,6	3,2	44,4	1,1	67,0	1,6	35,7	0,8	24,2
зернобобові	103,4	2,3	102,9	2,5	47,8	1,1	32,1	0,7	31,0
Технічні культури	339,4	7,5	771,0	19,0	973,5	22,7	1056,0	24,4	311,1
цукрові буряки (фабричні)	159,5	3,5	105,0	2,6	85,7	2,0	43,8	1,0	27,5
соняшник	114,7	2,5	271,3	6,7	373,0	8,7	446,7	10,3	389,5
ріпак	28,0	0,6	103,9	2,6	135,3	3,1	177,2	4,1	632,9
соя	7,4	0,2	236,8	5,8	322,0	7,5	370,3	8,6	5004,1
льон-довгунець	14,2	0,3	0,3	–	1,7	0,04	1,1	0,02	7,7
Картопля і овоче-баштанні культури	446,7	9,8	372,0	9,2	375,4	8,7	363,9	8,4	81,5
картопля	367,2	8,1	297,6	7,4	300,6	7,0	289,7	5,7	78,9
овочі відкритого ґрунту	77,5	1,7	64,0	1,6	67,6	1,6	67,4	1,6	87,0
Кормові культури	1625,2	35,7	611,1	15,1	548,3	12,8	495,7	11,5	30,5
кормові коренеплоди	51,6	1,1	36,0	0,9	46,8	1,1			90,7*
кукурудза на силос	342,3	7,5	109,4	2,7	99,1	2,3			29,0*
однорічні трави	429,8	9,4	148,9	3,7	120,8	2,8			28,1*
багаторічні трави	665,0	14,6	300,0	7,4	278,7	6,5			41,9
Площа чистих парів	53,0	1,2	29,4	0,7	12,1	0,3			22,8*

² Розраховано за [14], [15] та іншими матеріалами Держслужби статистики України

* - 2012 рік у відсотках до 2000 року

бурякову сировину. Слід зазначити, що в регіоні працюють тільки 8 цукрових заводів (з 33-х).

З екологічних позицій цукрові буряки є культурою, що дуже виснажує ґрунти. Щоб досягти відновлення їх родючості, зокрема підзолистих ґрунтів і чорноземів, після посівів цукрових буряків потрібно не менше трьох років, а в посушливі періоди – чотири роки. І це при умові, що ці посіви виконувалися в системі науково обґрунтованих сівозмін і не перевищували максимальні навантаження на природне середовище [11]. За необхідності збільшення виробництва цукрових буряків мають бути розроблені механізми

економічного стимулювання цієї галузі залежно від родючості ґрунтів і з урахуванням ступеню їх виснаження. Отримана компенсація повинна бути спрямована на підвищення прибутковості господарств різних районів, що знаходяться в неоднакових за родючістю ґрунтів умовах [13].

Льонарство – колись важлива галузь спеціалізації сільського господарства регіону – нині занепало. Льон традиційно вирощували лише в поліських областях – Житомирській і Чернігівській. У структурі посівів на льон припадало 6–8% загальної посівної площі. Льонарство забезпечувало до 70% грошових доходів сільськогосподарських

підприємств від рослинництва. Рентабельність галузі сягала 80 – 120 % [5].

У 1990 році в Україні було вироблено 108,1 тис. т льоноволокна, з них майже половина (52 тис. т) припадала на Київське Придніпров'я. Посівна площа льону становила тут 80 тис. га або 47,2% посівів цієї культури в Україні. Урожайність льону в Київському Придніпров'ї становила 6,2 ц з 1 га площі [14]. Житомирська і Чернігівська області належали до спеціалізованої зони з виробництва льону-довгунцю. Окрім сприятливих ґрунтово-кліматичних умов, традиційних навиків населення та виробничого досвіду вирощування льону, цьому сприяла державна підтримка галузі [5]. Завдяки сприятливим природним умовам і економічним чинникам виробництво льону-довгунцю було невід'ємною частиною природно-господарського комплексу регіону. При високій врожайності льон-довгунець економічно вигідна культура, водночас її вирощування є доцільним з екологічних позицій: льон спричиняє виведення радіонуклідів і важких металів з ґрунту, у сівозміні потребує таких попередників, як картопля і особливо багаторічні трави, що сприяє відновленню родючості ґрунтів [9].

Занепад льонарства у Київському Придніпров'ї почався після 1995 року, тоді відбувся значний спад у галузі, посівні площі скоротилися в півтора рази. Остаточний занепад льонарства відбувся впродовж 2000–2013 рр. і триває дотепер. Частка льону в посівній площі становить нині 0,02%. Незначні площі під льоном засіяні у Житомирській (0,6 тис. га) і Чернігівській (0,5 тис. га) областях (2013 рік). Виробництво льоноволокна є мізерним – 1,1 тис. т в рік [11].

Сучасна стратегія розвитку АПК, економічна система землегосподарювання не спрямовані на відновлення цієї важливої аграрної галузі, особливо у поліських районах, підвищення її ефективності і конкурентоспроможності з урахуванням як внутрішніх можливостей, так і світової кон'юнктури [6]. Слід зазначити, що з занепадом льонарства кардинально змінилася структура посівів технічних культур у бік збільшення площ під ґрутовиснажувачими культурами, такими як соняшник, ріпак, соя.

Соя є важливою культурою, що раніше вирощувалася в регіоні у дуже незначних обсягах, а нині її посіви становлять 370,3 тис. га. Впродовж 2000 – 2013 рр. обсяги її виробництва збільшилися у 50 разів, а частка у структурі посівів становить 8,6 %. Це друге місце серед технічних культур після соняшнику (10,3 %) (див. табл. 1). Найбільші площі під соєю розміщені у Київській, Черкаській, Житомирській областях, значно менші – в Чернігівській [14]. Вирощування сої у Київському Придніпров'ї в товарних масштабах почало зростати з 2010 року і тепер досягає майже 667 тис. т або 27,8% від обсягів в Україні. Урожайність сої в регіоні дещо вища (18,8 ц з 1 га) ніж у середньому в Україні (17,9 ц з 1 га).

Стрімке зростання виробництва сої у Київському Придніпров'ї пов'язане не стільки з ґрунтово-

кліматичними умовами, скільки з надзвичайно сприятливою кон'юктурою світового ринку, великим попитом на цю культуру, її високою економічною ефективністю. Переважна частина сої експортується заради отримання високих прибутків. Попит на неї зростає також у зв'язку з розвитком приміського тваринництва і відповідно необхідністю збільшення кормової бази.

З екологічних позицій істотне збільшення виробництва сої, особливо в районах, де переважають сірі лісові, легкі супіщанисті ґрунти призводить до їх надмірного виснаження, зниження продуктивності земель. Разом з тим соя збагачує ґрунти азотом, є добрим попередником для пшениці, для виснажених ґрунтів – це важлива сидеральна культура [9].

Ріпак також займає значне місце серед технічних культур. Його посіви зросли з 28 тис. га у 2000 році до 177,2 тис. га у 2013 році або в 6,3 рази. Частка ріпаку у загальній посівній площі постійно зростає. За даними 2013 р. вона становила 4,1% [14]. Найбільші обсяги ріпаку одержують у лісостепових районах Київської області та Черкаській області, значно менше – у поліських районах (Житомирській і Чернігівській областях).

Ріпак – традиційна для України культура, одна з найдавніших олійних і водночас кормових культур. Розширення площ під ріпаком зумовлено зростаючим попитом на нього як на сировину для виробництва харчової і технічної олії, біопалива. Ця культура є рентабельною, характеризується високою віддачею коштів, укладених в її вирощування, та швидким їх поверненням.

З екологічних позицій ґрунтово-кліматичні умови Київського Придніпров'я є сприятливими для вирощування ріпаку. Однак це ґрутовиснажувача культура, тому надмірна концентрація її посівів, особливо на Поліссі, спричиняє до виснаження ґрунтового покриву, деградації земель. Хоча з іншого боку, вирощування ріпаку сприяє поліпшенню фітосанітарного стану ґрунтів, він є добрим попередником під зернові озимі культури, зокрема пшеницю. Це особливо важливо в умовах істотного зменшення посівів кормових культур [9].

Отже, в Київському Придніпров'ї доволі сталою є тенденція збільшення виробництва технічних культур, таких як соя, ріпак і соняшник, істотного підвищення їх частки у структурі посівів. Хоча природно-кліматичні умови цього регіону, зокрема ґрунтовий покрив, не завжди є сприятливими до значної, а іноді надмірної територіальної концентрації їх виробництва, особливо на Поліссі. Крім того, збільшення посівних площ під технічними культурами обмежують можливості для вирощування продовольчих (зернових, овочевих) і кормових культур.

Виробництво **картоплі** в Київському Придніпров'ї збільшилося з 2000 по 2013 рік на 12%, однак посівні площі під цією культурою скорочуються і становлять нині 78,9 % до 2000 року. Зменшується також з року в рік частка посівів цієї культури – з 8,1 % до 5,7 % (див. табл. 1). Обсяги

виробництва картоплі зростають завдяки збільшенню врожайності, особливо у поліських областях – Житомирській і Чернігівській (понад 200 ц). Однак вона поки-що не досягає рівня високорозвинених країн Європи. Загалом у Київському Придніпров'ї виробляється майже чверть картоплі, вирощеної в Україні (547,8 тис. т, 2012 р.) [14].

Картопля є традиційною для цього регіону культурою, що зумовлюється сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами, виробничим досвідом населення. Її вирощують переважно у приватних господарствах населення. Головною мотивацією до вирощування картоплі, окрім власних потреб, є масовий попит на цю продукцію міського населення столичного регіону. Спеціалізація на вирощуванні картоплі не втрачається, вона залишається одним з головних продуктів харчування.

Картопля – ґрунтовиснажуюча просапна культура, що потребує великих доз добрив. Надмірна концентрація посівів картоплі без дотримання сівозмін призводить до деградації земель, зниження їх родючості, зменшення продуктивності ріллі. За умов переважання виробництва картоплі у господарствах населення агротехнічні вимоги до її вирощування часто порушуються, що спричиняє до виснаження ґрунтового покриву, його забруднення хімічними засобами проти шкідників.

Виробництво *овочів відкритого ґрунту* у Київському Придніпров'ї повільно зростає за рахунок підвищення врожайності, хоча посівні площі поступово зменшуються з деякими коливаннями в окремі роки. Частка овочів у структурі посівної площі становить 1,6–1,7%. Виробництво овочевої продукції значно збільшилося лише в Київській області, в інших областях ця галузь розвивається повільніше. Овочі вирощують переважно у господарствах населення, де переважає ручна праця. Можливості розширення овочівництва обмежуються через зниження ефективності виробництва, зменшення попиту столичного регіону на продукцію місцевого виробництва. Він значною мірою задовольняється завдяки масовому завезенню овочів з інших областей України, особливо південних, а також імпорту.

Овочеві рослини найбільше вибагливі до родючості ґрунтів. Вони потребують органічних і мінеральних добрив у значно більших обсягах, ніж інші рослини. Однак у переважній більшості господарств їх вносять виходячи з наявних можливостей, а хімічні засоби захисту рослин використовують неконтрольовано. Багаторічне вирощування одних і тих самих овочевих культур і картоплі на присадибних ділянках без дотримання сівозмін, агротехнічних вимог негативно впливають на екостан ґрунтів, їх родючість. Щорічне застосування отрутохімікатів може зумовлювати накопичення небезпечних речовин у верхньому шарі ґрунту, викликати його хімічне забруднення.

У Київському Придніпров'ї істотно зменшилося виробництво *кормових культур* – основи розвитку тваринництва і одного з головних напрямів раціонального землегосподарювання. Посівні

площі під кормовими культурами впродовж 2000–2013 рр. скоротилися майже втричі (див. табл. 1). Особливо велике скорочення відбулося у Київській, Черкаській областях, дещо менше у поліських – Чернігівській та Житомирській. Найбільше скоротилися посіви основних ґрунтозахисних культур – однорічних і багаторічних трав, а також кукурудзи на силос. Головними причинами істотного зменшення виробництва кормів на орних землях є: занепад тваринництва, особливо молочно-м'ясного скотарства; суттєве підвищення ролі промислового кормовиробництва у кормовій базі тваринництва, включаючи господарства населення; збільшення частки великих тваринницьких комплексів промислового типу, в яких використовують для годівлі тварин переважно комбікорми, де зернова складова становить 80 %.

Особлива роль у Київському Придніпров'ї щодо кормовиробництва і тваринництва належить Київській області. Завдяки великому попиту столичного міста на молочну і м'ясну продукцію тут збудовано потужні тваринницькі комплекси з відгодівлі свиней, вирощування птиці, виробництва молока (Згурівський, Білоцерківський, Переяслав-Хмельницький райони), що базуються на використанні комбікормів. У зв'язку з цим в області спостерігається найбільше в регіоні скорочення посівів кормових культур на орних землях – у 3,8 разу, у тому числі однорічних трав у 4,3 разу, багаторічних трав – у 3,7 разу. Це неприпустимо з екологічних позицій за умов зростання ґрунтовиснажуючого напряму землегосподарювання, підвищення антропогенного тиску на земельні ресурси у столичній області.

Таким чином, орієнтація сільського господарства Київського Придніпров'я на виробництво високоприбуткових культур, водночас істотне зниження посівів ґрунтозахисних кормових культур, зростання ролі агрохолдингів у цьому процесі ведуть до підвищення екологічних ризиків у землегосподарюванні, деградації земельних ресурсів, зменшення продуктивності ріллі.

Важливою галуззю сільськогосподарської діяльності регіону, що істотно впливає на екостан земельних ресурсів, є *тваринництво*. На його розвиток впливають нині два протилежних чинники. З одного боку, спрямування сільського господарства на виробництво високоприбуткових ґрунтовиснажуючих культур, істотне скорочення польового кормовиробництва спричиняють до зниження ролі тваринництва, його занепаду, ліквідації багатьох тваринницьких ферм як неприємливих підрозділів господарств. Це особливо стосується віддалених від м. Київ районів Житомирської, Чернігівської областей.

З іншого боку, завдяки масовому попиту на продукцію тваринництва міського населення столичного регіону та інших великих міст виникають економічні можливості зростання виробництва продукції тваринництва, формування тваринницьких комплексів промислового типу. Вони входять у сферу пріоритетів потужних аграр-

них компаній України – агрохолдингів (Українські аграрні інвестиції, Миронівський хлібопродукт, Астарта, Нива Переяславщини, Агрокомбінат «Калита», «Індустріальна молочна компанія» Росан Агро, Агрофірма імені Довженка, Старинська птахофабрика та інші). На основі залучення великих фінансових ресурсів, впровадження нових технологій вони досягають високої економічної ефективності виробництва. Однак агрохолдинги мало інвестують у розвиток сільської місцевості, не зацікавлені у раціональному землегосподарюванні з екологічних позицій, збереженні родючості ґрунтів.

Велику роль у виробництві продукції тваринництва в Київському Придніпров'ї відіграє індивідуальний сектор – фермерські господарства і господарства населення. У 2013 році тут було зосереджено майже 44% поголів'я великої рогатої худоби, 52,4% свиней і 53,4 % птиці. Однак спостерігаються значні внутрішньообласні відмінності. Поголів'я великої рогатої худоби переважає в індивідуальному секторі Житомирської області, в той час як у Київській області його кількість найменша, оскільки ця галузь потребує високопродуктивних лукопасовищних угідь. Загалом поголів'я великої рогатої худоби в індивідуальному секторі скорочується в усіх областях у зв'язку з постарінням сільського населення, зниженням мотивації до утримання худоби, зокрема корів, через неефективну економічну політику держави. У свинарстві та птахівництві індивідуальний сектор переважає у поліських областях – Житомирській і Чернігівській, що зумовлено необхідністю самозабезпечення населення продукцією тваринництва. Характерними для розвитку усіх галузей тваринництва в регіоні є посилення ролі великих товарних господарств у виробництві тваринницької продукції.

Виробництво основних видів продукції тваринництва у натуральному виразі впродовж зазначеного періоду характеризують такі дані: виробництво молока, яловичини і телятини зменшилося у всіх областях Київського Придніпров'я у 2,3 – 2,5 рази, свинини збільшилося в 1,3 рази (за винятком Чернігівської області), а продукції птахівництва, зокрема м'яса птиці (у забійній вазі), зросло майже в 11 разів, яєць – у 2,3 рази [15]. Зниження позицій молочно-м'ясного скотарства пов'язане зі скороченням виробництва кормів для великої рогатої худоби, зменшенням ролі лукопасовищних угідь, скороченням поголів'я худоби в індивідуальних господарствах, зниженням мотивації сільськогосподарських підприємств і бізнесових структур до виробництва молока і яловичини через низьку й повільну окупність інвестицій у цю галузь, відсутність підтримки з боку держави, зниження купівельної спроможності населення.

Розвиток свинарства як доволі динамічної галузі пов'язаний зі збільшенням попиту на свинину у столичному регіоні, істотним підвищенням виробництва свинини на промисловій основі у сільськогосподарських підприємствах, підпоряд-

кованих агрохолдингам («Агропромислова компанія», «Агрокомбінат «Калита», «Астарта»), високою окупністю кормів і прибутковістю виробництва. Стабільне збільшення виробництва продукції птахівництва, зокрема яєць і особливо м'яса птиці, пов'язане з впровадженням промислових методів вирощування птиці, зростанням виробництва в агрохолдингах, збільшенням попиту міського населення і швидким насиченням ринку цією продукцією.

Оцінюючи роль тваринництва як важливої складової раціонального землегосподарювання, слід зазначити, що ця галузь розвинена недостатньо. Одним з важливих показників, що характеризує раціональність землегосподарювання, рівень екологічної стабілізації землеробства, є співвідношення між рослинництвом і тваринництвом. У Київському Придніпров'ї цей показник дорівнює 63,8% до 36,2% (2012). Нині тенденція зниження частки тваринництва у валовій продукції сільського господарства триває. Це свідчить про нераціональне використання земельних ресурсів, посилення тенденції ґрунтовиснажуючого землеробства, його екологічну нестабільність, зниження продуктивності орних земель. Неприпустимим з екологічних позицій є велике скорочення посівів кормових культур, особливо однорічних і багаторічних трав.

Велика роль тваринництва у раціональному землегосподарюванні в тому, що ця галузь постачає органічні добрива, використання яких є одним з головних напрямів збереження та охорони земельних ресурсів регіону. Впродовж тривалого періоду (з 1990 по 2013 рр.) внесення органічних добрив під посіви сільськогосподарських культур у регіоні, як і в Україні загалом, скоротилося майже в 17 разів, особливо під картоплю, овочі, технічні культури. Лише за останні роки (2013–2014) спостерігається незначне збільшення внесення органічних добрив на 1 га посівної площі у Київській, Черкаській і Чернігівській областях. Однак частка удобреної площі залишається мізерною і складає в середньому в регіоні 3,3%, хоча й перевищує загальний показник по Україні (2,2%) [14].

Важливо звернути увагу й на інший екологічний аспект розвитку тваринництва, особливо функціонування великих тваринницьких комплексів, які часто спричиняють проблеми з забруднення вод, ґрунтового покриву, атмосферного повітря шкідливими речовинами і організмами. Експлуатація тваринницьких комплексів і ферм, застосування нових технологій і способів утримання тварин призводять до нагромадження величезних обсягів відходів і гнійних стічних вод з високим вмістом органічних і мінеральних речовин, газів, мікроорганізмів.

Вирішення завдань охорони навколишнього середовища і зокрема земельних ресурсів потребує розроблення і запровадження системи заходів щодо вдосконалення розміщення тваринницьких комплексів і підприємств з перероблення продукції тваринництва, застосування нових

методів їх експлуатації, що ведуть до зменшення і знешкодження відходів. Важливо визначити найдоцільніші способи їх утилізації та використання. В умовах Київського Придніпров'я, у тому числі поліських районів, де переважає ґрунтовиснажуюча система землегосподарювання, найбільш раціональним напрямом утилізації відходів тваринницьких комплексів є отримання органічних добрив. Їх внесення дає змогу стабілізувати вміст гумусу, поліпшувати структурованість ґрунтів, знижувати ерозійну діяльність і як наслідок значно підвищувати продуктивність земель і збільшувати урожайність сільськогосподарських культур.

Висновки. Зміни, що відбулися у структурі й спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я, формах господарювання значно вплинули на характер використання земельних ресурсів, їх екостан. Орієнтація сільського господарства на виробництво економічно вигідних культур (кукурудзи, соняшнику, ріпаку, сої), істотно підвищення їх територіальної концентрації без урахування особливостей ґрунтово-кліматичних умов регіону, порушення рівноваги між природними і виробничо-економічними процесами зумовлюють посилення ґрунтовиснажуючого напрямку землегосподарювання, негативно впливають на продуктивність сільськогосподарських угідь. Особливу небезпеку для земельних ресурсів становлять стрімке зростання виробництва кукурудзи, технічних культур, зокрема соняшнику. Водночас істотне скорочення посівів кормових культур (однорічних і багаторічних трав), що мають важливе ґрунтозахисне значення, відсутність сівозмін призводять до виснаження ґрунтів, великих втрат гумусу. У сільському господарстві регіону значно зменшилося виробництво традиційних культур, пристосованих до місцевих ґрунтово-кліматичних умов – жита, ячменю, вівса, гречки. Майже зникло льонарство.

Переважання рослинництва над тваринництвом, занепад останнього, особливо у поліських районах

посилюють ґрунтовиснажуючих напрям землегосподарювання, унеможливають отримання органічних добрив, внесення яких є одним з головних напрямів охорони земельних ресурсів і підвищення родючості ґрунтів регіону. Разом з тим функціонування потужних тваринницьких комплексів промислового типу, зокрема у Київській і Черкаській областях, призводить до нагромадження великих обсягів відходів, гнійних стоків з високим вмістом шкідливих речовин, що створює загрозу для земельних ресурсів, вод.

Зміна спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я у ґрунтовиснажуючому напрямі, екологічна неузгодженість між галузевою структурою рослинництва і тваринництва та ґрунтово-кліматичними умовами лісостепових і поліських районів, невідповідність розміщення сільськогосподарських культур біологічним умовам їх вирощування, недосконала система обробітку ґрунту зумовлюють деградацію земель, зменшення родючості ґрунтів, поширення ерозійних процесів, руйнування екосистем у сільському господарстві.

Упередження загроз деградації земель, підвищення ефективності землегосподарювання потребують реалізації комплексу економічних, агротехнічних і природоохоронних заходів. До них відносяться: удосконалення структури і спеціалізації сільського господарства у бік зменшення виробництва ґрунтовиснажуючих культур (кукурудзи, соняшнику, ріпаку, сої), особливо в Поліссі; збільшення в структурі посівів традиційних для даної місцевості культур, що виконують екологічно стабілізуючу роль у землегосподарюванні; запровадження сівозмін і вдосконалення технології обробітку ґрунту; дотримання оптимального співвідношення культур у сівозмінах у лісостепових і поліських районах; істотне підвищення ролі польового кормовиробництва і тваринництва у сільському господарстві; збільшення внесення органічних добрив; підвищення екологічної складової над економічними пріоритетами, екологічної культури у сільськогосподарській діяльності.

References:

1. *Visnik cukrovikiv Ukraini* [Ukrainian Sugar Industry Bulletin], N. 9 (100), September 2014. Access mode: <http://sugar-journal.com.ua> (In Ukrainian).
2. Kaletnik G.M. *Rozvitok rinku biopaliv v Ukraini* [Development of Ukrainian biofuels market]. Kyiv, 2008, 464 p. (In Ukrainian).
3. Kožuško L.F., Šerbakova A.S. *Vidrodžennâ l'onarstva v Ukraini – šlâh do stalogo rozvitku APK* [Revival of flax growing in Ukraine – the way to sustainable agricultural development]. *Ekonomični problemi stalogo rozvitku: materiali dopovidej Mižnarodnoï naukovo-praktičnoï konferencii* [Economic problems of sustainable development: Proceedings of International scientific conference], Sumy, April 3–5, 2012, T.1, pp. 75–77. Access mode: <http://www.essuir.sumdu.edu.ua> (In Ukrainian).
4. Marinič A.M., Palamarčuk M.M., Grineveckij V.T. et al. *Konstruktivno-geografičeskie osnovy racional'nogo prirodopol'zovanîâ v Ukrainskoj SSR: Kievskoe Pridneprov'e* [Constructive-geographical bases of rational nature management in the Ukrainian SSR: Kyiv Dnieper Region]. Kyiv, 1988, 176 p. (In Russian).
5. Kravčuk N.Î. *Značennâ ta perspektivi rozvitku galuzi l'onarstva* [Flax cultivation: importance and prospects of development]. Access mode: <http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik.138/27.pdf>. (In Ukrainian).
6. Kravčuk N.Î. *Sučasni tendencii l'onovirobnictva v Ukraini ta sviti* [Modern global and Ukrainian trends in flax industry]. *Zbirnik naukovih prac' Tavrijs'kogo deržavnogo agrotehnologičnogo universitetu* [Proceedings of Tavrida

State Agrotechnological University], 2013, Vol. 1(2), pp. 160–167. Access mode: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znptdau_2013_1_2_21.pdf (In Ukrainian).

7. Lipčuk V., Domins'ka O. Rozvitok l'onarstva v Ukraïni [Development of flax cultivation in Ukraine]. *Agrarna ekonomika* [Agricultural Economics], 2013, T. 6, N. 1–2. (In Ukrainian).

8. Nagirna V.P. Agropromislovij kompleks Kiïvsini: osoblivosti rozvitku ta pitannâ prirodo-koristuvannâ [Agrarian complex in Kyiv Region: peculiarities of development and environmental management]. *Kiïvs'kij geografičnij šoričnik* [Kyiv Geographical Yearbook], 2007, Vol. 7, pp. 158–174. (In Ukrainian).

9. Pistun M.D., Kolesnik G.O. *Geografiâ sil's'kogo gospodarstva SRSR* [Geography of agriculture in the USSR]. Kyiv, 1983, 303 p. (In Ukrainian).

10. Marinič A.M., Pašenko V.M., Šišenko P.G. Priroda Ukrainskoj SSR. *Landšafy i fiziko-geografičeskoe rajonirovanie* [Nature of Ukrainian SSR: landscapes and physiographic zoning]. Kyiv, 1985, 224 p. (In Russian).

11. Borševskij P.P., Prejger D.K., Ivanuh R.A. et al. *Regional'naâ specializaciâ sel'skohozâjstvennogo proizvodstva Ukrainskoj SSR* [Regional specialization of agricultural production in the Ukrainian SSR]. Kyiv, 1989, 200 p. (In Russian).

12. Regional'nij rozvitok Čerkas'koï oblasti za 2012 rik. Statističnij zbirnik [Regional development in Cherkasy Region in 2012. Statistical compilation]. Main Department of Statistics in Cherkasy Region, 2013, 308 p. Access mode: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>. (In Ukrainian).

13. The Decision of Zhytomyr Regional Council “On the adoption of the Integrated regional development programme for Zhytomyr Region in 2012–2015” dated December 15, 2011 No. 322. Access mode: http://zhitomir-region.gov.ua/doc/prog/progr2012_2015.pdf. (In Ukrainian).

14. Roslinnictvo Ukraïni. Statističnij zbirnik [Crop Production In Ukraine. Statistical compilation]. Ukrainian State Service of Statistics. Kyiv, 2013, 180 p. Access mode: <http://www.zerno.org.ua>. (In Ukrainian).

15. Sil's'ke gospodarstvo Ukraïni. Statističnij zbirnik [Agriculture of Ukraine. Statistical compilation]. Kyiv, 2013, 402 p. (In Ukrainian).

16. Borodina O.M., Prokopa I.V., Ŭrčišin V.V. et al. *Socio-ekonomičnij rozvitok sil's'kogo gospodarstva i sela: sučasnij vimîr* [Socio-economic development of agriculture and the village: modern measure]. Kyiv, NAS of Ukraine, 2012, 320 p. (In Ukrainian).

17. Statističnij šoričnik Žytomir's'koï oblasti za 2012 rik [Statistical Yearbook of Zhytomyr Region for 2012]. Main Department of Statistics in Zhytomyr Region, 2013, 470 p. Access mode: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua>. (In Ukrainian).

18. Statističnij šoričnik Kiïvs'koï oblasti za 2012 rik [Statistical Yearbook of Kyiv Region for 2012]. Main Department of Statistics in Zhytomyr Region, 2013, 471 p. Access mode: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua>. (In Ukrainian).

19. Statističnij šoričnik Černigîvšini za 2012 rik [Statistical Yearbook of Chernihiv Region for 2012]. Main Department of Statistics in Chernihiv Region, 2013, 462 p. Access mode: <http://www.zt.chernigivstat.gov.ua>. (In Ukrainian).

LEISURE INDUSTRY AND ITS VALUE FOR REGIONAL SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT**Nataliya GUSEVA***V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
gusewa-nv@yandex.ua*

Abstract: Free time and forms of its spending, rather than material things, increasingly become one of the central values of the modern person. Researchers use different terms to define free time: leisure, recreation, entertainment, etc. Leisure is an inherent component of a person vital activity, and leisure industry became one of the most profitable types of economic activity. Thus leisure industry should become the prior economic sector in our country and needs more detail research.

Leisure industry consists of the set of different business entities (leisure institutions) providing services aimed at fulfilling person's needs in free time from work. The institutions list of leisure industry is quite big. It causes the necessity of their classification. Therefore, by the level of involvement in leisure activities all leisure institutions are divided into 3 groups, providing leisure services as an additional, main or peripheral activity respectively. Among institutions providing leisure services as the main activity, functional sub-groups are sports, entertainment, cultural, educational, and spectator institutions. Other classification criteria are visitor's age, administrative-territorial status, accessibility, period of functioning, ownership, capacity, cost, service level, establishment time, visitor behavior, etc.

Leisure industry has significant influence on economic and social development of a country and its regions.

Key words: free time, leisure, leisure types, leisure industry, leisure industry structure, leisure institutions, classification of leisure institutions.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.55-62>

UDC: 911.3

ІНДУСТРІЯ ДОЗВІЛЛЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**Наталія ГУСЕВА***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна
gusewa-nv@yandex.ua*

Анотація: Однією з центральних цінностей сучасної людини дедалі більше стають не матеріальні речі, а вільний час, форми його проведення. Для позначення вільного часу дослідники використовують різні поняття – дозвілля, відпочинок, розваги, рекреація тощо. Дозвілля є невід'ємною складовою життєдіяльності людини, а індустрія дозвілля перетворилась у найбільш прибутковий вид економічної діяльності. З огляду на це, індустрія дозвілля в нашій країні має стати пріоритетною сферою економіки та потребує ретельного дослідження.

Індустрія дозвілля представляє собою сукупність різних суб'єктів господарської діяльності (закладів дозвілля), які надають послуги, спрямовані на задоволення потреб людини у вільний від роботи час. Перелік закладів, що можна віднести до індустрії дозвілля, досить значний. Це обумовлює необхідність їх класифікації. Так, за рівнем залученості до дозвілєвої діяльності всі заклади дозвілля поділяються на 3 групи – заклади, для яких дозвілля є додатковою, основною та побічною діяльністю. Серед закладів, для яких дозвілля є основною діяльністю, за функцією виділяють спортивні і спортивно-видовищні, розважальні, культурно-просвітницькі, видовищні заклади. Іншими класифікаційними критеріями закладів дозвілля є вік відвідувачів, адміністративно-територіальний статус, доступність, термін дії, форма власності, місткість, вартість, рівень сервісу, період виникнення, поведінка відвідувачів тощо.

Індустрія дозвілля має важливий вплив на економічний та соціальний розвиток країни та її регіонів.

Ключові слова: вільний час, дозвілля, види дозвілля, індустрія дозвілля, структура індустрії дозвілля, заклади дозвілля, класифікація закладів дозвілля.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.55-62>

УДК: 911.3

Вступ. У постіндустріальному суспільстві головними критеріями успіху й життєвого добробуту давно вже стали не володіння квартирою, дачею або машиною, а комфорт, ексклюзивність і якість життя, вимоги до яких стають дуже високими. Вільний час, важливою складовою якого

є дозвілля, став однією з центральних цінностей, а форми його проведення – усе більш витонченими. Більше того, дозвілля розглядається як невід'ємна складова життєдіяльності людини, необхідна для відновлення фізичних сил, отримання задоволення, накопичення творчих сил та інтелектуального прориву тощо, а індустрія дозвілля перетворилась у найбільш прибутковий вид економічної діяльності.

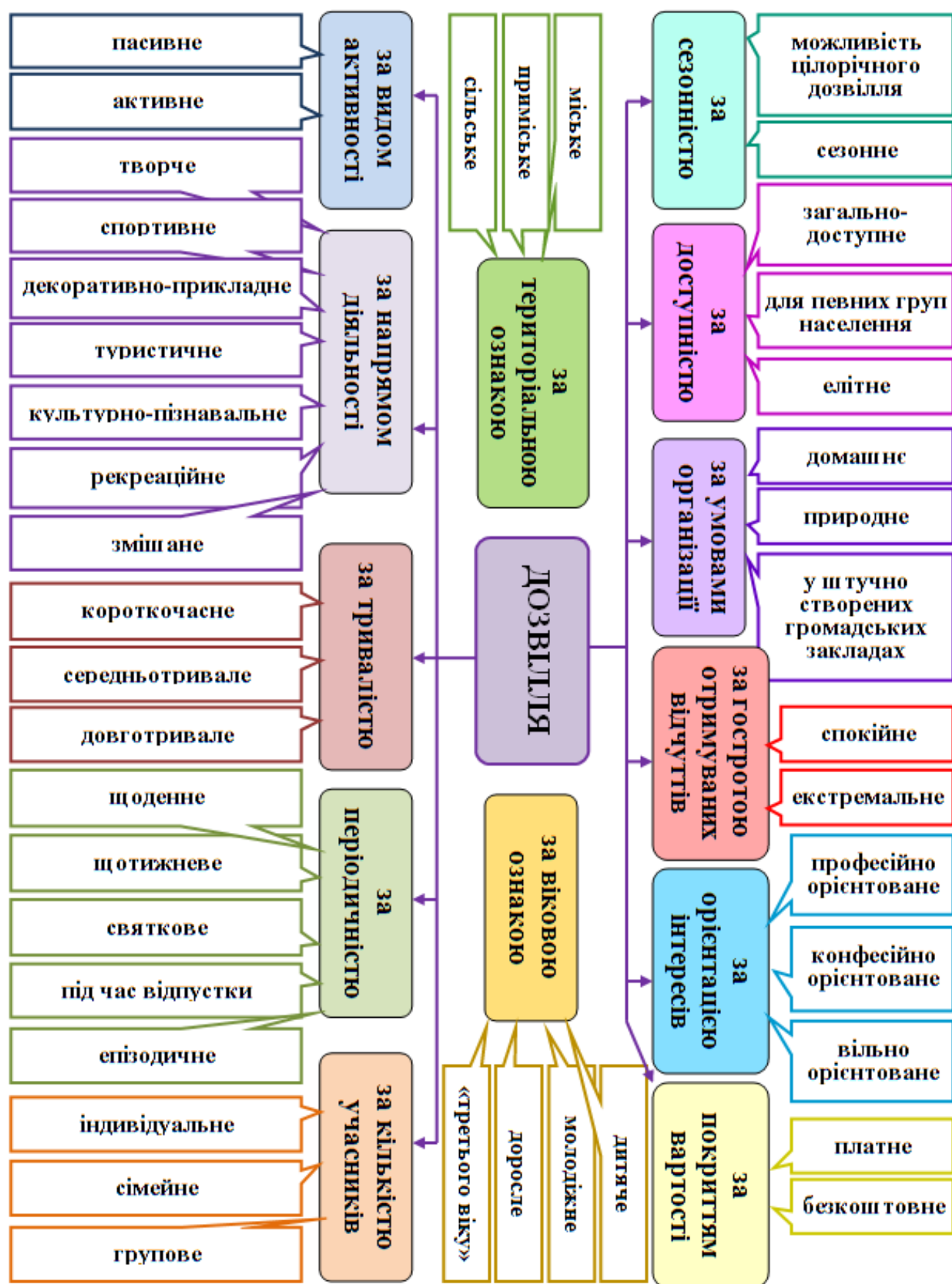

Рис. 1. Класифікація дозвілля (побудовано за [1, 3, 4]).

Зарубіжна статистика свідчить, що щорічний прибуток індустрії дозвілля в сучасному світі складає більше 200 млрд. дол. Щороку ця сума зростає на 10-15% залежно від демографічних змін, технологічних інновацій, глобалізації соціально-культурних процесів [5]. Проте, якщо в країнах Західної Європи та США індустрія дозвілля бурхливо розвивається ще з 50-х років ХХ ст., то на пострадянському просторі, в т. ч. в Україні, ця галузь лише починає формуватися. З огляду на це, індустрія дозвілля в нашій країні має стати пріоритетною сферою економіки та потребує ретельного дослідження з боку різних фахівців, у т. ч. й у географічному аспекті як на державному, так і на регіональному рівнях.

Теоретико-методологічні основи дослідження.

Науковими та прикладними питаннями дослідження індустрії дозвілля займаються фахівці різних наукових напрямів, зокрема соціологи, економісти, психологи, педагоги, культурологи тощо. Так, у працях зарубіжних учених Дж. Буллара, Д. Гоббса, Л. Джеймсона, Дж. Дюмазедьє, К. Едінгтона, Дж. Келлі та ін. розкривається сутність й природа рекреації й дозвілля, принципи формування рекреаційної та дозвіллевої індустрії, взаємозв'язок комерційних і некомерційних дозвіллевих послуг, що надаються в сфері дозвілля [5]. Серед вітчизняних учених-географів можна назвати роботи В. Ф. Кіфяка, О. О. Любіцевої, І. Г. Мельник, В. С. Пацюка, М. М. Покоłodної, І. В. Смалъ, Н. В. Фоменка та інших.

Мета дослідження – розглянути індустрію дозвілля як галузь економіки та розкрити її значення для соціально-економічного розвитку регіону. Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання**:

- розкрити зміст поняття «дозвілля»;
- розглянути індустрію дозвілля як галузь економіки;
- визначити структуру індустрії дозвілля;
- провести класифікацію закладів дозвілля за різними критеріями;
- розкрити значення індустрії дозвілля для соціально-економічного розвитку регіону.

Опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних. Соціальна практика свідчить, що бюджет часу людини складається з трьох органічно взаємопов'язаних, але якісно різних компонентів: робочого часу, необхідного поза-робочого та вільного часу. Вільний час – це масив часу, не пов'язаний з виконанням людиною професійної діяльності, задоволенням фізіологічних потреб та з діяльністю вимушеного характеру і який спрямований, з одного боку, на розширене відновлення сил, з іншого – на духовне й фізичне самовдосконалення. За оцінками фахівців, на вільний час (у такому його визначенні) припадає близько чверті суспільного часу. У вільний час людина може займатися громадською роботою, вихованням, самоосвітою, мистецтвом, спортом тощо [2].

Важливою частиною вільного часу є дозвілля. Проблематика дозвілля вивчається науковцями різних галузей і напрямів: соціологами, психологами, педагогами, демографами, економістами, архітекторами, культурологами тощо, що визначає різноманітність підходів до самого поняття «дозвілля» – психологічний, філософський, соціологічний, педагогічний, економічний, географічний тощо. Так, географи розглядають поняття «дозвілля» через призму просторової диференціації та територіальної взаємодії суб'єктів дозвілля.

Серед всієї різноманітності визначень поняття «дозвілля», найбільш вдалим є наступне: **дозвілля** – це час, вільний від роботи й рутинних домашніх обов'язків і придатний для відновлення сил, розслаблення, хобі, відпочинку, культурних та художніх занять, а також діяльність людини у вільний час, спрямована на відпочинок та розвиток особистості.

Сучасне дозвілля поділяється на багато типів в залежності від психологічних, освітніх, соціальних, рекреаційних, фізіологічних та естетичних компонентів. У зв'язку з цим дозвілля можна класифікувати за різними критеріями – кількістю учасників та їх віком, характером організації, сезонністю, територіальною ознакою, тривалістю, метою, доступністю, умовами організації, гостротою отримуваних емоцій, орієнтацією інтересів, періодичністю та покриттям вартості дозвілля (рис. 1).

У зв'язку з надзвичайним різноманіттям дозвілля та закладів, що займаються його організацією, значною прибутковістю сфери надання дозвіллевих послуг, їх масовим, індустріальним виробництвом та, відповідно, масовим споживанням, для позначення цієї сфери як галузі економіки все частіше використовують термін «індустрія дозвілля».

Індустрія дозвілля в різних країнах має свої назви: «індустрія дозвілля», «дозвіллево-рекреаційна сфера» – в США та Великій Британії, «сфера вільного часу» – в Німеччині, «анімація» – в Італії, Туреччині, Франції. Такі назви є історично зумовленими та відображають розуміння дозвіллевої сфери в контексті соціальної, політичної, економічної та культурної ситуації кожної країни [7].

Незважаючи на те, що термін «індустрія дозвілля» було введено до наукового обігу ще в середині ХХ ст., серед дослідників і сьогодні немає єдиної думки стосовно змістовного наповнення та логічного обсягу означуваного ним явища. У більшості випадків під **індустрією дозвілля** розуміють сукупність різних суб'єктів господарської діяльності (закладів дозвілля), які надають послуги, спрямовані на задоволення потреб людини у вільний від роботи час [6]. Оскільки потреби людини під час дозвілля дуже різноманітні (відпочити, відновити втрачені фізичні і духовні сили, покращити стан здоров'я, формувати і розвивати особистість, отримати позитивні емоції, розвивати культуру, інтелектуальні здібності тощо) перелік закладів, що можна віднести до індустрії дозвілля, досить значний. Це обумовлює необхідність їх класифікації.

Згідно [6] всі заклади дозвілля за рівнем залученості до дозвілєвої діяльності поділяються на три групи – заклади, для яких дозвілля є додатковою, основною та побічною діяльністю (рис. 2).

Важливою класифікаційною ознакою є функція, яку виконує заклад дозвілля, тобто на задоволення яких потреб відпочиваючих спрямована їх діяльність. За цим критерієм заклади дозвілля, для яких дозвілля є основною діяльністю, можна поділити на 4 групи (рис. 3):

1) *спортивні та спортивно-видовищні заклади*, до яких відносяться спеціально обладнані майданчики та споруди, які дозволяють здійснювати дозвілєву діяльність у спортивному напрямі та спостерігати за масовими спортивними заходами, змаганнями, іграми тощо (спортивні клуби, зали, організації, секції, комплекси, стадіони, фітнес-клуби і фітнес-центри, плавальні басейни, льодові арени, майданчики для гри в гольф, іподроми, треки тощо);

2) *розважальні заклади* (розважальні, торгівельно-розважальні та культурно-розважальні центри і комплекси, казино, парки атракціонів, луна-парки, гральні майданчики, нічні клуби і танцювальні (дискотечні) зали та майданчики, парки культури і відпочинку, аквапарки та ін.);

3) *видовищні заклади* (кінотеатри та інші демонстратори фільмів – кіно- і відеостановки, зали, салони, майданчики, кімнати тощо; театри, філармонії, концертні зали, цирку, зоопарки та ін.);

4) *культурно-просвітницькі заклади* (музеї, бібліотеки, галереї та виставкові центри, планетарії, заклади клубного типу – клуби, будинки і палаци культури, молодіжні центри, будинки народної творчості (фольклору), центри дитячої творчості, будинки мистецтв та ін.). До цієї групи закладів відносяться також позашкільні навчально-виховні заклади та школи естетичного виховання. Прикладами таких закладів виступають школи мистецтв (народної творчості), центри, палаци, будинки, клуби туристсько-краєзнавчої, науково-технічної, художньої, еколого-натуралістичної творчості тощо [3].

Також до закладів дозвілля часто відносять оздоровчі заклади – санаторії, пансіонати, санаторно-курортні комплекси, будинки відпочинку тощо; заклади розміщення (готелі, мотелі, туристичні центри, комплекси і бази, будинки відпочинку тощо), клуби-ресторани, кафе-клуби, сімейні рекреаційні комплекси і центри дозвілля, державні зони відпочинку та історико-культурні місця та ін. [5].

Аналіз особливостей функціонування закладів дозвілля, дозволяє зробити їх класифікацію за різними ознаками (табл. 1, рис. 4).

Виходячи зі структури індустрії дозвілля розглянемо її значення в господарстві адміністративно-територіальних одиниць локального рівня. Більшість регіонів України на сьогоднішній день мають ряд невирішених соціально-економічних проблем, що безпосередньо впливають на їх господарський розвиток та складну демографічну ситуацію. Так, у більшості регіонів України продовжується закриття підприємств, що

призводить до зменшення надходжень до місцевих бюджетів, зростання рівня безробіття, зниження доходів місцевого населення. Ці процеси, зазвичай, впливають також на показники злочинності, зменшення народжуваності та ведуть до збільшення соціальної напруги в суспільстві.

Вирішити ряд соціально-економічних проблем регіону, на нашу думку, можливо за рахунок більш інтенсивного розвитку індустрії дозвілля, що дозволить:

- створити нові робочі місця та підвищити рівень зайнятості місцевого населення;

- збільшити надходження до місцевих бюджетів;

- покращити якість життя населення за рахунок задоволення їх найрізноманітніших дозвілєвих потреб, урізноманітнення форм проведення дозвілля, реалізації особистого освітнього й творчого потенціалу і, як результат, – покращити якість відтворення робочої сили;

- покращити роботу суміжних галузей, зокрема, транспорту, торгівлі, будівництва, сфери послуг тощо;

- збільшити попит на місцеву сільсько-господарську і харчову продукцію та товари місцевого виробництва;

- пропагувати здоровий спосіб життя за рахунок розширення мережі спортивних закладів;

- поліпшити збереження місцевих пам'яток культури, історії, архітектури, мистецтва;

- поліпшити збереження екологічної системи території тощо.

Таким чином, за рахунок розвитку індустрії дозвілля в межах адміністративно-територіальних одиниць локального рівня можливе зростання економічного потенціалу місцевих територіальних громад, що створить передумови для підвищення якості життя населення та позитивних структурних змін у господарському комплексі регіону.

Крім того, індустрія дозвілля відіграє провідну роль у формуванні інвестиційної привабливості регіону, бо постає перспективною галуззю для інвесторів, що дозволяє збільшити притік капіталовкладень в економіку регіону.

В той же час, розвиток індустрії дозвілля та безпосередньо пов'язаного з нею туризму на певній території має й деякі негативні прояви, зокрема:

- можуть виникати конфлікти між місцевим населенням та відпочиваючими;

- ймовірна комерціалізація певних видів діяльності, які раніше здійснювались безоплатно (поява приватних пляжів, ставок, платне відвідування закладів дозвілля);

- можливе зростання числа відхилень від загальноприйнятих норм суспільної поведінки (зростання злочинності, хуліганства, алкоголізму, проституції).

Крім того, зростання антропогенного навантаження на природні комплекси з боку відпочиваючих може спричиняти негативний вплив на довкілля цих територій. Проте, більшість негативних впливів індустрії дозвілля можна запобігти за рахунок комплексного планування її

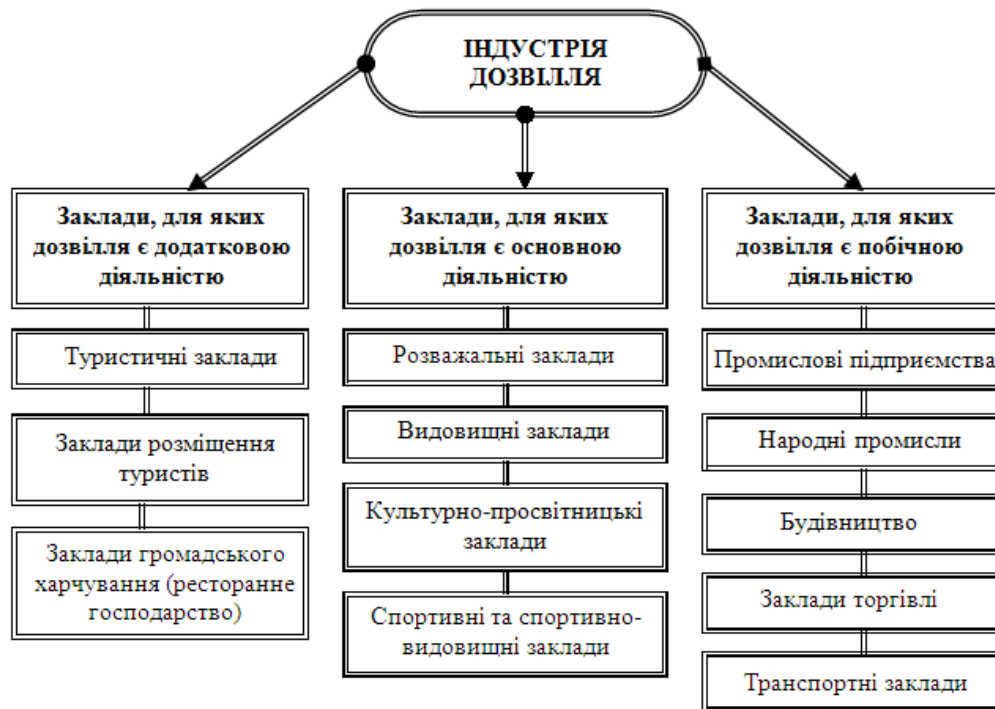

Рис. 2. Класифікація закладів дозвілля за рівнем залученості до дозвіллевої діяльності (побудовано за [6]).

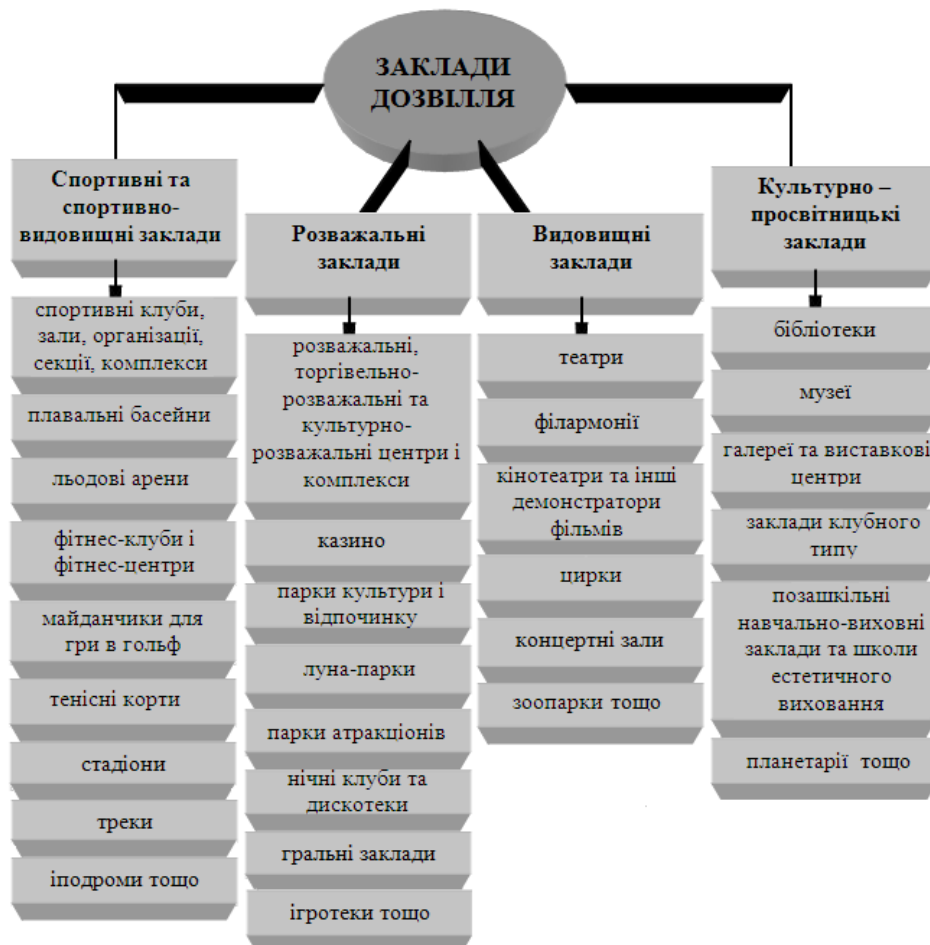

Рис. 3. Класифікація закладів дозвілля за функціями (побудовано за [3, 6]).

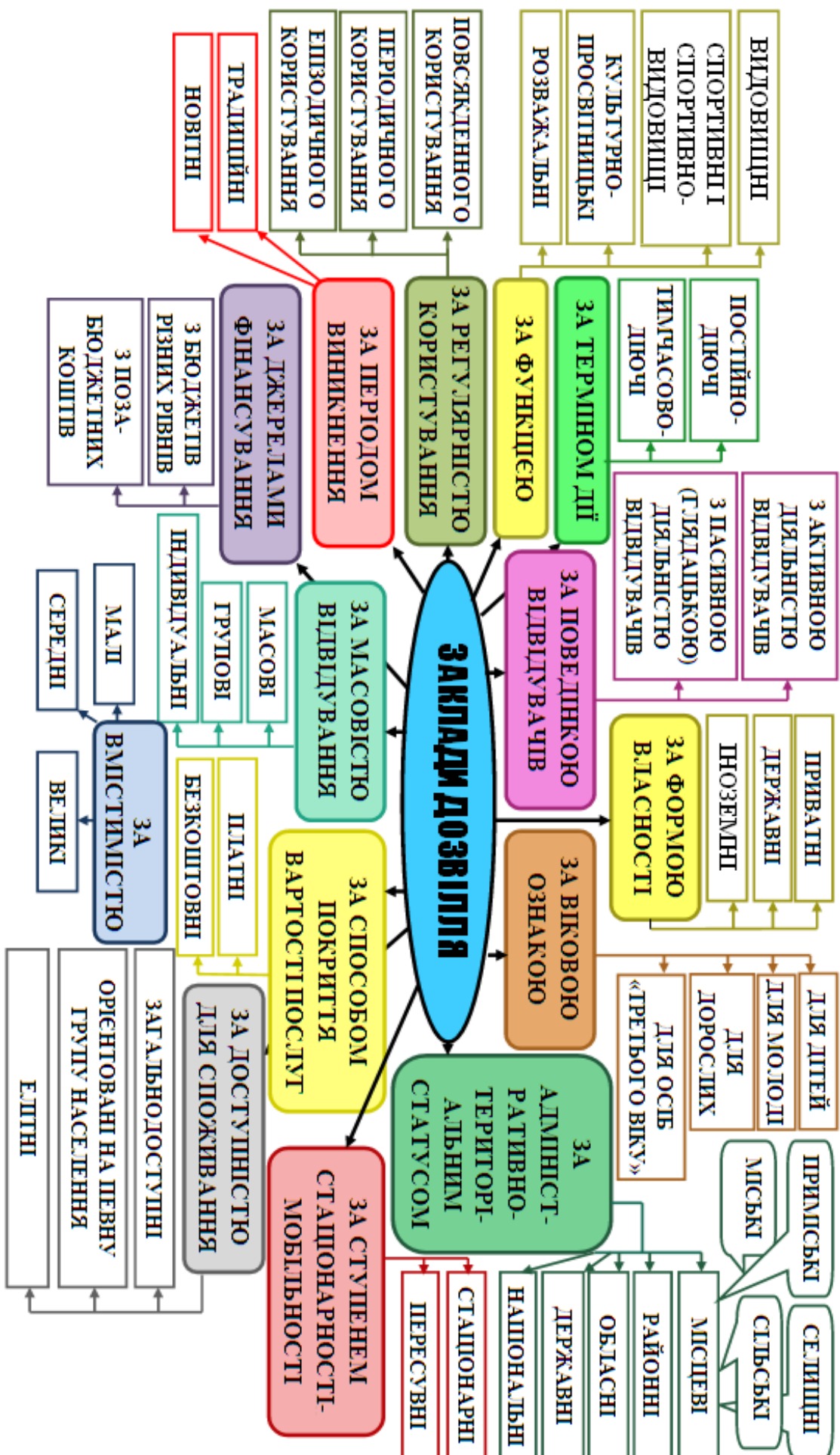

Рис. 4. Класифікація закладів дозвілля (побудовано за [3, 4]).

Таблиця 1

Класифікація закладів дозвілля (складено за [3, 4])

Ознака	Види закладів дозвілля
вік відвідувачів	для дітей, для молоді, для дорослих, для осіб похилого віку
адміністративно-територіальний статус	національні, державні, обласні, районні, місцеві – міські, селищні, сільські
функція	розважальні, культурно-просвітницькі, спортивні та спортивні видовищні, видовищні
доступність	загальнодоступні, доступні для певних груп населення, елітні
термін дії	постійнодіючі, тимчасоводіючі
форма власності	приватні, державні, іноземні, спільні
місткість	малі (до 50 осіб), середні (50-500), великі (понад 500)
вартість	платні, безкоштовні
рівень сервісу	визначається відповідно до якості інженерно-технічного оснащення, рівня обслуговування, набору основних і додаткових послуг
розміщення за відношенням до інших закладів даної сфери	одиночні, групові (на невеликій території розміщено декілька закладів), комплексні (декілька закладів розміщено під одним дахом – різноманітні розважальні центри і комплекси)
період виникнення	традиційні, новітні
поведінка відвідувачів	з активною та пасивною (глядацькою) діяльністю глядачів
стаціонарність	стаціонарні, пересувні
масовість відвідування	масові, групові, індивідуальні
джерела фінансування	з бюджетів різних рівнів, з позабюджетних коштів
регулярність користування	повсякденного, періодичного, епізодичного користування

розвитку, посилення державного контролю за цим видом діяльності.

Висновки. Дозвілля як складне соціокультурне явище характеризується надзвичайним різноманіттям. Його можна класифікувати за цілим рядом критеріїв – віковою і територіальною ознакою, тривалістю, періодичністю, доступністю, сезонністю, напрямками діяльності, кількістю учасників тощо. У зв'язку з цим в сучасному суспільстві склалася розгалужена мережа закладів дозвілля, які відрізняються між собою функціями, поведінкою відпочиваючих, доступністю, вартістю, формою власності та фінансування тощо. Індустрія дозвілля включає розважальні, культурно-

просвітницькі, спортивні, видовищні заклади, а також готельне господарство, клуби-ресторани, кафе-клуби; сімейні рекреаційні комплекси та центри дозвілля; державні зони відпочинку та історико-культурні місця тощо.

Індустрія дозвілля має важливий вплив на економічний та соціальний розвиток країни. Вона сприяє підвищенню якості життя за рахунок організації змістовного та різноманітного дозвілля, сприяє підвищенню рівня зайнятості населення, збільшує надходження до бюджетів різних рівнів, покращує роботу суміжних галузей господарства, сприяє збереженню пам'яток культури, історії, архітектури, мистецтва тощо.

References:

1. Golovko O. M., Kampov N. S., Mahlinec' S. S., Simočko G. V. *Organizaciâ gotel'nogo gospodarstva* [Organization of hospitality industry]. Kyiv, 2012, 338 p. (In Ukrainian).
2. Mel'nik I. G. *Osnovi rekreacijnoï geografiï*. [Foundations of recreational geography]. Lugansk, 2008, 174 p. (In Ukrainian).
3. Moštakova N. V. Zakladi kul'turi âk osnovni strukturni elementi sferi kul'turi ta ih klasifikaciâ. [Cultural institutions as the main structural elements of the culture realm and their classification] «*Region-2012: strategîâ optimal'nogo rozvitku*»: *Materiali naukovopraktičnoï konferencii z mižnarodnoû učastû* [«Region-2012: optimal development strategy»: Materials of scientific-practical conference with international participation (Kharkiv, 26-27 October 2012)]. V. N. Karazina Kharkiv National University, 2012, pp. 92–96. (In Ukrainian).
4. Pacûk V. Industriâ dozvillâ âk skladova turističnoï sferi [Industry of leisure as a component of tourist sphere]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Ševčenka. Seriâ Geografiâ*. [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Geography], 2008, Vip. 55, S. 51-52. (In Ukrainian).
5. Petrova I. V. Sutnist' ta osoblivosti stanovlennâ industrii dozvillâ [The essence and the specificity of the leisure

industry genesis]. *Kul'tura i sučasnist'*. [Culture and Modernity]. 2009, # 2, pp. 87–92. (In Ukrainian).

6. *Rekreacionnyj biznes i industriâ dosuga*. [Recreational business and industry of leisure]. Access mode: <http://mybiblioteka.su/7-88453.html>. (In Russian).

7. *Teoretični osnovi dozvil'êvoi diâl'nostì u molodižnomu seredovišì* [Theoretical foundations of leisure activities among young people]. Access mode: <http://www.virtual.ks.ua/students/4759-theoretical-foundations-of-leisure-activity-among-young-people.html>. (In Ukrainian).

TERRITORIAL ORGANIZATION OF HEALTHCARE IN RIVNE REGION IN THE FOCUS OF HUMAN GEOGRAPHY

Anastasia HREBEN

Nizhyn Gogol State University, Ukraine
serg1234serg@meta.ua

Abstract: The feasibility of in-depth analysis of the territorial organization of the healthcare system in Rivne region is determined primarily by the need to assess the quality of public health facilities operation and their availability in the region, which suffered significant radioactive contamination as a result of the Chernobyl accident.

The main goal of this study was to determine the characteristics of the territorial organization of healthcare system in Rivne Region assessing its impact on the medical and demographic situation in the region. Analysis of the territorial organization of medical services in Rivne Region was carried out by determining the number of parameters (localization index, index of territorial concentration, service area, and service radius).

The best indicators of the ratio of health care institutions to the population are observed in Ostroh, Rivne, Kostopil and Zdolbunov districts. The biggest discrepancy between these figures were found in Berezne, Koretsk, Volodymyrets and Dubrovysya districts, primarily due to the peripheral location of these districts in the region. Similar differences have developed well in terms of access to medical facilities.

The smallest service areas of medical institutions are (188-244 sq. km) in Demydiv, Zdolbuniv, and Berezne districts. The biggest service areas of medical institutions are in Dubno, Kostopil, Ostroh, and Goshcha districts (692-1200 sq km).

In general, the southern and central parts of the region are better provided with medical facilities. Rivne district should be noted separately for the best indicators of public healthcare due to its "capital" status.

A correlation analysis was conducted in order to establish the relationship between the number of hospitals, on the one hand, and medical and demographic indicators (total mortality, morbidity, and spread of diseases). The results indicate a strong dependence: $r_1 = 0.7$, $r_2 = 0.8$, $r_3 = 0.9$ respectively. This means that the public health depends significantly on the level of medical care.

Key words: healthcare system, territorial organization, service radius, territorial accessibility, health, Rivne Region.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.63-68>

UDC: 911.3.30 (477.81)

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анастасія ГРЕБЕНЬ

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна
serg1234serg@meta.ua

Анотація: Доцільність поглибленого аналізу територіальної організації системи охорони здоров'я Рівненської області визначається перш за все необхідністю проведення оцінки якості функціонування та доступності для населення медичних установ у регіоні, який зазнав значного радіоактивного забруднення у результаті аварії на Чорнобильській АЕС.

Головною метою даного дослідження є визначення особливостей територіальної організації системи медичного обслуговування населення Рівненської області у контексті оцінки її впливу на медико-демографічну ситуацію у регіоні. Аналіз територіальної організації системи медичного обслуговування населення Рівненської області здійснювався шляхом визначення низки показників (індекс локалізації, індекс територіальної концентрації, зона обслуговування, радіус обслуговування).

Відповідно до проведених обчислень, оптимальні показники співвідношення кількості медичних закладів та населення спостерігаються в Острозькому, Рівненському, Костопільському та Здолбунівському районах. Найбільша невідповідність між даними показниками у Березнівському, Корецькому, Володимирецькому та Дубровицькому районах, що пов'язано в першу чергу з периферійним розташуванням цих районів в області. Аналогічні відмінності склалися також і за показниками доступності медичних установ. У Демидівському, Здолбунівському та Березнівському районах зона обслуговування одного лікарняного закладу є найменшою – 188-244 км², у Дубенському, Костопільському, Острозькому та Гощанському, навпаки, найбільшою – 692-1200 км². Загалом південні та центральні райони області краще забезпечені медичними закладами. Окремо слід відзначити Рівненський район, де найкращі показники забезпеченості населення лікувальними установами визначаються його "столичним" статусом.

З метою встановлення взаємозв'язку між кількістю лікувальних установ та медико-демографічними показниками (загальна смертність, рівень захворюваності та поширення хвороб) було проведено кореляційний аналіз. Його результати свідчать про наявність сильної залежності - $r_1=0,7$, $r_2=0,8$, $r_3=0,9$ відповідно. Це свідчить про те, що стан здоров'я населення суттєво залежить від рівня розвитку медичного обслуговування.

Ключові слова: система медичного обслуговування, територіальна організація, радіус обслуговування, територіальна доступність, здоров'я населення, Рівненська область.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.76.63-68>

УДК: 911.3.30 (477.81)

Вступ. Постановка проблеми. Одним із основних наслідків трансформації соціальної сфери України має стати ефективне функціонування системи охорони здоров'я, результати діяльності якої значною мірою визначають соціально-економічні показники розвитку суспільства.

Несприятлива медико-демографічна ситуація в Україні в цілому та в окремих її регіонах вимагає термінового впровадження заходів щодо поліпшення соціально-економічного становища громадян, оптимізації фінансування системи охорони здоров'я з метою підвищення якості надання лікувально-профілактичної допомоги та забезпечення доступності медичних послуг для соціально незахищених верств населення. У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набуває проблема удосконалення як просторової організації, так і загального функціонування системи охорони здоров'я, у першу чергу, на регіональному рівні.

Доцільність поглибленого аналізу територіальної організації системи охорони здоров'я Рівненської області визначається перш за все необхідністю проведення оцінки якості функціонування та доступності для населення медичних установ у регіоні, який зазнав значного радіоактивного забруднення у результаті аварії на Чорнобильській АЕС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань здоров'я населення займалися і займаються передусім вчені-медики, яким належать численні дослідження та наукові розробки. Питання організації охорони здоров'я вивчали О. Возіанов, В. Москаленко, С. Подолинський, В. Рудень, В. Сміянов та інші.

Дослідження теоретичних основ статистики охорони здоров'я і наукове обґрунтування ролі держави у фінансовому забезпеченні цієї галузі здійснювали представники різних наукових шкіл, зокрема: П. Самуельсон, Г. Беккер, Дж. Кендрік. Серед українських науковців, які вивчали економічні закономірності функціонування медичного обслуговування і досліджували практику організації системи охорони здоров'я, можна назвати А. Голяченка, М. Шутова, Ю. Вороненка.

Актуальними є також розробки питань державного управління в галузі охорони здоров'я (З. Гладун, В. Лехан), соціально-економічні та регіональні аспекти сфери охорони здоров'я (В. Куценко, Г. Трілленберг).

Вивченням геопросторової організації та функціонування системи охорони здоров'я займаються також представники географічної науки. Теоретичні та прикладні проблеми геопросторової організації медичного обслуговування досліджували В. Барановський, М. Білецький, І. Дудник, В. Джаман, О. Заставецька, О. Топчієв, О. Шаблій, Л. Шевчук, В. Шевченко. Медико-географічні дослідження проводилися Г. Барковою, С. Куролапом, С. Рященко, А. Келлером, О. Шошиним.

Суспільно-географічні дослідження сфери

охорони здоров'я в Україні є малочисельними, хоча в окремих роботах вказується на існуючу залежність між показниками захворюваності населення певних територій і рівнем надання медичних послуг. Як приклад, можна навести роботи Д. Арзянцева, Г. Баркової, В. Гуцуляка, Н. Корнілової, І. Манаєнкової, І. Мартусенко, Н. Мезенцевої, Подвірної, О. Романів, Д. Шиян та інших дослідників.

Вагомий внесок у розвиток медичного картографування зробили В. Барановський, В. Гуцуляк, Я. Жупанський, К. Пироженко, В. Шевченко та інші. В. Кубійович у «Атласі України і суміжних країн» (Львів, 1937) навів карти загальної смертності населення, зокрема смертності дітей, що є зразком першого вітчизняного медико-географічного картографування.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Головною метою даного дослідження є визначення особливостей територіальної організації системи медичного обслуговування населення Рівненської області у контексті оцінки її впливу на медико-демографічну ситуацію у регіоні. З урахуванням мети роботи були сформульовані такі дослідницькі питання: 1) які просторові особливості розміщення медичних установ сформувалися у Рівненській області?; 2) наскільки значними є міжрайонні відмінності у показниках доступності медичних закладів для населення?; 3) чи дійсно рівень забезпеченості населення медичними закладами та їх доступність для жителів області впливають на медико-демографічну ситуацію у цьому регіоні?

Методичні аспекти дослідження. Першоосновою наукового аналізу територіальної організації системи медичного обслуговування населення є формування відповідної статистичної бази та системи показників. Інформаційну основу дослідження склали матеріали головного управління статистики Рівненської області та управління охорони здоров'я Рівненської обласної державної адміністрації. Аналіз територіальної організації системи медичного обслуговування населення Рівненської області здійснювався шляхом визначення низки показників, які характеризують особливості просторової концентрації та локалізації медичних установ у розрізі районів цього регіону. Поряд із статистичним, у дослідженні використовувалися також картографічний метод (для візуалізації розміщення медичних закладів) і кореляційний аналіз (для оцінки впливу системи медичного обслуговування на стан медико-демографічної ситуації).

Виклад основного матеріалу.

За визначенням ВООЗ, сучасна система охорони здоров'я повинна забезпечувати доступність медичних послуг для тих, хто їх найбільше потребує, характеризуватися високою якістю й безпечністю медичних послуг та забезпечувати максимально можливі результати для здоров'я на популяційному рівні [3, с. 5].

Система медичного обслуговування Рівненської області у 2014 році була представлена 52 лікарнями

та 257 лікарськими амбулаторно-поліклінічними закладами. Забезпеченість населення лікарями усіх спеціальностей складала 41,1 лікарів у розрахунку на 10000 населення. Це дещо нижче за пересічний для України показник, який становить 43,5 лікарів. У медичних установах Рівненської області налічується 9513 лікарняних ліжок-місць, що у розрахунку на 10000 населення становить 82 одиниці (пересічний для країни показник – 78,5 од.).

Рівень і необхідність у користуванні послугами медичних закладів відображає кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів. Для Рівненської області цей показник у 2014 році становив 245,4 звернень (у розрахунку на 10000 осіб) і був дещо вищим за аналогічний показник для країни – 213,4 звернень [4,5].

Поруч з аналізом кількісних показників діяльності системи охорони здоров'я, важливим є дослідження її територіальної організації, оскільки всі заклади охорони здоров'я неоднаково розміщені по території, функціонують під впливом різних чинників, що сукупно визначає особливості надання медичних послуг у різних регіонах країни.

Особливості просторової організації системи охорони здоров'я Рівненської області можна проаналізувати за допомогою індексів. Для дослідження розвитку системи охорони здоров'я використовувалися індекси локалізації ($I_{лк}$) та територіальної концентрації ($I_{тк}$) медичних установ у розрізі її адміністративних районів.

Індекс локалізації визначається за формулою: $I_{лк} = (p \cdot N) / (P \cdot n)$ [2], де $I_{лк}$ – індекс локалізації, p – кількість медичних закладів у районі; P – кількість медичних закладів в області; N – кількість населення в області; n – кількість населення в районі.

Якщо $I_{лк}$ є близьким до 1, то система охорони здоров'я розвинена пропорційно до частки населення

певного району у загальній чисельності населення області. Відповідно до проведених обчислень, оптимальні показники індекса локалізації спостерігаються в Острозькому, Рівненському, Костопільському та Здолбунівському районах (табл. 1). Найбільша невідповідність між кількістю медичних закладів та кількістю населення у Березнівському, Корецькому, Володимирецькому та Дубровицькому районах, що пов'язано в першу чергу з периферійним розташуванням цих районів в області.

Індекс територіальної концентрації ($I_{тк}$) дає можливість визначити зосередженість медичних закладів на певній території відносно пересічного для області рівня. Він визначається за формулою: $I_{тк} = (p \cdot S) / (P \cdot s)$ [2], де $I_{тк}$ – індекс територіальної концентрації, p – кількість медичних закладів у районі; P – кількість медичних закладів в області в цілому; s – площа території району; S – площа території області.

Його значення менше за 1 свідчить про низьку концентрацію медичних закладів у певному адміністративному районі, вище за 1, навпаки, – про високу щільність медичних установ.

Отже, найбільше закладів, що надають медичну допомогу на одиницю площі, спостерігається у Демидівському, Здолбунівському, Корецькому та Березнівському районах. Найменша щільність медичних закладів у Костопільському, Гощанському, Дубенському та Острозькому районах (табл. 1).

Аналіз кількісного складу медичних установ у розрізі адміністративних районів не дає повноцінної картини доступності закладів охорони здоров'я для населення у межах регіону. Важливим у цьому плані є дослідження територіальної доступності лікарняних закладів. Для оцінки останньої доцільно проаналізувати показники зони та радіусу

Таблиця 1.

Індекси локалізації та територіальної концентрації закладів охорони здоров'я у розрізі районів Рівненської області

Райони	Індекс локалізації, од.	Індекс територіальної концентрації, од.	Райони	Індекс локалізації, од.	Індекс територіальної концентрації, од.
Березнівський	2,73	1,74	Корецький	2,17	1,78
Володимирецький	1,58	0,88	Костопільський	0,76	0,57
Гощанський	0,69	0,62	Млинівський	1,29	0,9
Демидівський	3,36	2,26	Острозький	0,85	0,62
Дубенський	0,54	0,36	Радивилівський	1,32	1,15
Дубровицький	1,54	0,7	Рівненський	0,83	1,09
Зарічненський	2,12	0,89	Рокитнівський	1,82	0,73
Здолбунівський	1,3	1,94	Сарненський	1,46	1,3

Розраховано автором [5]

обслуговування медичних установ області. Формули їхніх обчислень подібні між собою: $T=S/n$; $R=\sqrt{S/n}$ [1, с. 126], де T – зона обслуговування; R – радіус обслуговування; S – площа адміністративного району; n – кількість медичних закладів у адміністративному районі.

За результатами обчислень були виявлені значні міжрайонні відмінності у територіальній доступності закладів охорони здоров'я для населення Рівненської області (табл. 2).

Найменша зона обслуговування медичних закладів у Демидівському, Здолбунівському та Березнівському районах. Це свідчить про те, що ці райони відносно краще забезпечені медичними закладами. Радіус обслуговування однієї медичної установи у цих районах також найменший, що дає підставити стверджувати про вищий рівень доступності для населення медичних установ. Серед обставин, які можуть погіршувати доступність медичних послуг, слід виокремити якість доріг, конфігурацію транспортної мережі, технічний стан карет швидкої допомоги тощо.

Найбільші зони обслуговування закладів охорони здоров'я у Дубенському, Костопільському, Острозькому та Гощанському районах зумовили, відповідно, і значні радіуси надання послуг одним медичним закладом. Така ситуація є досить небезпечною, коли йдеться про збереження здоров'я населення, особливо у випадках травм, гострих захворювань, отруєннях чи пологах, коли необхідно швидко надати медичну допомогу або використати спеціальне обладнання. Географічне розташування

закладів не завжди відповідає особливостям розселення населення, частина якого має долати значні відстані для отримання лікарської допомоги. Тому проблема територіальної доступності медичних закладів у цих районах потребує першочергового вирішення.

Загалом південні та центральні райони області краще забезпечені медичними закладами. Зокрема, на тлі інших чітко виділяється Рівненський район, що пояснюється значною кількістю лікувальних закладів, які розміщуються в обласному центрі. Також досить густа мережа закладів охорони здоров'я у Корецькому та Радивилівському районах.

Існуюча система надання медичної допомоги, особливо сільському населенню, недостатньо ефективна. Лікувально-профілактичні заклади мало відповідають потребам пацієнтів, відтак нагальною є потреба удосконалення функціонально-організаційної моделі системи охорони здоров'я області на засадах сімейної медицини та її просторової організації. У північних (Зарічненському, Дубровицькому та Рокитнівському) районах не вирішеним залишається питання приведення до відповідності кількості медичних установ і кількості населення. Воно потребує першочергового розв'язання.

Просторові особливості системи медичного обслуговування населення Рівненської області відображені на рис. 1. Очевидно, що більш густа мережа лікувальних установ спостерігається у південних районах області. Проведені розрахунки відношення кількості медичних закладів до

Таблиця 2.
Територіальна доступність закладів охорони здоров'я

Район	Зона обслуговування, км ²	Радіус обслуговування, км	Район	Зона обслуговування, км ²	Радіус обслуговування, км
Березнівський	244	15,6	Корецький	240	15,5
Володимирецький	485	22,0	Костопільський	748	27,3
Гощанський	692	26,3	Млинівський	472	21,7
Демидівський	188	13,7	Острозький	693	26,3
Дубенський	1200	34,6	Радивилівський	372	19,3
Дубровицький	606	24,6	Рівненський	392	19,8
Зарічненський	480	21,9	Рокитнівський	587	24,2
Здолбунівський	219	14,8	Сарненський	328	18,1

Розраховано автором [4,5]

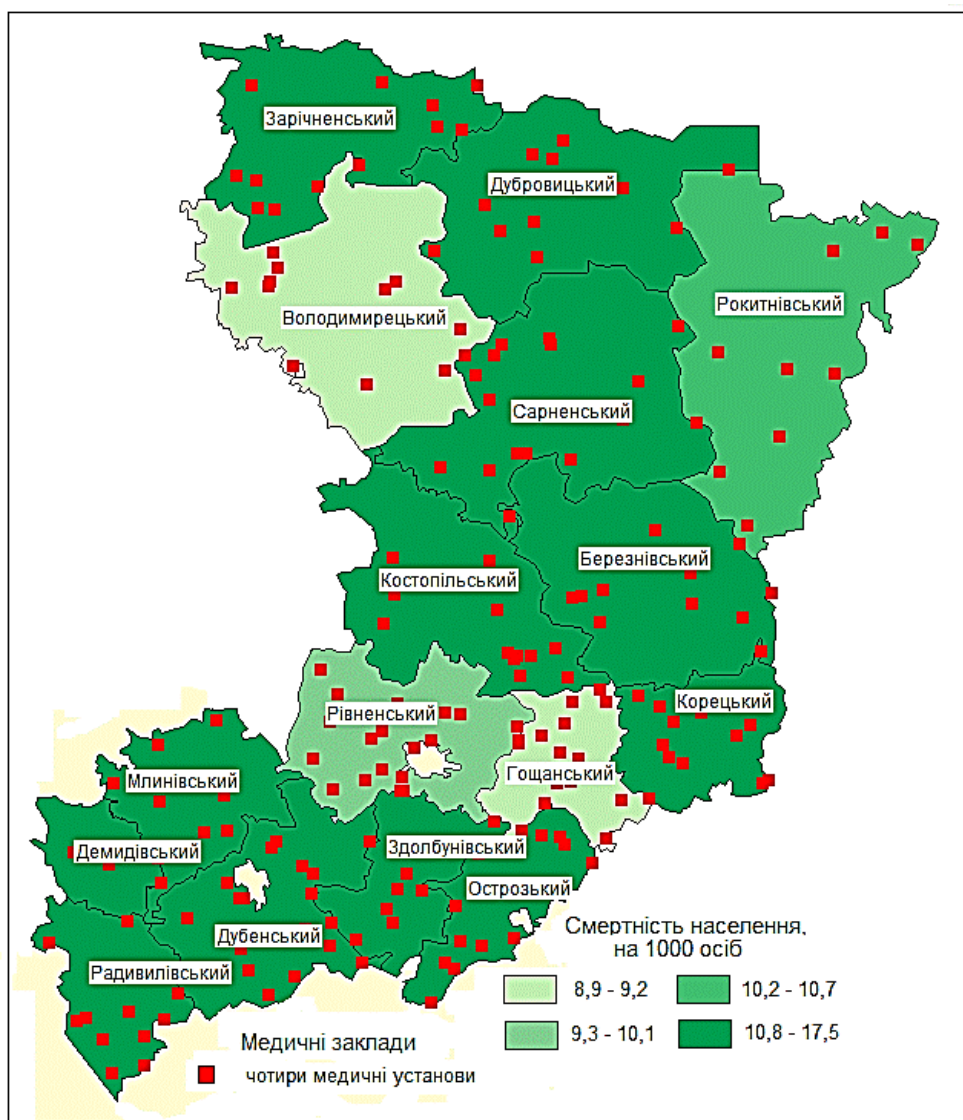

Рис. 1. Територіальна організація закладів охорони здоров'я (побудовано автором [4,5]).

територіальної доступності лікувальних закладів дають змогу стверджувати, що саме Здолбунівський район найбільш оптимально забезпечений закладами охорони здоров'я. Що стосується інших південних районів, то ситуація неоднозначна: Острозький район характеризується пропорційною кількістю медичних установ та населення, однак наявна проблема територіальної доступності, яка є також актуальною і для Дубенського та Гощанського районів. Демидівський та Корецький райони характеризуються високою щільністю медичних закладів і зручною їх доступністю, але це за рахунок ФАПів та амбулаторій; лікувальні заклади, що надають більш спеціалізовану медичну допомогу розташовані у сусідніх районах.

Кількість лікувальних установ у північних районах, зокрема у Володимирецькому та Дубровицькому, не відповідає кількості населення. Також радіуси обслуговування лікувальних закладів одні з найбільших в області саме у північних районах. Однак на цьому тлі вирізняється Березнівський район, який характеризується зручною доступністю медичних установ.

Побуває думка, що демографічні показники, насамперед показники смертності населення, а також захворюваність громадян, залежать від рівня розвитку і просторової організації системи медичного обслуговування.

З метою встановлення взаємозв'язку між зазначеними показниками, було проведено кореляційний аналіз. Його результати свідчать про наявність сильної залежності між показниками забезпеченості населення закладами охорони здоров'я й окремими медичними та демографічними характеристиками (табл. 3). Зокрема, найбільша залежність простежується між кількістю лікувальних закладів та рівнем захворюваності (в деяких адміністративних районах $r=0,985$). Також високі показники залежності простежуються між кількістю закладів охорони здоров'я та поширенням хвороб (максимальне значення $r=0,988$ у Радивилівському районі). Це свідчить про те, що стан здоров'я населення суттєво залежить від рівня розвитку медичного обслуговування.

Отже, беручи до уваги місцеві проблеми функціонування мережі лікувальних закладів,

Таблиця 3.

Результати кореляційного аналізу

	Кількість закладів охорони здоров'я
Поширення хвороб	0,831
Загальна смертність	0,708
Рівень захворюваності	0,839

Розраховано автором [5]

ефективна стратегія розвитку регіональної системи охорони здоров'я має враховувати територіальні особливості медико-демографічної ситуації, забезпечувати попередження структурних та просторових деформацій, підвищення доступності та якості медичного обслуговування населення.

Важливу роль у формуванні дієвої мережі закладів медичного обслуговування відіграє відкриття спеціалізованих лікувальних установ у компетенції яких буде профілактика та лікування нозологій, які є індикаторними для території Рівненщини (онкологічні захворювання, новоутворення, захворювання ендокринної системи, крові, патології вагітності тощо).

Висновки. Перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз територіальної організації системи медичного обслуговування населення Рівненської області дав змогу сформулювати наступні висновки.

1. Територіальна система медичного обслуговування населення Рівненської області характеризується регіональними відмінностями у забезпеченні населення лікувальними установами. Південні райони області на порядок краще забезпечені закладами охорони здоров'я ніж північні.

2. Найбільші міжрайонні відмінності у функціонуванні закладів охорони здоров'я стосуються територіальної доступності медичних установ. Полярні показники зони обслуговування лікарняних закладів мають Дубенський та Здолбунівський райони – 1200 та 219 км² відповідно.

3. Встановлено досить тісну кореляційну залежність між показниками кількості медичних закладів та окремими медико-демографічними характеристиками (поширення хвороб, загальна захворюваність, смертність), що вказує на залежність стану здоров'я населення Рівненської області від рівня розвитку її медичного обслуговування.

Серед векторів майбутніх досліджень найактуальнішим є наукове обґрунтування оптимальної моделі системи охорони здоров'я Рівненської області, яка забезпечуватиме адекватне співвідношення між потребами населення у медичних послугах і ресурсним потенціалом цієї сфери. Створення такої моделі передбачає удосконалення її територіальної організації, наближення медичної допомоги до споживача, удосконалення функціонально-організаційної моделі на принципах сімейної медицини.

References:

1. Baranovskij M. O. Social'na infrastruktura depresivnih agrarnih teritorij: regional'ni vidminnosti, metodi vivčennâ, osoblivosti rozvitku (na prikladi Poliss'kogo ekonomičnogo rajonu) [Social infrastructure of depressive agrarian territories: regional differences, study methods, and peculiarities of development (the case of Polesian economic region)]. *Visnik Ternopil's'kogo nacional'nogo ekonomičnogo universitetu* [Bulletin of Ternopil National Economic University], 2007, Vol. 2, 2007, pp. 124-134. (In Ukrainian).
2. Kornus O. G., Kornus A. O., Šišuk V.D. *Teritorial'no-nosologična struktura zahvorûvanosti naseleonnâ Sums'koï oblasti* [Territorial nosology structure of morbidity in Sumy Region]. Sumy, 2015, 172 p. (In Ukrainian).
3. Lehan V. M., Slabkij G.O., Ševčenko M.V. *Strategiâ rozvitku sistemi ohoroni zdorov'â: ukraïns'kij vimîr* [Healthcare system development strategy: Ukrainian dimension]. Kyiv, 2009, 353 p. (In Ukrainian).
4. Official site of the Ukrainian State Service of Statistics. Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Official site of the Main Department of Statistics in Rivne Region. Access mode: <http://www.rv.ukrstat.gov.ua>.

ПОДЯКА

Доктору географічних наук, професору Барановському Миколі Олександровичу за цінні поради під час написання статті.

PECULARITIES OF THE MULTIPLE REGRESSION METHOD APPLICATION IN THE INVESTIGATION OF CHINESE SPECIAL ECONOMIC ZONES

Anna KYLYMCHUK

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
elphenok@bigmir.net*

Abstract: This article investigates the third generation special economic zones in China and their effectiveness factors. It considers economic and technological development zones both as forms of international cooperation and as ways of Chinese regional policy implementation. The functioning of the mentioned above zones is regarded in comparison with the high-tech development zones. Moreover, the work describes the main features of the multiple regression method application in the specific human geography study. Thus, this method is used to determine and verify the significance of the profitability factors of economic and technological zones. Furthermore, the article involves several recommendations how to use the constructed regression model in the similar special economic zones research of other countries.

Key words: special economic zone, economic and technological development zone, high-tech development zone, multiple regression.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.69-73>

UDC: [911.3:332.122(510-01)]:303.724.32

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ В ДОСЛІДЖЕННІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН КИТАЮ

Анна КИЛИМЧУК

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
elphenok@bigmir.net*

Анотація: Стаття присвячена дослідженню факторів ефективності діяльності спеціальних економічних зон Китаю третього покоління. Вона розглядає зони економіко-технологічного розвитку одночасно як форму міжнародного співробітництва, так й інструмент реалізації регіональної політики КНР. Діяльність зон даного типу досліджується в порівнянні із зонами розвитку новітніх і високих технологій, що також відносяться до зон третього покоління. Водночас в роботі описуються особливості застосування методу множинної регресії для досягнення цілей конкретного суспільно-географічного дослідження. Так, даний метод застосовується для визначення та перевірки значущості чинників ефективності функціонування економіко-технологічних зон. Також частково описується можливість використання побудованої моделі для вивчення СЕЗ в інших країнах.

Ключові слова: спеціальна економічна зона, зона економіко-технологічного розвитку, зона новітніх і високих технологій, множинна регресія.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.69-73>

УДК: [911.3:332.122(510-01)]:303.724.32

Вступ. Постановка проблеми. Китай на сьогодні є лідером по кількості спеціальних економічних зон в світі, яких нараховується більше 500 [16]. Більшу частину з них складають зони третього покоління, які орієнтовані на інвестиційно-технологічний розвиток країни в цілому та окремих її регіонів. До них належать зони економіко-технологічного розвитку (ЗЕТР) та зони новітніх і високих технологій (ЗНВТ). Перший тип представлений територіями, на яких діє спеціальний правовий режим здійснення економічної діяльності та надаються економічні преференції діючим підприємствам в широкому спектрі галузей господарства. Другий представляє собою особливі зони, метою створення яких є проведення досліджень та розробок з їх подальшою комерціалізацією,

а також розвиток окремих новітніх галузей, включаючи інформаційні технології, електроніку, фармацевтику, біотехнології тощо. Зазвичай ЗНВТ розташовуються поблизу університетів та інших наукових установ. В порівнянні із зонами економіко-технічного розвитку вони мають додаткові стимули та переваги в сфері інноваційної діяльності.

Ідея створення спеціальних економічних зон в КНР є запозиченою: аналоги технологічних зон такі, як технопарки, технополіси, наукові парки, інноваційні центри та бізнес інкубатори функціонують в понад 70 державах Європи, Азії, Африки, Америки та Австралії [4]. Однак, саме в Китаї даний тип зон, впроваджений з урахуванням специфіки країни, характеризується високими показниками економічної активності та вагомим значенням у загальнодержавному розвитку. Тому, на сьогодніш-

ній день, питання забезпечення ефективності діяльності СЕЗ, зокрема, китайський досвід, є актуальним та малодослідженим. При цьому, не менш важливою, залишається проблема вибору методики дослідження спеціальних економічних зон. Дана стаття є спробою часткової систематизації особливостей застосування методу множинної регресії щодо вивчення спеціальних технологічних зон Китаю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед зарубіжних вчених розробка даної проблематики з використанням методу множинної регресії аналізу відображена в працях Р. Дейвіс [10], С. Паркер, К. С. Фун [3], Оувен Хо [9], Цзін Ван [18], Ю-Інь Ву, Бі Джей Лью [1], Д. А. Изотова [5] та інших. В українській школі суспільних географів застосування методологічного апарату математичної статистики для практичних потреб географії описано в працях О. І. Шаблія [11], О. Г. Топчієва [17], К. В. Мезенцева [7], К. А. Немець, Ю. С. Брайчевського [2] та інших.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є визначення факторів ефективності діяльності спеціальних економічних зон в Китаї, а також розкриття деяких особливостей використання методу множинної регресії в суспільно-географічних дослідженнях. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних завдань:

- Розкрити характерні риси впровадження китайської концепції технологічних зон;
- Проаналізувати особливості використання методу регресійного аналізу в дослідженні спеціальних економічних зон;
- Дослідити фактори ефективності функціонування зон економіко-технологічного розвитку та провести їх порівняльний аналіз з чинниками діяльності зон високих технологій.

Виклад основного матеріалу. На початкових етапах впровадження економіко-технологічних зон в Китаї основною метою їх створення було сприяння, головним чином, розвитку високотехнологічних галузей промисловості, зосередження діяльності на масштабних інвестиційних проектах, стимулювання експорту та поліпшення інвестиційного клімату країни в цілому. На сьогоднішній день, їх ціль полягає у посиленні економічної співпраці розвинутого сходу з більш відсталими провінціями та районами заходу і центру КНР. Зокрема, налагодження тісніших зв'язків та досягнення координованого зростання регіональної економіки [8]. Так, зокрема, завданнями зон економіко-технологічного розвитку є трансферт і впровадження новітніх технологій в місцеву промисловість, а також будівництво інфраструктурних об'єктів міжнародного класу.

Досвід Китаю у впровадженні концепції спеціальних економічних зон вказує на те, що така зона може бути розташована в будь-якому географічному місці, де створені необхідні сприятливі умови для розвитку інвестиційного процесу й технологічного виробництва. Найяскравішим прикладом є зона економіко-технологічного розвитку

в місті Лхаса Тибетського автономного району. Вона була заснована у 2001 році одночасно з будівництвом високогірної ділянки Цінхай-Тибетської залізниці, що з'єднала столицю Тибету з розвинутим сходом країни. Покращення транспортного положення зони позитивно вплинуло на показники її діяльності. Так, в 2006 року після відкриття гілки Голмуд-Лхаса, ВВП зони зріс вдвічі. При цьому, в 2014 коли залізнична колія була продовжена на захід до пункту Шигадзе відбувся значний притік інвестицій і загальна кількість зареєстрованих підприємств в ЗНВТ Лхаса досягла 800 фірм.

В світовій практиці, в тому числі й в Україні, СЕЗ створюються, як правило, на прикордонних територіях, в портах та відкритих містах. Водночас, значна кількість (50 %) спеціальних економічних зон в КНР розміщені у внутрішніх регіонах, значно віддалених від кордону і таких, що не мають безпосереднього виходу до моря. Варто зазначити, що особливістю Китаю на сьогоднішній день є охоплення спеціальними економічними зонами усіх провінцій та автономних районів країни. При цьому, саме зони економіко-технологічного розвитку показали себе як досить дієвий інструмент регіональної політики. Так, темпи приросту основних макроекономічних показників зон центральних та західних регіонів вищі за відповідні в ЗНВТ розвинутого східного узбережжя. Вони забезпечують близько 30-40% валової продукції, 30% експортних та 20% податкових надходжень, а також до 8-10% зайнятості в регіоні [6]. Це свідчить про те, що політика збалансування регіонального розвитку, зокрема розбудови західного поясу відкритості та економічної активності, проведена китайським урядом, є досить ефективною.

Опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних. Вибір методу множинної регресії в даній роботі обумовлений міждисциплінарним характером об'єкта дослідження, його складністю та наявністю різноманітних зв'язків із зовнішнім середовищем. Регресійний аналіз дає змогу провести незаангажоване дослідження та дати комплексну оцінку умовам, в яких функціонують спеціальні економічні зони в Китаї. Завдяки використанню даного методу стає можливим виявлення сукупної взаємної дії багатьох чинників на діяльність зон економіко-технологічного розвитку. В результаті ми отримуємо модель, що є наближеною до реальних умов і може бути використана для розробки прогнозів щодо подальшої ефективності функціонування СЕЗ в КНР та закордоном. Однак, для кожної окремої країни набір вхідних параметрів буде відрізнятися, зокрема це стосується показників, що відображають (характеризують) одні й ті самі чинники.

Так, згідно попередніх досліджень автора, саме для Китаю характерним є зосередження зон новітніх і високих технологій в регіонах з нижчим рівнем оплати праці, вищими показниками інвестиційної діяльності й одночасно наявністю наукової бази. При цьому найбільший внесок у величину кінцевого доходу зон складають в першу чергу такі параметри як ступінь розвитку інфраструктури, в тому числі

транспортної. В умовах Китаю важливу роль відіграє залізничний транспорт, що представлений єдиною сформованою потужною мережею. Якщо ж обирати даний критерій для дослідження СЕЗ в інших країнах слід розглядати такий параметр, як довжина умовної мережі шляхів, тобто довжина мереж усіх видів транспорту, окрім авіаційного, перерахована в еквівалентну довжину залізничних доріг. Наприклад, в Японії майже відсутні вантажні перевезення залізницею, а в Європі найрозвиненішою є мережа автобанів.

Варто зауважити, що досягнення найбільш об'єктивних результатів при застосуванні методу множинної регресії потребує якомога більшої повноти охоплення гіпотетичних факторів, загальне число яких не повинно перевищувати $n-1$, де n – кількість спостережень (в нашому випадку кількість регіонів-реципієнтів ЗЕТР). Однак, щоб уникнути явища мультиколінеарності, тобто наявності лінійної залежності між декількома чинниками, що призводить до спотворення результатів, слід вдаватися до редукції числа параметрів, що підлягають перевірці. Тому на етапі відбору гіпотетичних факторів варто застосовувати метод факторного аналізу, який дозволяє з численних груп однорідних показників сформувати декілька загальних факторів, шляхом об'єднання тих, між якими існує певна залежність [7]. Варто пам'ятати, що при збільшенні або зменшенні кількості гіпотетичних факторів, результати аналізу будуть відрізнятися, адже даний метод показує взаємний вплив показників на досліджуване явище. Тому при появі додаткових чинників коефіцієнти біля одних і тих самих величин в рівнянні можуть бути дещо відмінними.

В даному дослідженні, в якості вхідних даних було обрано статистичні показники 31 адміністративної одиниці Китаю, 22 провінцій, 5 автономних районів та 4 міст центрального

підпорядкування, в яких функціонують зони економіко-технологічного розвитку. Серед групи загальноекономічних факторів були розглянуті такі критерії, як валовий регіональний продукт на душу населення, обсяг експорту іноземних підприємств, обсяги імпорту та експорту регіону, державні інфраструктурні інвестиції, індекси інвестиційних цін основного капіталу, індекси виробничих цін на промислову продукцію, обсяг витрат на кінцеве споживання продукції, рівень середньої заробітної плати в регіоні в цілому та на підприємствах іноземної власності, співвідношення іноземних та державних підприємств, кількість корпоративних та приватних фірм.

З ряду демографічних факторів аналізувались чисельність населення, співвідношення міського і сільського населення, загальний приріст населення (природний+механічний).

З групи науково-освітніх факторів були обрані показники рівня освіченості населення (кількість осіб з вищою та середньою освітою), кількість науково-дослідних інституцій, чисельність науково-дослідного персоналу).

З групи показників, що характеризують транспорту доступність до уваги були взяті наступні: густота залізничної мережі, автомобільних та внутрішніх водних шляхів.

Для оцінки впливу вищезазначених показників на ефективність діяльності ЗНВТ використовувалось наступне рівняння:

$$Y_G = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon,$$

де Y_G – залежна змінна (в нашому випадку валовий внутрішній продукт ЗЕТР на кв.км. площі), X_n – незалежна змінна або ж гіпотетичний фактор, можливий вплив якого перевіряється, β – коефіцієнт, який відображає силу впливу відповідного фактора

Таблиця 1

Регресійні коефіцієнти факторів ефективності діяльності зон економіко-технологічного розвитку

	Beta	Std.Err.	B	Std.Err.	t(8)	p-level
Intercept			2161,82	390,3715	5,53	0,0005
Густота автошляхів	0,73704	0,114546	6,94	2,405	6,434	0,0002
Кількість інших типів СЕЗ в регіоні	0,62966	0,100906	3,74	0,5988	6,24	0,0002
Співвідношення міського і сільського населення	-0,74561	0,140780	-0,92	0,1735	-5,29	0,0007
Співвідношення підприємств державної та іноземної власності	0,70953	0,083650	2,43	0,0003	8,48	0,00002
Витрати на НДДКР	1,45777	0,260373	2,64	0,0010	5,598	0,0005
Обсяг кінцевого споживання продукції	2,17128	0,277248	1,3	0,0036	7,83	0,00005
ВВП на душу населення	2,13519	0,454632	29,73	0,0001	4,69	0,0015

Розраховано автором за даними статистики [12, 13, 14]

на залежну змінну, α - константа (незалежне мінімальне значення показника досліджуваного процесу / явища, дійсне поза впливом всіх зовнішніх чинників), ϵ - величина так званого статистичного «шуму», що відображає вплив випадкових факторів, непередбачених обставин, величин, які з тієї чи іншої причини не були включені в досліджувану модель (вважається випадковою, значення якої прямує до нуля при врахуванні всіх істотних чинників) [2]. Слід зазначити, що коефіцієнт β є стандартизованим і використовується, якщо в рівняння включені змінні з різними одиницями вимірювання. Він показує лише відносний внесок кожного параметра - регресора в прогнозування залежної змінної. Для характеристики прогнозних значень служить простий коефіцієнт B , який показує наскільки зміниться залежна змінна при збільшенні кожного окремого фактора на одиницю. Розрахункові значення обох коефіцієнтів представлені у табл. 1.

Для визначення статистичної значимості отриманих результатів було враховано величину рівня значущості p (p -level), що відображає, яка частка спостережень підпадає під визначений вплив конкретного фактора. Загальноприйнятим рівнем значущості вважається p , що не перевищує 0,05. Це говорить про те, що побудована регресійна модель описує понад 95% спостережень [15, с. 20]. Для оцінки ступеня надійності (суттєвості) зв'язків, обумовлених кожним з факторів, використовувався критерій Стюдента (t). Якщо його величина перевищує табличне значення, то результати аналізу вважаються надійними. З усього ряду змінних були відібрані регресори, для яких рівень значущості p не перевищує 0,05 і величина критерію Стюдента t вище критичного (в даному випадку при $t(8)$, де 8 – число ступенів свободи і рівні значимості 0,05 табличне критичне значення критерію Стюдента становить 2,3). В цілому результати вважаються достовірними та значущими. Про це свідчать також наступні показники:

- Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,99$ – даний показник приймає значення від 0 до 1 і вказує на те, який відсоток спостережень описується впливом усіх включених в модель факторних змінних.

- Коефіцієнт Фішера $F(22,8) = 92$ – використовується для оцінки значущості коефіцієнта детермінації, тобто відповідності закладених в регресійну модель зв'язків реально існуючим. Так як, критичне табличне значення для $F(22,8) = 3,12$, то отриманий коефіцієнт детермінації вважається значущим.

Оцінка та обговорення результатів. Відповідно до отриманих результатів доцільно стверджувати про сильний вплив трьох факторів на ефективність діяльності зон економіко-технологічного розвитку, для яких коефіцієнт $\beta > 1$. Залежність між ВВП зон та показником кінцевого споживання продукції свідчить про переорієнтацію діяльності ЗЕТР на внутрішні ринки. До того ж, аналіз показав відсутність впливу регіонального експорту і незначний вплив

імпорту на величину зонального ВВП, що також говорить про спрямованість економіко-технологічних зон до імпортозаміщення, на протигагу зонам високих технологій, що орієнтовані на експорт.

Вплив регіонального валового внутрішнього продукту на ефективність діяльності зон обумовлений тим, що даний показник характеризує об'єм внутрішнього ринку. А відтак, чим ємкіше ринок, тим більше можливостей виробляти різноманітну продукцію і сприятливіші умови для функціонування спеціальних економічних зон.

Третім по силі впливу показником виявився обсяг витрат на науково-дослідницькі та дослідницько-конструкторські розробки, так як наукові дослідження сприяють розширенню випуску продукції вищої доданої вартості, що в свою чергу позитивно позначається на кінцевому доході ЗЕТР.

Решта параметрів характеризуються середнім впливом (β від 0,6 до 1) на результативність діяльності економіко-технологічних зон. Найбільший внесок у величину валового доходу ЗЕТР складає рівень розвитку мережі автомобільних шляхів, що виражений в показнику густоти автошляхів. По-перше, даний вид транспорту відіграє провідну роль у віддалених районах КНР, що є реципієнтами економіко-технологічних зон, але не забезпечені іншим транспортними мережами. По-друге, як зазначалось вище, ЗЕТР в порівнянні із ЗНВТ більше орієнтовані на внутрішні ринки й відповідно для них характернішими є перевезення на невеликі відстані. Майже рівносильним по впливу із транспортним фактором виявився такий чинник, як рівень економічної свободи, виражений у співвідношенні державних та іноземних підприємств. При цьому тут відмічається обернена тенденція в порівнянні із зонами високих технологій, для яких переважання підприємств іноземної власності є більш сприятливим аніж державних. Значимість державних підприємств для економіко-технологічних зон може бути пояснена першочергово зниженням рівня конкуренції з боку іноземних фірм в одному регіоні. До того ж, значна частина сфери послуг в Китаї залишається виключною прерогативою держави.

Наявність інших типів спеціальних економічних зон, з одного боку, зумовлює ефект технологізації, сприяючи трансферту технологій в середині конкретного регіону. А з іншого, кооперація між зонами та користування спільною інфраструктурою та ресурсною базою впливає на досягнення ефекту економії від масштабу й відповідно на підвищення ефективності функціонування.

Єдиний регресор, для якого характерна обернена пропорційна залежність із валовим доходом зон, це співвідношення міського і сільського населення. Відповідно, можна стверджувати, що вищі доходи притаманні ЗЕТР, які розташовані за межами урбанізованих міст, що також пов'язано із відсутністю конкуренції з боку фірм, що функціонують на територіях звичайного податкового режиму.

Всі інші показники не виявили впливу на ефективність функціонування ЗЕТР, або ж їх вплив

відносно слабкий ($\beta < 1$), й відповідно не були включені до моделі і не розглядались в аналізі.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що математико-статистичний метод регресійного аналізу може бути використаний для досягнення різних цілей та реалізації різнотипних завдань в суспільно-географічних дослідженнях. Так, автором статті за допомогою даного методу було визначено фактори ефективності діяльності зон економіко-технологічного розвитку в Китаї. Це дало змогу провести компаративний аналіз з попередньо дослідженими чинниками та умовами функціонування зон новітніх і високих технологій. Отримані результати підтвердили основоположні гіпотетичні твердження щодо діяльності двох типів спеціальних економічних зон третього покоління:

1. Найчисленніші два типи СЕЗ в Китаї, що є досить подібними за функціонально-галузевою структурою, пільговим режимом та видами

діяльності мають різну спрямованість: для ЗЕТР більш характерне імпортозаміщення, для ЗНВТ першочерговим завданням є стимулювання експортних операцій;

2. На ефективність діяльності обох типів зон справляють значний вплив такі фактори, як масштаб внутрішнього ринку-реципієнта зони, виражений у регіональному ВВП, та державні витрати на науково-дослідну сферу;

3. Хоча геопросторове поширення економіко-технологічних зон в більшій мірі відповідає територіальному зосередженню зон новітніх технологій в Китаї, однак в своєму розміщенні вони все ж таки визначаються різними чинниками. Якщо для ЗНВТ важливими параметрами є нижчий рівень оплати праці в провінції та вищий ступінь розвитку залізничної мережі, то для ЗЕТР більш вагоме значення мають автомобільний транспорт та відсутність конкуренції з боку фірм звичайного податкового режиму.

References:

1. Bih Jane Liu, Yu-Yin Wu Development Zones in China: Are STIPs a Substitute for or a Complement to ETDZs? Access mode: <https://www.ntpu.edu.tw/econ/files/.../20110308170007.pdf>.
2. Brajčevskij Ū.S. Viktoristannâ metodu regresijnogo analizu u suspil'no-geografîčnih doslidžennâh na prikladi vivčennâ elektoral'noï povedinki [The use of regression analysis in human-geographic studies: the case of electoral behavior analysis]. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya* [Economic and Social Geography], 2014, Vol. 2 (70), pp.68-69. (In Ukrainian).
3. Fung, K. C., Iizaka, H., Lee, J. and Parker, S. Determinants of U.S. and Japanese foreign investment in China. Asian Development Bank Institute, 2000. Access mode: <http://people.ucsc.edu/~kcfung/fdidet.pdf>.
4. International Association of Science Parks and Areas of Innovation. Access mode: <http://www.iasp.ws/by-country>
5. Izotov D.A. Zony s l'gotnym režimom KNR: prostranstvennâ koncentraciâ i rol' vo vnešnej trgovle [Zones with China's concessional regime: spatial concentration and foreign trade contribution]. *Ėkonomika regiona* [Economy of region], 2013, no.1, pp. 123-132. (In Russian).
6. Kilimčuk A.A. Special'nye èkonomičeskie zony kak ključevoj faktor razvitiâ mestnoj èkonomiki Kitaâ [Special economic zones as a key factor of local economic development in China]. *Aziatsko-Tihookeanskij region: èkonomika, politika i pravo* [Pacific Rim: Economics, Politics, Law], 2015, no.1 (32), pp. 33-45. (In Russian).
7. Mezencev K.V. Pro vikoristannâ faktornogo analizu v regional'nih doslidžennâh [The use of factor analysis in regional studies]. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya* [Economic and Social Geography], 2002, Vol. 53, pp. 21-27. (In Ukrainian).
8. National Economic and Technological Development Zones. Access mode: <http://www.china.org.cn/english/SPORT-c/76751.htm>
9. Owen C. H. Ho. *Determinants of foreign direct investments in China: a sectoral analysis*. Access mode: http://uwa.edu.au/_data/assets/pdf_file/0019/.../04_18_Ho.pdf.
10. Ronald B. Davies The Impact of Special Economic Zones on Exporting Behavior. Access mode: irserver.ucd.ie/bitstream/handle/10197/.../WP15_28.pdf?...1
11. Šablji O.Ė. *Matematični metodi v social'no-ekonomičnij geografii* [Mathematical methods in social and economic geography]. L'viv, 1994, 304 p. (In Ukrainian).
12. Sheng Laiyun China Statistical Yearbook, Beijing, China, 2013, pp. 18-33.
13. Sheng Laiyun China Statistical Yearbook, Beijing, China, 2012, pp. 55-69.
14. Shi Rong Yao China Development Zones Yearbook, Beijing, 2012, 360 p. (In Chinese)
15. Sykes, A.O. *An Introduction to Regression Analysis*. Coase-Sandor Institute for Law & Economics Working Paper No. 20, 1993. Access mode: http://chicagounbound.uchicago.edu/law_and_economics/51/
16. The official website of China Association of Development Zone. Available at: www.cadz.org.cn/
17. Topčičev O.G. *Suspil'no-geografîčni doslidžennâ: metodologîâ, metodi, metodiki* [Socio-geographical research, methodology, methods, techniques]. Odessa, 2005, 632 p. (In Ukrainian)
18. Wang J. *The Economic Impact of Special Economic Zones: Evidence from Chinese Municipalities*. Access mode: http://se.shufe.edu.cn/upload/_info/42910_1001270253311.pdf

GEOHISTORICAL PHASES OF PLANNING STRUCTURE DEVELOPMENT IN THE CITY OF IVANO-FRANKIVSK

Olha LEVYTSKA

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
charmolychka@gmail.com*

Abstract: For a better understanding how to make a city planning of any city in the future, you should always carry a digression into history. The current study examines the concept of “geohistory of the city”, exploring the peculiarities of Ivano-Frankivsk planning structure formation at the different transformation stages, so called geohistorical phases, since the city’s founding to the present. Also, the paper describes historical transformation of the functional zoning of Ivano-Frankivsk, i.e. description of the main urban functions at each of the previously mentioned stages.

Key words: geohistorical phases, city planning, Ivano-Frankivsk.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.74-79>

UDC: 911.3

ГЕОІСТОРИЧНІ ЗРІЗИ РОЗВИТКУ ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

Ольга ЛЕВИЦЬКА

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
charmolychka@gmail.com*

Анотація: Для кращого розуміння того, як правильно побудувати схему планування будь-якого міста в подальшому, завжди потрібно здійснювати екскурс в його історію. У представленому дослідженні розглянуто поняття «геоісторії міста», розкриваються особливості формування планувальної структури міста, на прикладі Івано-Франківська, виділено та охарактеризовано основні етапи трансформації планувальної структури міста, так звані геоісторичні зрізи, від моменту заснування міста до сучасності, та визначено історичні трансформації функціонального зонування міста Івано-Франківська, тобто опис основних міських функцій на кожному з виділених етапів.

Ключові слова: геоісторичні зрізи, міське планування, Івано-Франківськ.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.74-79>

УДК: 911.3

Вступ. Регіоналізація України є об’єктивним еволюційним історично зумовленим процесом, результатом взаємодії таких чинників, як політичних адміністративно-територіальних перетворень, різноманітності природного ландшафту, етнічних територіальних відмінностей, закономірностей розвитку мережі міських поселень та формування їхніх територіальних систем. Сьогодні більшість міст України перебувають в стані трансформації своїх планувальних структур. Дослідження історичних змін таких трансформації дає можливість глибше пізнати закони, за якими місто розвивалося.

Геоісторія міста – це історична перспектива взаємозв’язку планувальної структури і просторового порядку (розпланування міста, його «урбаністичної форми») з соціальним порядком. Тобто то йдеться про те, як місто планувалося і виглядало у певні періоди історії, і як це впливало на мешканців, їхні уявлення і спосіб життя тощо. Етапи становлення міста дозволяють нам чіткіше побачити минуле, проаналізувати чинники його становлення.

Вивчення та аналіз змін таких чинників впродовж історичного розвитку – це важливе завдання, яке дозволяє зрозуміти “генетику” кожного міста і якимось чином спланувати його розвиток в подальшому.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженнями в даній галузі займалися ціла плеяда вчених як архітекторів, так і економістів та географів. Зокрема значний внесок в розвиток таких досліджень зробили Г. Мюнтер, Е. Еглі, Б. Зеві та ін., у тому числі російські автори – В.А. Лавров, А. Е. Гутнов. Дослідженням саме міста Івано-Франківська займалися такі вчені як Лукомська З., Соколовський З., Шпільчак В., Поліщук Л.

Основна мета даного дослідження: виділення геоісторичних зрізів розвитку планувальної структури міста на прикладі Івано-Франківська.

Виклад основного матеріалу. Протягом 16-18 століть в Європі будувалося мало міст. Урбаністичне розростання міст – концентрувалося загалом у великих існуючих містах і містах, що стали великими у цей час; а ортогональна (прямокутна) планувальна сітка в часи Ренесансу має пріоритетний статус, її

застосовують постійно, коли йдеться про розширення вже існуючих міст, бо це – найзручніший та економічний спосіб розбудови з «чистого листа». Міста з прямокутною розпланувальною структурою широко розповсюдились в європейському містобудуванні XII – XV ст., і, очевидно, вони наслідували традиції античної містобудівельної думки.

Для новозакладених міст та міст, що розвивались на західних землях України в XIV – XVII ст. була характерна прямокутна регулярна або так звана “шахова” система планування, тісно пов’язана з традиціями західноєвропейського містобудівництва. Поширеність міст з схожою планувальною структурою дозволяє припустити існування конкретних правил і закономірностей, покладених в основу її побудови [3]. Одним з прикладів таких міст можна назвати і Івано-Франківськ, яке поєднало в собі всі найхарактерніші риси передового середньовічного західноєвропейського містобудівного планування та архітектурних стилів.

Місто Івано-Франківськ (до 1962 року – Станіславів) було засноване в 1662 році (рік отримання ним Магдебурзького права) на території села Заболоття, у межах двох Бистриць. Ідея заснування великого, добре захищеного міста-фортеці, за історичними джерелами, належала Станіславу Ревері Потоцькому, польському магнату, а втілена була його сином Андрієм. Місто розташоване було на рівнинній болотній місцевості, бастионні укріплення давали змогу вести ефективний фронтальний і бічний артилерійський обстріл. Територія, на якій постало місто, була малопридатна для рільництва, річки та болота додатково захищали від ворогів, а торгові шляхи, що пролягали через місцевість, забезпечували розвиток Станіслава як важливого економічного центра. Можемо виділити кілька етапів трансформації планувальної структури міста, так званих геоісторичних зрізів:

1 етап (середина-кінець 17 століття)

Місто мало форму шестикутної бастионової фортеці, у яку вписано квадратну ринкову площу та систему міських кварталів, що узгоджувались особливостями накладки шестикутного та прямокутного планів (рис.1). У місто провадили три мости до двох брам та однієї Вірменської фіртки, що були розташовані посередині куртин фортеці. Південно-західний в’їзд був додатково захищений рavelіном. Серед цього розпланування розташовано також палац власника міста. [4] Що ж стосується *функціональності міста*, то на даному етапі розвитку місто виконувало житлову, оборонну, сакральну, палацову, виробничу, адміністративну, торгову та функцію обслуговування населення. Ядром міської забудови стала площа Ринок, на якій виконувались більшість з вище перелічених функцій. Центральну частину міста створювали за принципом європейських «ідеальних міст» епохи Відродження. Можна простежити чітку геометрію вулиць, що формували квартали. Вулиці виходили на головну площу або до тих вулиць, що вели до в’їзних брам. Перші будівлі в місті були дерев’яні, одно- і двоповерхові.

2 етап (кінець 17 - кінець 18 століття)

Характерними його ознаками стало будівництво нової резиденції міських власників, а саме поява нового планувального елементу - резиденції Потоцьких, яка доповнює існуючу розпланувальну структуру. Спостерігаємо модернізацію оборонної системи міста. Станіславів набуває форми видовженого восьмикутника з 8 бастионами в зв’язку з будівництвом мурованої резиденції Потоцьких. Новий палац виростає на північний-схід від міста, де були виведені нові фортифікаційні споруди. (рис.2) З’являється система ровів та валів, а також вдосконалення бастионної оборонної системи. В міста з’являються також ряд *нових функцій*, а саме додається освітня функція. В 18 ст. з’являється у місті вища школа та створюються братства при релігійних осередках. Також спостерігаємо трансформацію функцій попереднього етапу, а саме з будівництвом у місті великого палацового комплексу, сюди переміщується і адміністративна функція. Станіславів стає важливим торговим центром. За переписом, у 1720 році в місті налічується близько 27 крамниць. Будинки, які утворювали периметричну забудову навколо ратуші, називались «прибутковими». Будівлі були переважно дво- і триповерхові. [4]

3 етап (початок 19 – початок 20 ст.)

Що стосується даного етапу, то можемо спостерігати перерозподіл у міському функціональному зонуванні. Було ліквідовано оборонну систему в місті, а саме засипано рови і знищено фортифікаційні споруди. Колишні передмістя зливаються з середмістям, а отже спостерігаємо також розповзання міських функцій на територію передмістя. Функціональна структура, можна сказати, втрачає свій центричний характер, головні міські функції розташовуються по всій території міста. В 18-19 століттях зникає також палацова функція, а на території резиденції засновників міста з’являється військовий госпіталь. Новим головним громадським центром стає новоутворена центральна площа (сучасна площа біля Драматичного театру ім. Івана Франка), яка також перебирає на себе рекреаційні та відпочинкові функції.

4 етап (20 століття)

У радянський період місто активно розвивалось, освоюючи новий простір. Його розбудовували планово, комплексно і під жорстким державним контролем. Основними рисами даного етапу можна назвати втрату великої кількості автентичної житлової забудови, утворення центральних площ та алей за межами колишнього середмістя, територіальний ріст центру. Доповнення просторової структури середмістя новою житловою та громадською забудовою на місці втраченої [3].

Стало існувати наче два різних міста: старе, з вузькими вуличками, різноманітною забудовою, багато декорованими фасадами, і нові одноманітні квартали. з сірою панельною забудовою і нагромадженням промислової території з непривабливими бетонними огорожами. Також можна виділити мережу підцентрів міста, які

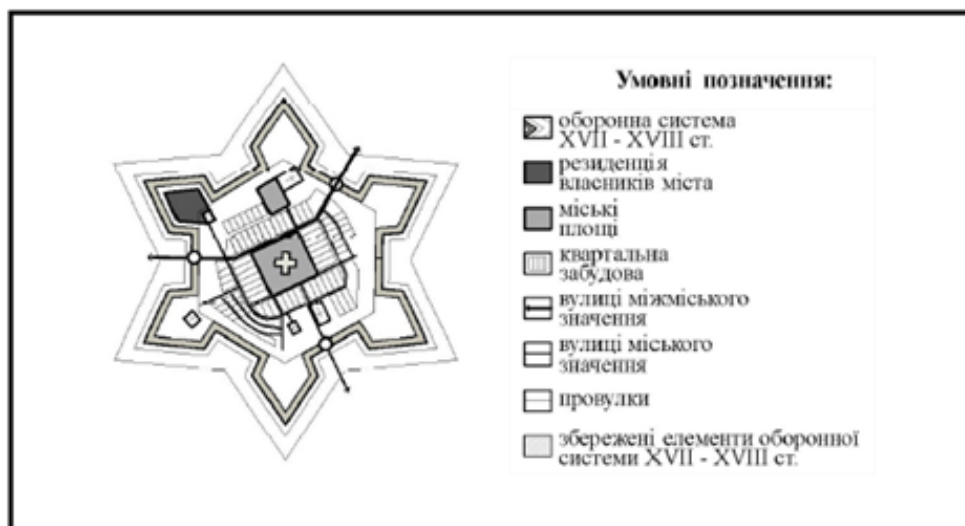

Рис. 1. Розпланувальна структура міста середини 17 ст.

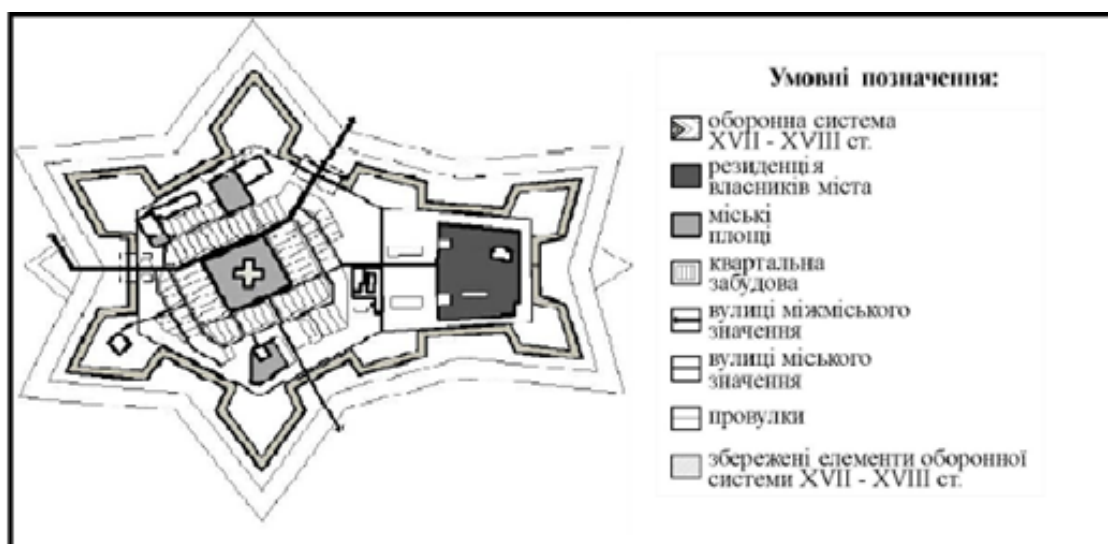

Рис. 2. Розпланувальна структура історичного ядра міста у 18 ст

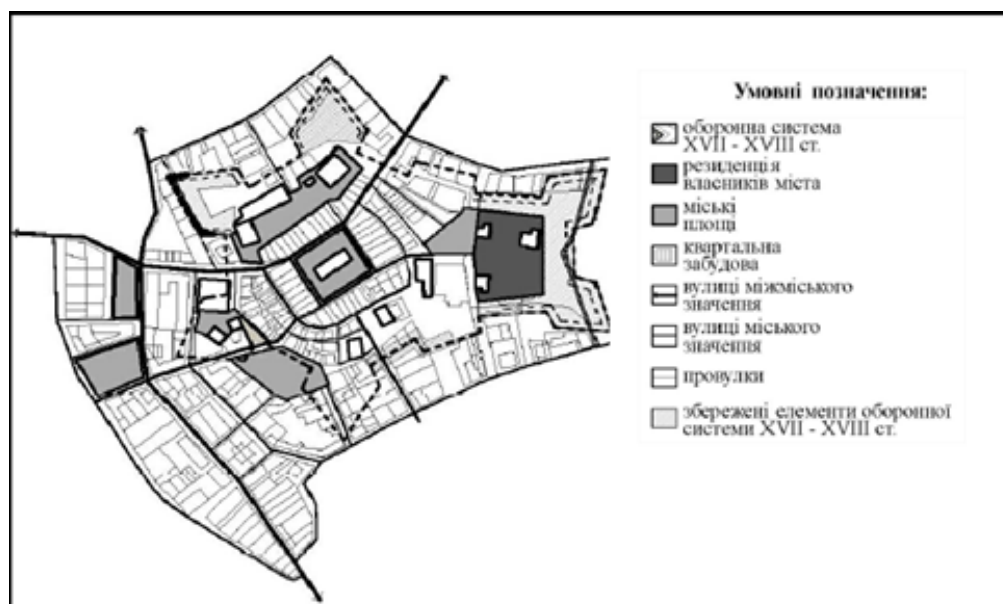

Рис. 3. Розпланувальна структура історичного ядра міста у 19 ст.

утворюють центральну частину міста. У порівнянні з попереднім етапом розвитку площа центру збільшилась за рахунок утворення ансамблю центральної площі з музично-драматичним театром. На жаль, відчутними є значні втрати забудови кварталів, які оточують ринкову площу та інших споруд.

У простір історичного середмістя дуже агресивно втрутилась громіздка будівля Облвиконкому, споруджена у 1980-х рр. Її величезний об'єм потребував відповідної площі перед головним входом, а масштаб та трираменна форма плану цілком спотворили історичні принципи формування середовища у цій частині міста.

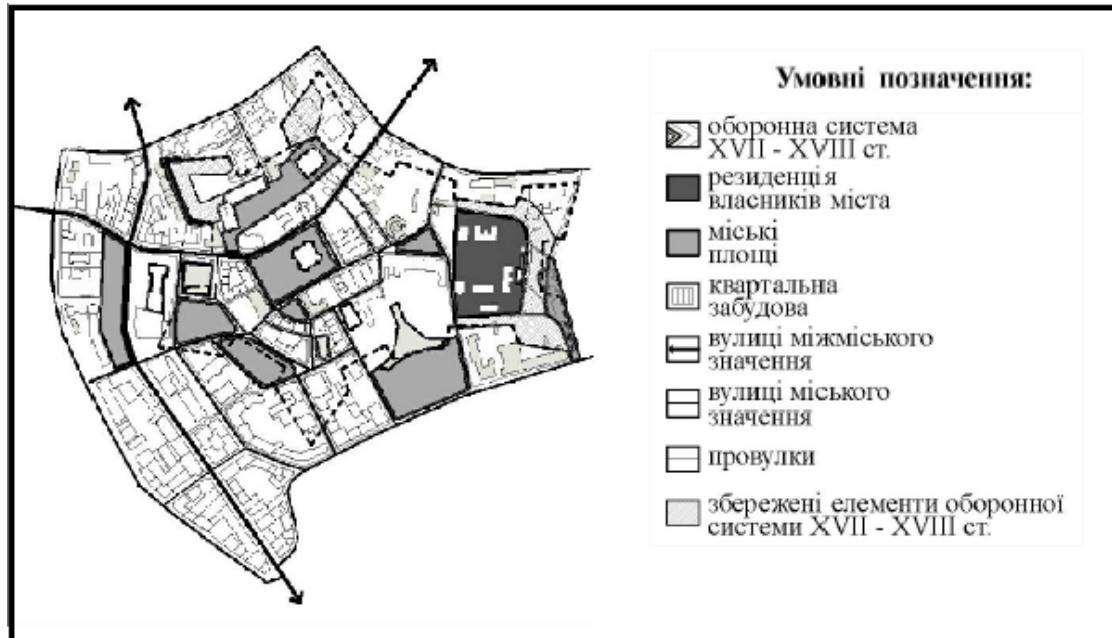

Рис. 4. Розпланувальна структура історичного ядра міста у 20 ст.

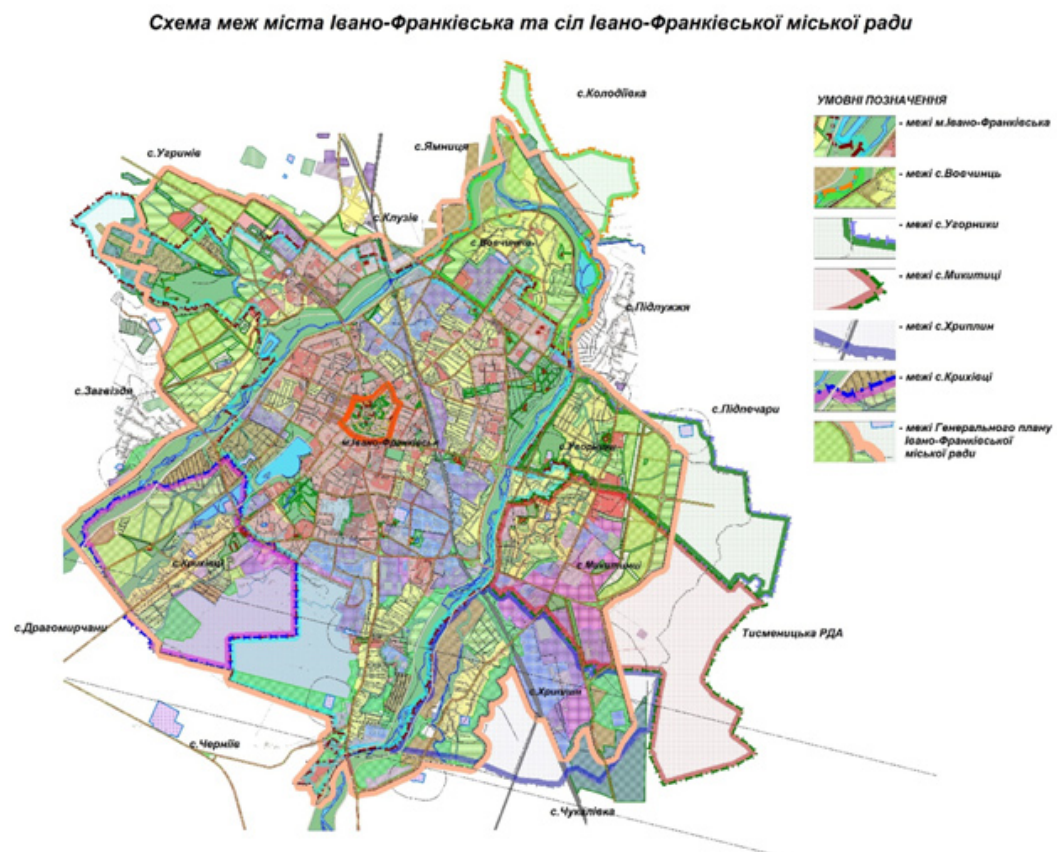

Рис. 5. Сучасні межі міста Івано-Франківська

Таблиця 1

Функції	Етапи трансформації планувальної структури				
	1 етап	2 етап	3 етап	4 етап	5 етап
палацова	+	+	-	-	-
оборонна	+	+	-	-	-
житлова	+	+	+	+	+
торгова	+	+	+	+	+
виробнича	+	+	+	+	+
адміністративна	+	+	+	+	+
громадська	+	+	+	+	+
функція обслуговування	-	-	+	+	+
освітня	-	+	+	+	+
рекреаційна	-	-	+	+	+
освітньо-пізнавальна	-	-	-	-	+

У другій половині 20 століття місто поглинуло навколишні села Софіївку, Вовчинці, Угорники, Рінь, Микитинці, Опришівці, Крихівці, Пасічну. 1978 року затверджено генеральний план Івано-Франківська, який передбачав розбудову нових мікрорайонів, широких автомобільних магістралей. Гепланом передбачено збереження центральної, історичної забудови міста, завершення радіальної системи міських доріг, створення відпочинкових зон, перспективи розвитку міста. [4]

5 етап (кінець 20- початок 21 століття)

Сучасна структура міста значною мірою зберегла особливості первісного розпланування. Передовсім це помітні рештки бастионних укріплень у західній та північній частинах міста, що переважно збереглися у формі земляних валів. Система вулиць, що сформувалась у наш час повторює зовнішній контур оборонних рубежів лише з чотирьох сторін. Це вулиці Новгородська та Дністерська у західній та північній частині історичного центру, Грушевського - в східній. Місце колишнього бастиону зайняв сквер на площі Міцкевича

Центром середмістя й надалі залишається квадратна ринкова площа з ратушею у центрі. Можна виділити головні складові центру міста: громадський центр, адміністративний, торговельний, культурний, відпочинково-рекреаційний. В процесі розвитку центру міста відбуваються переміщення та трансформації даних складових.

Територіально площа центральної частини не змінилась у порівнянні з попереднім етапом розвитку, але суттєво змінилось призначення окремих планувальних елементів. Відбулись зміни у громадському житті міста, що відобразилось у призначенні міських просторів, площ, скверів [1].

Сучасне міське планування та забудова міста має цілий ряд недоліків, основними з яких є відсутність чіткого функціонального зонування території міста, організації дорожньо-вуличної мережі, а також організації системи обслуговування населення.

Отже, узагальнюючи історичні трансформації функціонального зонування міста Івано-Франків-

ська, можемо виділити таку зміну функцій на кожному з вище описаних етапів (табл.1).

Висновки. Отже, міста і системи розселення формуються і розвиваються упродовж тривалого часу. Міські поселення зростають територіально, видозмінюються, зазнаючи оновлень у забудові, у них прокладаються нові комунікації, змінюються функції міста тощо. Було виділено 5 етапів трансформації планувальної структури міста Івано-Франківська: на 1 етапі спостерігаємо заснування міста-фортеці, добре укріпленої, яке мало форму багатокутника, вписаного в коло з площею Ринок у центрі, що відповідало тогочасним ідеям містобудування доби Ренесансу. На 2 етапі до існуючого міста фортеці спостерігаємо добудову замку, що змінює форму міста з правильної шестикутної, у видовжену з замком, Станиславів стає містом-резиденцією. 3 етап відзначився втратою палацової і оборонної функцій міста, громадський центр поступово переноситься на площу перед сучасним Драматичним театром, також спостерігаємо злиття центральної частини з передмістями та реконструкція житлової забудови. Що ж стосується 4-го, так званого радянського етапу, то спостерігаємо утворення нових мікрорайонів в місті, входження навколишніх сіл в зону обслуговування міста, розбудова промислових територій тощо. Сьогодні, так званий 5 етап характеризується частковим збереженням обрисів того первісного середньовічного міста, але значно видозміненим за рахунок розширення міської території, розбудови вулично-дорожньої мережі в місті, перенесенням громадського центру на Вічевий майдан, а також доповненням функціональності міста функціями, які відповідають викликам сьогодення.

Таке дослідження дозволяє нам прослідкувати розвиток розпланувальної структури міста, адже такий аналіз у часі дає можливість виявити динаміку функціонування містобудівних об'єктів, зміни під час формування та розвитку поселення, історичну еволюцію архітектурно-просторового середовища, а також врахувати дані міські трансформації при подальшому плануванні міста.

References:

1. Lukoms'ka Z. Misto ĭvano-Frankivs'k – ĭstoriâ i sučasnist' [The city of Ivano-Frankivsk – History and modernity]. *Visnik NU "L'vivs'ka politehnika". Arhitektura* [Bulletin of National University "Lviv Polytechnic". Series: Architecture], 2004, N. 505, pp. 197–201. (In Ukrainian).
 2. Poliřuk L. K. *Secesiâ v arhitekturi Stanislavova kincâ XIX – počatku XXst.* [Secession in the architecture of Stanislav at the end of the XIX – early XX century]. Abstract from PhD Thesis. Kyiv, 2003, 20 p. (In Ukrainian).
 3. Tregubova T.A. *Planirovka srednevekovogo L'vova (opyt istoriko-gradostroitel'nogo analiza)* [Layout of the medieval city (historical and urban planning analysis)]. Abstract from PhD Thesis. Kyiv, 1973, 23 p. (In Russian).
 4. Špil'čak V., Sokolovs'kij Z., Golovatij M. *Stanislaviv-ĭvano-Frankivs'k: misto davnê i sučasne* [Stanislav and Ivano-Frankivsk: a city of ancient and modern]. Lviv, 2011, 295 p. (In Ukrainian).
-
-

GEOPOLITICAL PROBLEMS OF UKRAINE-BELARUS BORDER REGION**Vladyslav MORGATSKYI***Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine
vladkulykivka@ukr.net*

Abstract: The article presents geopolitical peculiarities of Ukraine-Belarus border region in the latest historical dimension. Delimitation and demarcation of the interstate border, formation of appropriate infrastructure are also examined here. In the context of political and geographical aspects attention is focused on international relations between two countries and also on the processes of integration in Euro-Atlantic and Post-Soviet regions. Features of geopolitical impact of Russia are reviewed in the light of interstate relations in the triangle Russia-Ukraine-Belarus. Geopolitical doctrine of Yurii Lypa and ethno-political conception of Yatvingians are examined for using nowadays. The main steps of establishment of boarder troops in Belarus are described as well as military and technical cooperation with Ukraine. In the text are defined the trends of cross-border cooperation and are determined the geopolitical, social and geo-ecological threats for the border region in the context of national security of Ukraine.

Key words: Ukraine-Belarus border region, state border, delimitation and demarcation, political and geographical choices, cross-border relations, national security.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.80-86>

UDC: 911.3

**ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ****Владислав МОРГАЦЬКИЙ***Львівський національний університет імені Івана Франка
vladkulykivka@ukr.net*

Анотація: У статті розглянуто геополітичні особливості українсько-білоруського прикордонного регіону в новітньому історичному вимірі. Обумовлено проблеми делімітації та демаркації міждержавного кордону, формування відповідної інфраструктури. У політико-географічних аспектах сконцентровано увагу на міждержавних відносинах країн як на двосторонньому рівні, так і в інтеграційних процесах у євроатлантичному та пострадянському регіонах. Розглянуто особливості геополітичного впливу Росії крізь призму відносин у трикутнику Росія-Україна-Білорусь. Вивчено можливості використання геополітичної доктрини Юрія Липи та ятвязької етнополітичної концепції на сучасному етапі. Описано основні етапи формування прикордонних військ Республіки Білорусь, а також – військово-технічна співпраця з Україною. Визначено тенденції транскордонного співробітництва та схарактеризовано загрози геополітичного, соціального та геоecологічного характеру для прикордонного регіону в контексті національної безпеки України.

Ключові слова: українсько-білоруський прикордонний регіон, державний кордон, делімітація та демаркація, політико-географічний вибір, транскордонне співробітництво, національна безпека.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7154/2016.75.80-86>

УДК: 911.3

Українці та білоруси у своєму історичному розвитку мають багато спільного. Довгий період перебування в одній державі ускладнив становлення міждержавних меж (надто – у роки існування Радянського Союзу), однак, поглибив процеси формування та функціонування прикордонного регіону. Українсько-білоруський кордон – це успадкований внутрішній кордон СРСР, який розмежовував території УРСР та БРСР. Стаття 5 Закону України «Про правонаступництво» визначає, що «державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською РСР і Білоруською РСР... за станом на 16 липня 1990 року є державним кордоном

України» [10]. У Концепції Національної стратегії транскордонного співробітництва в Україні прикордонний регіон трактується як «адміністративно-територіальна одиниця, що знаходиться на рівні, наступному після державного, і розташована безпосередньо вздовж державного кордону [8]. До цього прикордонного регіону від України входять північні та центральні райони Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської та Чернігівської областей, а від Білорусі – південні адміністративні одиниці Брестської та Гомельської областей [18].

Дослідженнями особливостей формування та функціонування українсько-білоруського прикордонного регіону займалися: географи – С. Л. Рудницький, В. М. Кубійович, Ф. Д. Заставний,

М. С. Дністрянський, Г. П. Підгрушний, О. М. Черевко, О. В. Ханова; економісти – В. С. Кравців, В. В. Засадко, Ю. О. Цибульська; історики – О. Д. Панько, С. А. Шаправський, В. І. Сергійчук, Т. В. Павлова; відомі громадські діячі – Ю. І. Липа, О. Г. Цадко та інші.

У статті використано методи теоретичного, історико-логічного та функціонально-системного аналізу.

Особливості політико-географічного формування та функціонування українсько-білоруського прикордоння характеризуються такими проблемами:

- делімітація та демаркація кордону;
- формування пунктів пропуску, прикордонної інфраструктури та митної зони;
- політико-географічний вибір держав між євроатлантичним вектором та інтеграційними процесами на пострадянському просторі;
- розвиток транскордонного співробітництва;
- вплив світових економічних криз та російсько-українського військового конфлікту на розвиток міждержавних стосунків;
- геополітична, соціальна та геоecологічна безпеки в контексті національної безпеки України.

У 1993-1997 рр. проведено делімітацію державного кордону між досліджуваними країнами загальною протяжністю 1084,5 км. Основою топографо-геодезичних і картографічних робіт із делімітації кордону стало прийняття українсько-білоруською комісією з делімітації державного кордону рішення про переоформлення топографічних карт масштабу 1:10000 із розграфленням у системі координат 1963 року в систему координат 1942 року, а також виконання повного комплексу робіт із оновлення карт за матеріалами аерофотознімання. На лінії кордону українською стороною було оновлено 161 аркуш топографічних карт, а білоруською – 103. Лінію делімітації нано-

сили на оновлені топографічні карти масштабу 1:10000. На них були позиціоновані точки поворотів та лінія державного кордону з відтінченнями. На основі карт створено Протокол-опис проходження лінії державного кордону між Україною та Республікою Білорусь [14].

Формування пунктів пропуску розпочато в 1992 році. До кінця десятиріччя відкрито 14 пунктів (двоє з яких – залізничні). На початку 2000-х мережа збільшилась ще на 8 пунктів пропуску. Останню хвилю зафіксовано у 2013 році, коли після ратифікації договору про демаркацію кордону відкрили ще п'ять пунктів перетину (зокрема, три залізничні). Тобто наразі мережа має 27 пунктів пропуску, 14 із яких – міжнародні, що найбільше відповідають сучасним стандартам і відрізняються більшою пропускнуою спроможністю. Вона досить розвинена як для нещільно заселеного поліського регіону, але слід звернути увагу на стан автомобільних доріг, які ведуть до міждержавних та місцевих пунктів пропуску, більшість із яких у незадовільному стані. Особливо це стосується доріг Рівненщини та частково Чернігівщини й Житомирщини. Основними автомагістралями є міжнародні (Київ – Чернігів – Нові Яриловичі, Доманово – Ковель – Чернівці – Терембле), регіональні (Чернігів – Городня – Сеньківка, Луцьк – Любешів – Дольськ) та інші. Слід відмітити, що основні товарні потоки рухаються не в субмеридіональному напрямку, а в субширотному – магістралями, що зв'язують Україну й Білорусь із Польщею (Київ – Люблін, Гомель – Брест – Варшава), тому прикордонний регіон не відіграє настільки потужної ролі попри сформовану ще в радянський період транспортну мережу.

Головним документом, що регулював питання делімітації, а згодом – і демаркації кордону, був підписаний 18 липня 1997 року «Договір між Україною та Республікою Білорусь про державний кордон». Український парламент ратифікував його

Рис. 1. Українсько-білоруський прикордонний регіон (за О. М. Черевко)

через два місяці, а білоруський – лише в травні 2010 року [13]. Керівництво Білорусі пов'язує питання кордонів із проблемою боргу, що існує між країнами ще з часів розпаду СРСР (за випущену, але не відвантажену продукцію). Оцінка боргу обома сторонами не збігається. Вирішенню проблеми сприяли домовленості між В.А.Ющенком та О.Г.Лукашенком щодо зменшення цін на українські енергоносії в обмін на відмову від «політичного шантажу» [1; 361]. Якщо в Києві сумою заборгованості вважалися не більше 50 млн. дол. США, то в Мінську наполягали на 200 млн дол. США. У 2003 р. прем'єр-міністри держав підписали протокол, де сума боргу була зафіксована на рівні 134 млн. дол. США. Українська сторона досі не погоджується сплатити борг державним суб'єктам господарської діяльності Білорусі [5; 29-33].

Із середини 2000-х мали місце проблеми захоплення українських земель, пов'язані зі зміною русла Дніпра, що давало змогу білорусам присвоїти досить великі ділянки (близько 660 га землі) на Чернігівщині. Від початку 2016 року громада села Ветли Волинської області протестує проти передачі Жирівського каналу до складу Білорусі й у квітні перекрила частину ділянки «Любешів – Дольськ», вимагаючи роз'яснень від органів влади. Існують думки, що канал потрібен жителям, щоб вимивати бурштин. Однак, місцеве населення акцентує увагу на екологічних наслідках, що можуть призвести до обміління системи з чотирьох озер, у т.ч. озера Білого, деградацію земель, а, окрім того, дасть захопити 50 га території. На ці проблеми має зважати міжнародна демаркаційна комісія, а найбільше – галузеві спеціалісти, що проводять такі роботи на місцевості [2].

Період після програшу на виборах національно-демократичних сил у Білорусі внаслідок перемоги О.Г.Лукашенка та ствердження Л.Д.Кучмою курсу на багатовекторність зовнішньої політики України характеризувався стабілізацією міждержавних відносин, поступовим формуванням мережі пунктів пропуску, розвитком транскордонного співробітництва, зокрема, створенням євро регіонів «Буг» (Брестська, Волинська області та Люблінське воєводство Польщі) та «Дніпро» (Чернігівська, Гомельська, Брянська області). Зовнішня політика Білорусі спрямована на інтеграцію в пост-радянський простір, що демонструється підтримкою Ташкентського пакту в 1993 році, входженням до Союзної держави в 1997-ому та ЄвразЕС у 2000-ому. Поступові конфедеративні зв'язки з Росією мали вирішальне значення в побудові українсько-білоруських відносин, що не сприяло поглибленню співпраці в прикордонному регіоні [1, с.346-360]. У сучасному контексті південні землі Білорусі за певних умов можуть стати військовою загрозою.

Політичне напруження між державами спостерігалось і в часи Помаранчевої революції та Євромайдану, адже білоруську владу непокоїла можливість переходу революційних настроїв із ближнього зарубіжжя на терени країни. З активізацією взаємовідносин між Білоруссю та ЄС у

2008 році та світовою економічною кризою 2009-го співпраця розширилась у рамках Східного партнерства, де Україна, по суті, виступала посередником. Значне збільшення міждержавного товарообігу та прямих іноземних інвестицій у прикордонний регіон почалося після підписання в жовтні 2011 року Угоди про зону вільної торгівлі в рамках СНД. Вона стала головним фактором торгових війн 2012 року. Характерною рисою у відносинах України та Білорусі було збільшення тимчасової трудової міграції українців до міст на будівництво та на сезонні роботи в колгоспи. У 2010-13 рр. економічні стосунки поглиблювались, але геополітичні зв'язки характеризувались перманентним напруженням, оскільки країни Митного Союзу трансформувались у нове Євразійське економічно-політичне об'єднання [5; С.14]. Євразійським банком проводились комплексні дослідження білорусько-російсько-українського прикордоння (БРУП), які мали посприяти забезпеченню геополітичних та гео економічних інтересів Росії в прикордонних регіонах ЄАС [12].

На сучасному етапі транскордонне співробітництво представлене кількома основними програмами – Програмою транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна» на 2014-2020 роки в рамках політики добросусідства, Програмою територіального співробітництва країн Східного партнерства, а також «Транскордонною стратегією співробітництва Люблінського воєводства, Львівської, Волинської та Брестської областей на 2014-2020 роки».

Безпека державних кордонів є пріоритетом національної політики України. Тут доцільно згадати ідеї «Чорноморської доктрини» Юрія Липи. Згідно з нею Білорусь – «ключ українського чорноморського склепіння», завданням якого є «недопущення до спільного кордону між балтійським і фіно-уральським експанзійним осередком», тобто збереження цієї країни як своєрідної буферної зони, яке потребує налагодження з нею дружніх відносин. «...Найбільшим нонсенсом є ті чи інші претензії до білорусинів за той чи інший повіт, невиразну лінію кордонів. У найглибшому інтересі України була й буде дуже чесна й дуже зичлива політика до білорусинів. Без Білоруси українське склепіння є в небезпеці. З другого боку, при цілковитій незалежності невеликої Білоруси буде вона відтята від півдня й стане знаряддям сусідів зліва чи справа, а значить раною на карті України. Тим часом при зичливим співжитті – Білорусь може стати шоломом на голові України. Геополітично білоруські землі – це такі ж наддніпрянські землі, як і ціла середня Україна. Оборона північних земель України лежить на рівнинних межах Білоруси...» [11; С. 946-947]. Попри те, що праці 75 років, актуальність її не зменшилась.

Приймаючи до уваги Чорноморську геополітичну доктрину й окремо домовленості Союзної держави, міркуючи про національну безпеку України, важливо розуміти, що відповідно до «Договору між РФ і РБ про спільні зусилля з

охорони зовнішнього державного кордону Республіки Білорусь» Російська Федерація фактично перенесла свої прикордонні інтереси від адміністративного кордону Росії та Білорусі на кордони з Україною, Литвою, Латвією та Польщею. Вона створила оперативну групу прикордонних військ, де Білорусь має своїх представників у командуванні. Таке співробітництво можна використати для проведення інтервенції. І, попри завіряння Олександра Лукашенка про неможливість нападу, подібну загрозу зневажати не можна.

На сучасному етапі завершена робота по розгортанню стратегічного угруповання прикордонних військ із виходом на охорону державного кордону з Україною. Проведені заходи зі створення прикордонної інфраструктури, обладнання й оснащення пунктів пропуску технічними засобами. З 1 січня 1998 року розпочали охорону Державного кордону заново сформовані з'єднання прикордонних військ на українському напрямі – 19-й (Гомель) та 20-й (Пінськ) загони, вдосконалено роботу даного загону і в Мозирі. Це якісно нові за організаційно-штатною структурою, формами й засобами дій підрозділи, які існують без традиційної прив'язки до обладнаних рубежів інженерних споруд, КСП, парканів. У Лоеві (поруч із Чернігівщиною) базується група прикордонних катерів, яка виконує завдання по охороні ділянки кордону на річках Дніпро та Сож загальною довжиною близько 160 км. [14; С.57]. Таким чином, ще в 2001 році в стратегічному й оперативному плані в цілому була створена база для діяльності прикордонних військ, що здатна забезпечити виконання політичних, військових, економічних завдань у системі безпеки Республіки Білорусь як у мирний час, так і при загостренні військово-політичної ситуації. Тому важливо уникати ескалації конфліктів чи здійснення будь-яких провокацій.

Щодо військово-політичної співпраці, то наразі діє міждержавна українсько-білоруська комісія з питань воєнно-технічного співробітництва. Одним із вдалих прикладів спільної роботи експерти називають протитанковий ракетний комплекс (ПТРК) «Скіф», утілений київським конструкторським бюро «Промінь» і мінською компанією «Пеленг». Триває розробка багатофункціонального ракетного комплексу (БФРК) Сапсан», який створили ДКБ «Південне» (м. Дніпро) та підприємства ВПК Білорусі, що забезпечують проект пристроями самонаведення. 12 лютого 2014 року український уряд у рамках Договору між Кабінетом Міністрів України та Радою міністрів Республіки Білорусь про виробничу й науково-технічну кооперацію підприємств оборонної промисловості дозволив заводу «Радар» (Київ) здійснювати експорт товарів воєнного призначення до Білорусі [15].

Але такі позитивні тенденції не повинні відводити на другий план питання безпеки. У Білорусі діє радіолокаційна станція «Волга» у Ганцевичах (північний схід Брестської області), 43-ого вузол зв'язку ВМФ Росії (Вілейка), а

також заплановано звести авіабазу в Бобруйську, спрямовану охороняти Союзну державу від сил НАТО. У силу євроатлантичної військово-політичної інтеграції України ці об'єкти можуть бути використані проти неї.

Не слід забувати про *соціальну безпеку прикордонних регіонів*. Попри заборону мовлення російських пропагандистських мас-медій в Україні, телеканал «Беларусь – РТР», програми якого ідентичні з «Россія-1», досі транслюється в північних районах Волині, Рівненщини та частково Житомирщини. Старше покоління, сприймаючи російську пропаганду, збільшує рівень недовіри до української влади. Експерти вважають, що мітинги матерів у Ратнівському та Старовижівському районах Волині кінця липня 2014 року, які виступали за демобілізацію й перекривали рух до білоруського кордону, частково спричинені впливом цих ЗМІ [6]. Тобто проросійські медіа, за потреби, можуть маніпулювати населенням на білоруських телевізійних частотах. Імовірно, що УПЦ МП теж може бути використана російською владою в політичних цілях як у південних регіонах Білорусі, так і на північних в Україні.

Не менш важливою у формуванні геополітичної стабільності є *геоекологічна безпека прикордонного регіону*. Вона ґрунтується на впровадженні спільних стандартів експлуатації та оцінки антропогенного впливу на ландшафти. Однорідність фізико-географічних умов Поліського ландшафтного краю сприяє формуванню транскордонних об'єктів природно-заповідного фонду, а при поглибленій співпраці та відповідному фінансуванні можливе створення транскордонної екологічної мережі. Гарним прикладом є спільний польсько-українсько-білоруський біосферний резерват «Західне Полісся», де розробляються та втілюються спільні програми з охорони біологічного й ландшафтного різноманіття, сталого розвитку території, проведення тристоронніх зустрічей тощо. Для сталості міждержавних політичних відносин у геоекологічному плані повинні укладатись домовленості щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та збереження біорізноманіття, що сформувалось у менш антропогеннонавантаженому середовищі. Після підписання указу Президентом України «Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника» від 26 квітня 2016 року (під час його подальшого формування та створення відповідної інфраструктури) виникне потреба координації дій із Поліським радіаційно-екологічним заповідником, а в разі їх об'єднання заповідна територія стане однією з найбільших у світі (440 тисяч км²). Не менш важливою є співпраця інших природно-заповідних територій по обидва боки кордону, а також координація дій із обслуговування дренажних систем та функціонування меліоративної системи в прикордонному регіоні. Є сенс розвивати екологічну мережу Полісся, користуючись комплексними дослідженнями спеціалістів Інституту ботаніки НАНУ [3], теоретичними надбаннями Інститутів географії

НАНУ та Інституту природокористування НАН Республіки Білорусь [11].

Крім вище наведених прикладів, національна безпека повинна ґрунтуватись не тільки на існуванні *неупереджених геополітичних ідей та доктрин*, а й на нівелюванні псевдонаукових. Тут загрозою, за умови дестабілізації ситуації в українсько-білоруському прикордонному регіоні, може виступити суспільно-культурне об'єднання «Поліське». Мова йде про поширювану ним етнополітичну концепцію державності Західного Полісся – виділення західних поліщуків за мовною й культурною ознакою та позиціонування себе як відмінної від білорусів, українців та поляків етнічної групи. Метою об'єднання є визнання жителів цієї території – нащадків ятвягів – національною меншиною, а згодом – отримання автономії. Було навіть розроблено теоретичні основи окремої літературної мови [16]. Поліська розмежувальна лінія (ПРЛ), що по суті виступає мовною межею слов'ян і балтів, а в сучасних дослідженнях – українців та білорусів, мотивується передусім фактами та явищами живої мови, а також поліськими діалектизмами та балтизмами, особливо в топоніміці. Українство говірок Берестейщини по ПРЛ на півночі краю фіксується авторами більшості народознавчих і мовознавчих досліджень Східної Європи XIX-XX століть [4]. Подивившись на карту ятвязького племені (Рис. 2), можемо чітко уявити нікчемні політичні амбіції очільників «Поліське».

Отже, розпад СРСР, здобуття Україною та Білоруссю незалежності перенесли народи цих держав у нові геополітичні реалії. Взаємовідносини щодо прикордоння відразу ж закріпили на вищому державному рівні, однак, через постійні напруження в процедурі делімітації та демаркації кордону,

не дуже інтенсивний розвиток прикордонної інфраструктури, що не відповідає сучасним стандартам, прийняття Україною курсу на входження до європейських структур, а Білоруссю – на співпрацю з країнами Співдружності, органи влади стали менш зацікавленими в поглибленні транскордонного співробітництва в регіоні, ставлячи акцент на єврорегіони, створені з країнами-сусідами (представницями ЄС). Якщо зважити на значний спад економіки України та Білорусі, геостратегічні плани російської влади щодо України, несформовану чітку позицію Білорусі в українському питанні, відсутність пріоритетності прикордонного співробітництва в стратегіях розвитку областей досліджуваного регіону, то спрогнозувати активізацію взаємодії поки неможливо.

Для сталості розвитку українсько-білоруського кордону потрібно:

- повністю узгодити режим демаркаційних робіт обох сторін та ще раз переглянути наявні інформаційні та картографічні матеріали для унеможливлення будь-яких суперечок, діяти на основі підписаної Угоди між Урядами України та Білорусі про затвердження «Положення про демаркацію державного кордону між Україною та Республікою Білорусь» від 30 липня 2014 року;
- на основі двосторонніх зустрічей між представниками державних органів влади переглянути договірно-правову базу міждержавних відносин у контексті російсько-українського збройного конфлікту;
- рекомендувати місцевим адміністраціям включити в програми розвитку прикордонних областей досліджуваного регіону плани щодо розвитку транскордонного співробітництва як у рамках єврорегіонів, так і на міжобласному рівні

Рис. 1. Ятвязький етнолінгвістичний ареал (за Г.Антонюком)

(на прикладі договору підписаного Волинською та Брестською областями), політичних контактів між їхніми очільниками;

- популяризувати в ЗМІ та заохочувати інтелектуалів до формування та впровадження економічних, соціальних, екологічних та культурних програм, що фінансуються європейськими фондами в рамках Східного партнерства та євро регіону «Буг», іншими державними програмами.

У рамках національної безпеки України в межах північних прикордонних областей потрібно:

- сформувати теоретичну базу функціонування прикордонних регіонів України в геополітичному вимірі на основі проведених досліджень транс-кордонних процесів та геополітичних тенденцій у нашій державі;

- посилити охорону українського кордону на півночі для військово-політичної безпеки;

- у межах фінансових можливостей удосконалювати інфраструктуру пунктів пропуску,

митниць для зменшення нелегальної міграції та незаконного перевезення товарів;

- забезпечити свій інформаційний простір від впливу російської пропаганди, що поширюється через Білорусь, та реалізувати домовленість президентів про мовлення «UA:Перший» на території північного сусіда для альтернативного та більш об'єктивного інформування про суспільно-політичні процеси в нашій державі;

- сприяти розширенню мережі об'єктів природно-заповідного фонду Поліського регіону з перспективою формування єдиної екологічної мережі, у тому числі й транс-кордонної, для підвищення геоекологічної безпеки;

- узгодити на політичному рівні подальші перспективи ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, нівелювавши ті незгоди, що з'явилися за президенства В.Ф. Януковича, та сприяти формуванню міжнародного еколого-радіаційного заповідника.

References:

1. Vdovenko S.M. *Ukraina-Bilorus': vzaïmovîdnosini na perehrestâh peremîn* [Ukraine-Belarus: relations at the crossroads of change]. Chernihiv, 2010, 448 p. (In Ukrainian).
2. Gogodza D. Podil mezh doviv do meži: čomu demarkaciâ kordonu u Vetlah lâkaê miscevih [Drawing the boundaries has pushed to the limit: why the border demarcation in Vetly scares the locals]. *First Information Agency "Volhynian News"*. Access mode: <http://www.volynnews.com/news/society/-podil-mezh-doviv-do-mezhi-chomu-demarkatsiia-kordonu-u-vetlakh-liakaye-mists/> (In Ukrainian).
3. *Live Ukraine: fortnightly newsletter*. UkrUNEPKOM. Ed.: Shelyag-Sosonko. Kyiv, 1998, N. 11-12, pp. 3-4. (In Ukrainian).
4. Leonûk V. Polis'ka rozmežuval'na liniâ [Polesian dividing line]. *Nad Bugom i Narvou* [Over the Buh and Narva]. Access mode: <http://www.haidamaka.org.ua/0018.html> (In Ukrainian).
5. Maksak G., Ūrčak D. *Sotrudničestvo Respubliki Belarus' i Ukrainy v novyh geopolitičeskikh usloviâh* [Cooperation of the Republic of Belarus and Ukraine in new geopolitical conditions]. Access mode: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/11006.pdf>. (In Russian).
6. *Materî ta družini perekriili mobilizovanyh volinân perekriili trasu v Ratnomu* [Mothers and wives of mobilized Volhynians blocked the road in Ratne]. Television centre "Kovel". Access mode: <http://www.kovel.tv/suspilstvo/materi-ta-druzhyny-mobilizovanyh-volynjan-perekryly-trasu-v-ratnomu.html> (In Ukrainian).
7. Nedokus Î. Problemi formuvannâ i funkcionuvannâ ukraïns'ko-bilorus'kogo kordonu [Problems of formation and functioning of the Ukrainian-Belarusian border]. *Proceedings of international scientific-practical Internet-conference "Modern Ukrainian-Belarusian relations: political, economic and socio-humanitarian aspects"*. (In Ukrainian).
8. Nêmec' K.A., Kulêšova G.O. Metodologični aspekti doslidžennâ transkordonnogo spîvrobitnictva regionu (na prikladî Harkivs'koï oblasti) [Methodological aspects of cross-border cooperation in the region (on the example of Kharkiv Region)]. *Visnik Harkivs'kogo național'nogo unîversitetu imeni V. N. Karazina: Geologiâ – Geografiâ – Ekologiâ* [Bulletin of Kharkiv National University: Geology – Geography – Ecology], 2008, Vol. 804, pp. 202-206. (In Ukrainian).
9. *Novitnâ ukraïns'ka suspil'na geografiâ. Hrestomatiâ* [Modern Ukrainian human geography: Collection of text]. Ed.: O. Šablîj. Lviv, 2007, 1008 p. (In Ukrainian).
10. Pol'ovij T.Ê. Ukraïna – Bilorus': osoblivostî mižderžavnogo dialogu na sučasnomu etapî [Ukraine – Belarus: specifics of inter-state dialogue at the present stage]. *Visnik Dnipropetrovs'kogo unîversitetu. Seriâ: Filosofiâ. Sociologiâ. Politologiâ* [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Philosophy. Sociology. Political Science], 2015, N. 1, pp. 160-168. (In Ukrainian).
11. *Prigraničnoe sotrudničestvo regionov Rossii, Belarusi i Ukrainy* [Cross-border cooperation of Russian, Belarussian, and Ukrainian regions]. Integration Research Centre of Eurasian Development Bank, 2013, 100 p. (In Russian).
12. *Problemy prirodopol'zovaniâ v transgraničnom regione Belorusskogo i Ukrainського Poles'â* [Natural management issues in trans-border region of Belorussian and Ukrainian Polesia]. Eds.: V. A. Palienko, V. S. Homič, L. Ū. Sorokina. Kyiv, 2013, 290 p. (In Russian).
13. Sanžarevs'kij O. Î. Prikordonni vijs'ka Respubliki Bilorus' v sistemî zabezpečennâ innovacijnoï bezpeki na rubeži XX-XXI st. (za materialami zovnišn'opolitičnih arhiviv Ukraïni ta Rosiï) [Border troops of the Republic of

Belarus in the provision of innovative safety at the turn of XX-XXI centuries (using the materials of foreign policy archives of Russia and Ukraine]. *Proceedings of international scientific-practical Internet-conference "Modern Ukrainian-Belarusian relations: political, economic and socio-humanitarian aspects"*. (In Ukrainian).

14. Sossa R.M. Kartografičnij aspekt doslidžennâ administrativno-teritorial'nogo ustroû Ukraïni [Study of the administrative-territorial division of Ukraine: cartographic aspect]. *Regional'na istoriâ Ukraïni* [Regional history of Ukraine] (Ed.: V. Smolij, Â. Verменич), 2014, Vol. 8, 252 p. (In Ukrainian).

15. *Ukraina i Belarus' razvivaût voenno-tehničeskoe sotrudničestvo* [Ukraine and Belarus are developing military-technical cooperation]. Access mode: <http://vlasti.net/news/187175>. (In Russian).

16. The official website of the State Border Service of Ukraine. List of existing checkpoints across the state border and control points on the border with the Republic of Belarus. Access mode: http://dpsu.gov.ua/ua/static_page/52.htm ((In Russian).

17. Capko O. Poles'e i opyt nacional'nogo konstruirovaniâ [Polesie and the experience of national design]. *Časopiš palityčnyh dasledavannâŭ "Palityčnaâ sfera"*. *Gîstoryâ i nacyâ* [Bulletin of political studies "Political Realm". History and nation]. N. 24 (1), 2016. (In Russian).

18. Čerevko O.M. Ukraïns'ko-bilorus'kij kordon: osoblivosti formuvannâ v XIX – XIX st. [The Ukrainian-Belarusian border: the specificity of formation in the XIX – XIX centuries]. *Ekonomichna ta sotsialna geografiya*, 2012, Vol. 64, pp. 245-252. Belarus in the provision of innovative safety at the turn of XX-XXI centuries (using the materials of foreign policy archives of Russia and Ukraine]. *Proceedings of international scientific-practical Internet-conference "Modern Ukrainian-Belarusian relations: political, economic and socio-humanitarian aspects"*. (In Ukrainian).

ЗМІСТ

Олійник Я.	Тенденції розвитку географічної науки.	3
Філоненко О., Філоненко Ю.	Адміністративно-територіальна реформа – які зміни потрібні сільським громадам	7
Осіпчук І., Черняк П. Бриж В.	Суспільно-географічні аспекти удосконалення адміністративно-територіального устрою на прикладі Корецького району Рівненської області	12
Сегіда К.	До питання вивчення демографічного потенціалу територій.	21
Гудзеляк І.	Суспільно-географічні дослідження процесів народжуваності в Україні .	28
Неліпа К.	Сучасні тенденції трансформації міського розселення в Запорізькій області	35
Вірченко П., Кравченко К.	Розселенські аспекти господарського освоєння території Харківської області.	41
Нагірна В.	Київське Придніпров'я: зміни у спеціалізації сільського господарства з позицій екобезпеки земельних ресурсів	46
Гусєва Н.	Індустрія дозвілля та її значення для соціально-економічного розвитку регіону	55
Гребень А.	Суспільно-географічні особливості територіальної організації системи охорони здоров'я Рівненської області	63
Килимчук А.	Особливості використання методу регресійного аналізу в дослідженні спеціальних економічних зон Китаю	69
Левицька О.	Геоісторичні зрізи розвитку планувальної структури міста Івано-Франківська	74
Моргацький В.	Геополітичні проблеми українсько-білоруського прикордонного регіону	80

CONTENTS

Oliynyk Ya.	Modern Trends in Geography.....	3
Filonenko O., Filonenko Yu.	Administrative Territorial Reform – What Changes Do Village Communities Need	7
Osipchuk I., Chernyak P. Bryzh V.	Improvement of Administrative-territorial System From the Standpoint of Human Geography (The Case of Korets District, Rivne Region)	12
Sehida K.	To the Question of Studying Territorial Demographic Potential.	21
Hudzelyak I.	Fertility Processes in Ukraine From the Standpoint of Human Geography ...	28
Nelipa K.	Modern Tendencies of Urban Settlement Transformation in Zaporizhia Region.	35
Virchenko P., Kravchenko K.	Settlement Aspects of Economic Development in Kharkiv Region.	41
Nagirna V.	Kyiv-Dnieper Region: Changes in Agricultural Specialization in Terms of Land Resources Environmental Safety	46
Guseva N.	Leisure Industry and Its Value for Regional Socio-economic Development ...	55
Hreben A.	Territorial Organization of Healthcare in Rivne Region in the Focus of Human Geography	63
Kylymchuk A.	Peculiarities of the Multiple Regression Method Application in the Investigation of Chinese Special Economic Zones	69
Levytska O.	Geohistorical Phases of Planning Structure Development in the City of Ivano-Frankivsk.	74
Morgatskyi V.	Geopolitical Problems of Ukraine-Belarus Border Region.	80